Enguany el tema elegit per al dossier dels *Papers de Recerca Històrica*, editats per la Societat Andorrana de Ciències (SAC), és *Andorra, país de pas i de refugi*. El dret de travessar les fronteres i la voluntat de donar asil als refugiats són, malauradament, temes d'actualitat en l'àmbit internacional.

La situació d'Andorra com a enclavament independent i neutral al mig de les muntanyes pirinenques ha fet que al llarg de la història el país hagi estat un punt de pas i de comunicació entre una banda i l'altra de la serralada, una mena de porta oberta al pas de mercaderies i persones. Es dóna la paradoxa que el sentit de l'hospitalitat i de l'acolliment està força desenvolupat en les societats on les condicions de vida són difícils, com ho eren per a la societat pagesa de l'Andorra del passat, i és precisament la duresa d'aquestes condicions el que fa que la població desenvolupi un sentit de la solidaritat envers els que cerquen refugi. Ja al segle XIX n'apareixen alguns casos, exemples, però van ser els esdeveniments històrics que van trasbalsar Europa al llarg del segle XX, en especial els països veïns, França i Espanya, els que van fer que aquest aspecte agafés més rellevància que mai. Per a tothom és conegut el fet que Andorra va acollir refugiats durant la Guerra Civil Espanyola, o que fou un lloc de trànsit emprat per les cadenes d'evasió en la Segona Guerra Mundial.

Hi ha altres aspectes que es coneixen menys o gens i que ara surten a la llum mercès a la publicació d'aquest nou número de *Papers de Recerca*. Així, per exemple, com ja hem dit, hi ha un coneixement general que a Andorra es van acollir refugiats de la Guerra Civil, però es tendeix a pensar-hi com a exiliats del final de la guerra. Gerhard Lang-Valchs, en el seu article *Els refugiats "andorrans" de la Guerra Civil Espanyola*, ens parla dels altres refugiats, menys coneguts, els que van accedir a Andorra al llarg de la guerra, entre 1936 i 1939, ja fos per motius ideològics o per evitar el seu reclutament.

És impossible demanar als historiadors que se centrin en només un tema monogràfic, perquè no tothom fa recerca sobre un tema o un període concret. D'aquí ve l'encert de la SAC de dividir la publicació en tres parts, una de les quals és el dossier, una altra de dedicada a les aportacions documentals, i entremig la que consisteix en un recull d'articles de caràcter divers i diacrònic.

Jordi Casamajor ens fa partícips de les seves troballes de gravats rupestres en territori andorrà, en un article que és com la continuació dels tres anteriors, però en aquest cas amb l'interès afegit de la localització d'una sèrie de representacions antropomòrfiques, entre les quals destaca la sèrie de guerrers de la muntanya de Rocafort.

Sofia Garçon i Junoy, en el seu article *Relació sobre fra Tomàs Junoy, o un fill oblidat de la Cerdanya*, narra la biografia i l'obra d'aquest religiós de l'orde dels dominics, autor de la *Relació sobre la vall d'Andorra,* el qual, l'any 1835, després de fugir de l'atac al convent que l'orde tenia a Puigcerdà, va trobar refugi al Principat, on es va establir al poble d'Anyós.

Ludmilla Lacueva i Canut ens fa un esbós de realitat històrica que envolta el personatge protagonista de la seva novel·la *L'Home de mirada clara*, Charles Romeu, que va ser veguer d'Andorra en una època difícil: des del 1887, poc després del que es coneix com la "guerra dels casinos", fins al 1933, any de construcció de FHASA, i de la intervenció de la gendarmeria francesa; un període caracteritzat de la crisi econòmica que va travessar el país entre final del XIX i principi del XX.

Olga Gelabert i Fàbrega
Ministra de Cultura,
Joventut i Esports

Miquèl Ruquet tracta d'un tema relativament poc conegut, la *Deserció i insubmissió a la frontera dels Pirineus durant la Primera Guerra Mundial,* i reflexiona sobre la difícil decisió entre, d'una banda, una educció nacionalista i patriòtica i el rebuig social, i de l'altra, el pacifisme i el rebuig a retornar al front, i la seva incidència en les poblacions properes a la frontera.

La *línia P* o *Línea Pirineos* durant un temps va ser "secret militar", però ara és objecte de força articles i monografies. No hi ha dubte que és un tema que atrau. Alan Ward hi fa a la seva aportació en l'article *La "Línia P": concepció i objectius*, on fa una comparació amb els sistemes defensius europeus contemporanis i raona sobre quin era realment l'objectiu d'aquesta construcció.

El mateix autor, en un altre article, *Andorra i la grip de 1918*, fa una anàlisi aplicant mètodes estadístics a la incidència que va tenir a les valls d'Andorra la terrible grip del 1918, mal anomenada "grip espanyola", de la qual ni Andorra, a l'època aïllada entre muntanyes, es va poder escapar.

En *La suposada participació d'Andorra a la Primera Guerra Mundial: alguns apunts bibliogràfics*, Alan Ward fa una revisió de l'hemeroteca per confirmar que la suposada declaració de guerra a Alemanya i la posterior signatura de la pau no són més que llegendes o mites.

En els seus articles *Henri Douchet i les seves relacions amb Andorra*, Gerhard Lang-Vals, un altre conegut dels lectors dels *Papers de Recerca*, continua fent aportacions a la història dels correus a Andorra: en el primer ens narra l'intent avortat d'editar segells andorrans per part del filatèlic francès Henri Douchet. En el segon fa esment d'*Els assaigs de segells republicans per a l'Andorra de 1938.*

El tercer article, *La bandera i l'escut d'armes*, és complementari de l'anterior i l'autor hi revisa la història dels dos símbols nacionals, la bandera i l'escut, i les seves possibles versions, entre les quals destaca la que va reemplaçar la bandera catalana pel bàcul episcopal en el quarter inferior esquerre de l'escut.

No podem deixar de reconèixer el mèrit de la Societat de Ciències per l'esforç i la constància que li han permès reeixir la publicació d'aquest darrer número de *Papers de Recerca Històrica* i acomplir així la doble tasca de difondre la història i a la vegada oferir als investigadors un mitjà on fer públics els resultats de les seves cerques, sense el qual molta informació romandria amagada en els fons dels arxius i les hemeroteques. És per aquest motiu que encoratgem la SAC a continuar amb aquesta meritòria tasca que ens permet disposar d'un instrument de difusió i coneixement de la nostra història.

No puc acabar aquesta ressenya a mode de pròleg sense afegir-me emocionada a l'homenatge a la insigne andorrana Lídia Armengol, creadora de programes culturals i educatius que encara avui són plenament vigents i han marcat la pauta de la nostra actuació.

Papers de recerca històrica 8

Els *Papers de Recerca Històrica 8* han patit una gestació lenta que segurament és el reflex de l'evolució actual de la societat.

El dossier *Andorra, país de pas i de refugi* ofereix uns articles temàtics que ajudaran a formar un corpus documental que no pretén voler exhaurir el tema, ni poder fer-ho, ni donar unes conclusions globals, que resten una tasca pendent.

Els articles reflecteixen estudis de caràcter heterodox, com ho són els seus autors.

Cal esmentar els textos de Gerhard Lang *"Els refugiats "andorrans" de la Guerra Civil Espanyola - Una aproximació-" i " El bescanvi de les pessetes republicanes a Andorra",* i d'Alan Ward i Koeck: *Andorra i la grip de 1918*, que d'unes dades esparses, disperses i contrastades elaboren unes hipòtesis prou interessants per tenir-les en compte, tot i esperant una resposta, ratificació, contrastació de les mateixes.

En motiu del 25è aniversari de la mort de la Lídia Armengol volem retre-li homenatge aportant la seva bibliografia revisada i un text inèdit manuscrit.

A tots els qui han fet possible aquest nou número 8 dels *Papers de Recerca Històrica,* moltes gràcies.

Pere Cavero i Muñoz
Cap de la secció d'Història
Societat Andorrana de Ciències

Andorra, país de pas i de refugi: 7-15 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.65 ISBN: 978-99920-61-30-5

Els gravats rupestres de la Muntanya de Rocafort, els Graus de la Bartra i Roca Corba

Papers de recerca històrica 8

Jordi Casamajor i Esteban

Llicenciat en Belles Arts, professor de l'Àrea Visual Plàstica de l'Escola Andorrana i escultor
jordicasamajor@andorra.ad

Resum

Els gravats rupestres de la Muntanya de Rocafort, els Graus de la Bartra i Roca Corba

El present article és una continuació dels tres anteriors. L'autor hi documenta i hi estudia nous gravats rupestres. Hi dóna a conèixer tres grans conjunts de gravats rupestres: els de la muntanya de Rocafort, els de la Bartra i els de Roca Corba a les parròquies de Sant Julià de Lòria, Encamp i Escaldes-Engordany respectivament.

Resumen

Los grabados rupestres de la Muntanya de Rocafort, los Graus de la Bartra y Roca Corba.

El presente artículo es una continuación de tres anteriores. El autor documenta y estudia nuevos grabados rupestres. Da a conocer tres grandes conjuntos de grabados rupestres: los de la Muntanya de Rocafort, los de la Bartra i los de Roca Corba en las parroquias de Sant Julià de Lòria, Encamp y Escaldes-Engordany respectivamente.

Résumé

Les gravures rupestres de la Montagne de Rocafort, des Graus de la Bartra et de la Roca Corba.

Cet article est la suite des trois articles précédents. L'auteur en fait l'étude et nous découvre de nouvelles gravures rupestres. Il présente trois grands ensembles de gravures rupestres: celles de la Muntanya de Rocafort à Sant Júlia de Loria, celles de la Bartra à Encamp et celles de Roca Corba situées à Encamp.

Abstract

The rock sculptures of la Muntanya de Rocafort, els Graus de la Bartra and Roca Corba.

This article continues the three previous ones. The author documents and studies new rock sculptures. Three main groups of sculptures are described: at la Muntanya de Rocafort, la Bartra and Roca Corba, in the parishes of Sant Julià de Lòria, Encamp and Escaldes-Engordany respectively.

Jordi Casamajor i Esteban és llicenciat en Belles Arts per la Universitat de Barcelona. Especialitat en conservació i restauració de bens mobles i culturals. Actualment treballa com a professor de l'Àrea d'Expressió Artística a la Universitat d'Andorra i a l'Àrea Visual i Plàstica de l'Escola Andorrana. Exerceix d'escultor.
Per veure més gravats documentats per l'autor visiteu: jordicasamajor.nirudia.com

Aquest treball dóna a conèixer alguns conjunts inèdits de gravats rupestres andorrans. Aquests gravats inèdits han estat descoberts durant les campanyes de recerca i treball de camp dels anys 2012 i 2013. La cerca s'ha fet en zones que, per les seves característiques orogràfiques, semblaven d'entrada més susceptibles de comptar amb representacions rupestres.

El present treball és, de fet, la continuació natural dels darrers articles publicats a *Papers de Recerca Històrica*.[1] El seu propòsit és el d'ampliar i aprofundir en l'estudi i recerca dels gravats rupestres d'Andorra.

Tots els conjunts de gravats ja estudiats i així com els que ara us presentem són molt fràgils i s'han conservat precisament perquè es troben aïllats i en llocs de difícil accés, sovint molt pedregosos, enlairats i emboscats. Aquestes característiques comunes en la seva ubicació han contribuït, doncs, a la conservació d'aquest patrimoni cultural tant particular. Per tal d'assegurar-ne la preservació, eludirem la seva situació exacta i ens hi referirem

1. Casamajor, Jordi "Els gravats rupestres del tossal de Cava i un estel solitari a Montalarí". A: *Papers de recerca històrica, 5*. Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 2008, p. 10-25.
Casamajor, Jordi "Noves aportacions als gravats rupestres d'Andorra i l'Alt Urgell". A: *Papers de recerca històrica,* 6. Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 2009, p. 94-106.
Casamajor, Jordi "Més aportacions a l'estudi dels gravats rupestres d'Andorra i l'Alt Urgell". A: *Papers de recerca històrica,* 7. Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 2013, p. 65-77.

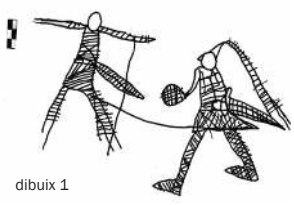
amb denominacions geogràfiques genèriques dels espais on els hem descobert.
Per fer una divulgació adequada de les descobertes hem trobat convenient que les descripcions més genèriques vagin complementades per un corpus de textos de caire monogràfic i alhora per representacions gràfiques en forma de dibuixos.

Gravats rupestres de la Muntanya de Rocafort

Des dels inicis i les primeres descobertes d'art rupestre a Andorra que va impulsar l'historiador Pere Canturri[2] als anys seixanta del segle XX, s'ha conegut algun conjunt representatiu amb gravats rupestres a totes les parròquies andorranes amb l'única excepció, fins avui, de la de Sant Julià de Lòria. És per això que quan l'estiu de 2012 vam descobrir un extens conjunt d'inscultures amb representacions gravades a la muntanya de Rocafort, vam sentir-nos especialment satisfets de poder donar a conèixer aquest patrimoni ubicat, a més a més, en una de les muntanyes més icòniques de Sant Julià de Lòria.
Els gravats de Rocafort es troben disseminats en un dels serrats que van conformant la muntanya. Geogràficament i per proximitat, també els podríem relacionar amb el Coll de Jou. La majoria dels gravats són de tipus antropomòrfic i esquemàtic.
Molts dels dibuixos que hi trobem representen personatges abillats i armats amb un estil clarament medieval. La majoria de símbols que s'hi varen gravar també són representatius d'aquest període històric. Totes aquestes imatges es van realitzar friccionant una eina esmolada, probablement metàl·lica, sobre les superfícies llosenques i d'esquist que trobem en certs indrets de la muntanya. Geològicament, la majoria de roques de la muntanya de Rocafort són de naturalesa calcària. Aquesta tècnica va permetre la creació d'uns dibuixos ben definits, amb un traç fi i acurat que va permetre l'execució de detalls naturalistes i filigranes elaborades. La gran quantitat d'elements de caire militar que s'hi van gravar, ens podria fer pensar amb una hipotètica guarnició de soldats medievals que es van dedicar a representar-se amb les seves armes. També seria plausible relacionar aquestes figures amb la narració esquemàtica d'un fet bèl·lic que va succeir en el passat i fou prou important per immortalitzar-lo sobre una pedra. A Andorra existeixen altres indrets amb representacions militars semblants. Podem esmentar, per exemple, els conjunts del Collet de l'Infern d'Andorra la Vella, els de Coll de Jou d'Escaldes-Engordany, els del Roc de les Bruixes de Prats o els de la Cortinada.[3] En aquesta tipologia de gravat, la reproducció d'armes com espases i ballestes podrien indicar un cert estatus social de poder i distinció de qui les posseïa que, com a veritables objecte preuats, van ser gravats per a ser rememorats. La majoria de gravats medievals de la muntanya de Rocafort semblen tenir una clara voluntat descriptiva. Hi veiem fins hi tot dibuixos que descriuen detalladament vestits i calçat d'època.
La resta de gravats que complementen el conjunt estan formats per figures geomètriques i representacions simbòliques.
Els gravats es troben disseminats en una àrea extensa de territori. Els seus autors van triar les roques més grans i amb superfícies llises i polides. Algunes d'aquestes roques es troben isolades i d'altres es localitzen agrupades, sobretot al capdamunt dels basers que van retallant la muntanya de Rocafort.
Malgrat la dispersió d'elements, hi percebem una unitat simbòlica, gràfica i cronològica.
Som del parer que hi ha un espai concret amb representacions gràfiques que hauria funcionat com a centre aglutinador de tota la zona. En aquest hipotètic centre cultual i fundacional hi trobem més profusió de gravats i la presencia de manifestacions més antigues. Volem destacar la presència d'una gran cassoleta d'us ritual.
Aquest possible epicentre es troba en el lloc més elevat i orogràficament més representatiu. Aquesta característica de predominança sobre el terreny i de visió d'una gran extensió de terreny és comuna en molts espais amb manifestacions d'antics cultes i presència de gravats rupestres.

2. Canturri i Montanya, Pere "Gravats prehistòrics de les Valls d'Andorra". *Primer congrés internacional de gravats rupestres i murals*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2003, p. 619.
Canturri i Montanya, Pere "Variété des gravures rupestres". *Dossiers / Histoire et archéologie, juillet-août, núm. 96*. Dijon: Archeologia Sa, 1985, p. 50-55.
Canturri i Montanya, Pere "Gravats prehistòrics i medievals d'Andorra". A: *Andorra, un profund i llarg viatge*. Andorra la Vella, Govern d'Andorra i Fundació Credit Andorrà, 2009, p. 75-91.
3. Mas i Canalís, David "Gravats medievals del Roc de les Bruixes". A: *Andorra romànica*. Andorra la Vella, Enciclopèdia Catalana i M.I. Conselleria d'Educació i Cultura, Govern d'Andorra, 1989, p. 85-87.

Roca 1. Representació de dos soldats o cavallers armats amb espases i escuts. Vesteixen amb cota de malla, faldilla i elms o capells emplomats. La seva actitud podria ser d'atac o de defensa. Aquest gravat realista i d'estil naturalista té una clara voluntat narrativa (dibuix 1)

dibuix 1

Roca 2. Representació d'una figura aïllada d'un soldat armat amb algun tipus de punyal cenyit a la cintura i vestit amb faldilla. Aquesta imatge es troba mutilada a partir del tors i, per tant, no pot ser apreciada en la seva totalitat (dibuix 2)

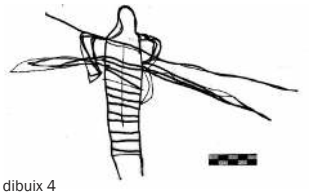
dibuix 2

Roca 3. Representació d'una figura aïllada d'un soldat. Aquesta imatge es troba completa però molt erosionada. Presenta uns trets anatòmics molt ben definits que insinuen moviment. Està vestida amb faldilla i unes sabates molt punxegudes (dibuix 3)

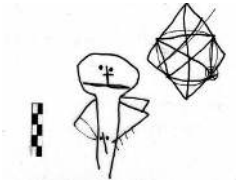
dibuix 3

Roca 4. Representació d'una figura aïllada i fortament armada. El personatge porta un conjunt de dues llances i diverses espases. Va vestit amb armadura o similar i també podria dur un casc o elm (dibuix 4)

dibuix 4

Roca 5. Representació d'una figura aïllada que representa un personatge molt esquemàtic, desproporcionat i sexuat. Aquest gravat està acompanyat d'una figura simbòlica de tipus geomètric (dibuix 5)

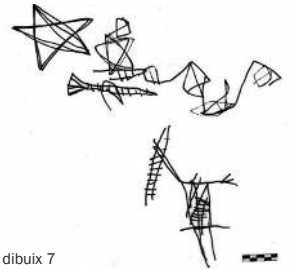
dibuix 5

Roca 6. Representació d'una figura de soldat molt esquemàtica. El personatge porta una mena de faldilla i un casc emplomat. Empunya una llança, probablement amb ànim amenaçador, cap a l'espectador (dibuix 6)

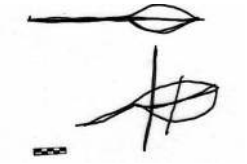
dibuix 6

Roca 7. Representació d'una figura de soldat molt esquemàtica i força degradada. Al personatge li manquen el cap i les cames però alça una arma amb la mà esquerra. Aquest conjunt el completen més figures de tipus estel·liforme i geomètric (dibuix 7)

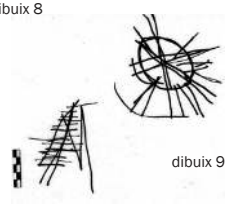
dibuix 7

Roca 8. Representació d'una alabarda i una llança aïllades (dibuix 8)

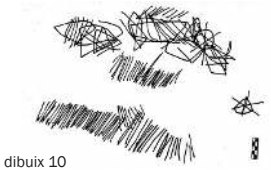

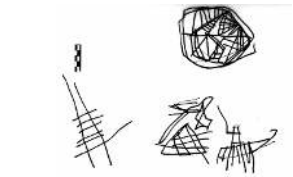
dibuix 8

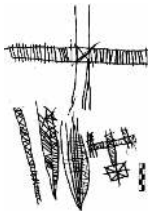
Roca 9. Representació d'una imatge radial i d'una possible figura antropomòrfica (dibuix 9)

dibuix 9

dibuix 10

dibuix 11

dibuix 12

dibuix 13

dibuix 14

dibuix 15

dibuix 16

Roca 10. Representacions geomètriques i de línies agrupades en paral·lel (dibuix 10)

Roca 11. Representacions de possibles figures antropomòrfiques, figures radials, teranyines i escaliformes (dibuix 11)

Roca 12. Representacions de tipus cruciforme i formes allargassades i reticulars (dibuix 12)

Roca 13. Dibuix isolat d'un soldat armat d'un punya i ballesta. Li manca part del tors i el cap (dibuix 13)

Roca 14. Gran panell on s'hi va representar una gran quantitat de gravats. En destaquem la figura d'un cavaller armat, una gran graella reticular i imatges d'estels (dibuix 14)

Roca 15. Representacions antropomòrfiques de gran qualitat i detall. Dues figures porten cuirasses i una tercera llueix algun tipus de faldilla o vestit llarg (dibuix 15)

Roca 16. Conjunt de figures reticulars tramades i disposades en paral·lel (dibuix 16)

Els gravats rupestres dels Graus de la Bartra

Aquest conjunt de gravats es troba encimbellat en un dels múltiples esperons rocosos i graus que sobresurten dels vessants de la partida de la Bartra, a la parròquia andorrana d'Encamp.

El conjunt de la Bartra és un dels més interessants dels que hem descobert a Andorra perquè conté una gran profusió i varietat de signes. Aquest conjunt presenta una gran complexitat simbòlica, semiòtica i cultual.

En un indret de difícil accés i en una superfície molt reduïda, hi trobem un conjunt molt extens de gravats rupestres de diferents tipologies.

Creiem que aquest mateix espai sacralitzat o d'ús cultual va ser conegut i visitat en vàries èpoques. Les diverses generacions que hi van concórrer hi van anar deixant constància dels seus ritus, creences i símbols.

La presència de gravats de tipologia fusiforme o barquiforme ens indica que pobles autòctons preromans van visitar aquest indret i hi van plasmar les seves imatges més representatives. Aquests gravats podrien haver estat realitzats durant el primer mil·lenni abans de Crist. Prenem com a referència aquesta datació perquè és amb la que especula l'arqueòleg Pierre Campmajó, que ha estudiat gravats similars a la comarca veïna de l'Alta Cerdanya.[4]

També trobem gravats fusiformes similars al Pallars Sobirà i a l'Alt Urgell. Nosaltres hem descobert conjunts importants amb aquesta tipologia a la zona septentrional de la serralada del Cadí.[5]

A Andorra trobem manifestacions amb aquest mateix tipus de gravat al Roc de les Bruixes de Prats, al Lloser de Vila, l'Espeluga, Cal Diumenge i el Puy de la Massana.[6]

A tocar d'aquests gravats més antics comencem a veure manifestacions de tipus antropomòrfic i simbòlic.

Volem destacar els gravats que reprodueixen figures d'home-ocell

4. Campmajó, Pierre (2013) *Ces pierres que nous parlent. Les gravures rupestres de Cerdagne (Pyrénées Orientales) des ibères à l'époque contemporaine.* (Canet: Éditions Trabucaire).

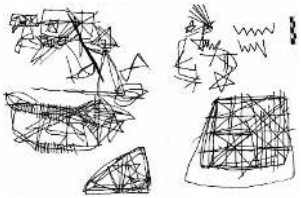
5. Casamajor, Jordi (2010) "Gravats rupestres de l'Alt Urgell". A: *Interpontes. Estudis de l'Alt Urgell.* La Seu d'Urgell: Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, p. 49-51.
Casamajor, Jordi (2010). "Gravats rupestres del Coll d'Ares". A: *IBIX, 7 (Annals 2010-11).* Ripoll: Centre d'Estudis comarcals del Ripollès, p. 329-342.
Casamajor, Jordi "Els gravats rupestres del tossal de Cava i un estel solitari a Montalarí". A: *Papers de recerca històrica, 5.* Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 2008, p. 10-25.

6. Canturri i Montanya, Pere. "Variété des gravures rupestres". *Dossiers / Histoire et archéologie, juillet-août, núm. 96.* Dijon: Archeologia Sa, 1985, p. 50-55.

i éssers solars. Aquests personatges mixtes o duals podrien ser imatges mitològiques o representacions de déus.
Podríem suposar que aquest reduït espai de culte exercia la funció de petit panteó, amb presència de representació divinitats primitives locals. Fins hi tot hi trobem el dibuix d'un cérvol, el qual relacionem amb deïtats paganes i precristianes relacionades amb la regeneració.
Creiem que en aquest indret sacralitzat es podria haver realitzat algun tipus de culte o cerimònia religiosa de tipus propiciatori.
Barrejats i de vegades superposats amb aquests símbols de marcada religiositat, hi trobem gravats que serien, típicament, d'època medieval. Entre aquests, observem gravats de tipus lineal, figures geomètriques, cruciformes, figures del marro, dibuixos radials, nusos de Salomó i guerrers.
La varietat de gravats de diverses èpoques agrupats i representats en un mateix espai reforça la idea de pervivència cultural en el temps de cultes ancestrals, malauradament oblidats per nosaltres.

Estudis monogràfics dels gravats rupestres dels Graus de la Bartra

Roca 1. Bloc cúbic de grans dimensions. En una de les seves cares, ben escairades i polides, s'hi varen realitzar un conjunt de quadrícules i graelles amb base quadrada. Aquestes icones reticulars acostumen a ser d'època medieval. Hi trobem també algunes figures geomètriques aïllades, dibuixos escaliformes i estrelles. En les roques adjacents hi podem observar les mateixes representacions reticulars, més algun dibuix de tipus losange i ziga-zagues (dibuix 17)

dibuix 17

Roca 2. Bloc d'esquist ben tallat i rectangular on hi trobem un conjunt de gravats fusiformes realitzats per fricció. La roca presenta una gran quantitat d'incisions de diverses mides i de vegades superposades. Aquesta podria ser una de les representacions més antigues del conjunt, probablement del final de l'edat de ferro (dibuix 18)

Roca 3. Representació de dues figures antropomòrfiques en una de les cares verticals de la roca. Aquestes formes són molt esquemàtiques i basen el dibuix anatòmic en un grafisme cruciforme. Sembla que duen algun tipus de corona i els peus i mans ens recorden algun tipus d'ésser alat. Acompanyen el conjunt figuracions de tipus escaliforme i geomètric (dibuix 19)

Roca 4. Aquesta roca es podria definir com un excepcional espai expositiu amb una superfície vertical d'uns dos metres de llargada per un metre d'alçada. En aquesta gran pissarra hi veurem representades moltes imatges i tipus de gravats amb diversitat temàtica i simbòlica. Interpretem molts dels dibuixos allí plasmats com a imatges màgiques i religioses de déus o esperits pagans i precristians. Us en descrivim

dibuix 18

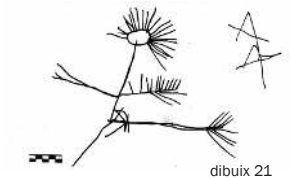
dibuix 19

dibuix 20

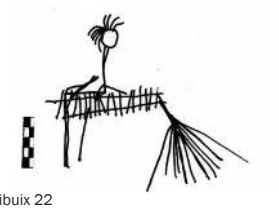
1. Representació simbòlica d'un animal que identifiquem amb un cérvol. En les cultures cèltiques aquest animal va representar la regeneració i la resurrecció de l'ànima. La renovació anual de les seves banyes reforçava aquest simbolisme. Algunes cultures precristianes van arribar a deïficar-lo (dibuix 20)

les figures més interessants (dibuix 20 a dibuix 25).

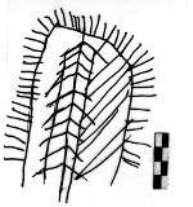
dibuix 21

2. Personatge en actitud d'orant. Les cames i braços ens recorden a representacions arboriformes vista la quantitat de línies que hi emergeixen. El més interessant és el seu cap, doncs sembla una figura radial o solar. Pot ser la representació d'una divinitat o esperit de tipus solar (dibuix 21)

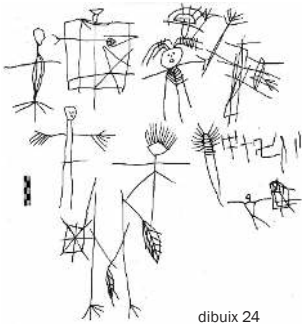
dibuix 22

3. Representació d'un cavaller amb capell emplomat que munta un gran cavall amb el que podria ser una cua molt desproporcionada (dibuix 22)

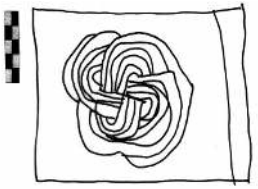
dibuix 23

4. Representacions de divinitats totèmiques o solars. Relacionem aquestes imatges enigmàtiques amb figuracions de deïtats antigues, tant per les seves característiques iconogràfiques com per les seves qualitats simbòliques. La majoria d'aquestes figures estan emmarcades i disposen d'un ídol central refulgent què emana raigs de llum (dibuix 23)

dibuix 24

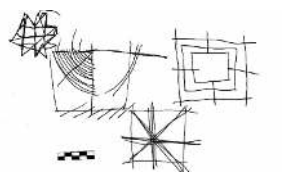
5. Representacions antropomòrfiques (vàries figures): personatge cruciforme amb el cos allargassat i una gran testa. Guerrer que mostra una actitud desafiant i que porta un casc emplomat, cota de malla i una arma en forma de trident. Personatge molt esquemàtic que llueix un gran capell emplomat. Personatge mutilat amb els peus molt marcats i sexuat, agafa un escut o tauler del joc del marro i una fulla amb les dues mans. Personatge amb una bona caracterització del rostre i els dits de les mans molt expressius que podria ser la representació d'un orant (dibuix 24)

dibuix 25

6. Imatge d'un nus de Salomó. Aquesta figura pot representar la idea simbòlica del difícil camí que el creient ha de dur a terme per atènyer déu o a la saviesa. Es tracta d'una manifestació molt utilitzada en la iconografia medieval, encara que, podria ser molt més antiga doncs també és freqüent trobar-la en mosaics romans o espais cultuals cèltics i precristians (dibuix 25)

Roca 5. Aquests gravats es troben allunyats del conjunt central, tot i que s'ubiquen en un mateix espai geogràfic. Es tracta de petites representacions geomètriques disseminades sobre un esperó rocós de difícil accés. Hi veiem figures geomètriques del joc del marro, formes reticulars, graelles, taulers, dibuixos radials i representacions concèntriques (dibuix 26)

dibuix 26

Els gravats rupestres de Roca Corba

Hem anomenat així un conjunt de gravats vist que Roca Corba és la referència geogràfica pròxima més rellevant. Tot i així, els gravats es troben disseminats en un dels serrats propers a la canal del Diumenge, al Solà d'Engordany, parròquia d'Escaldes-Engordany.

La geologia d'aquest terreny pedregós ha provocat que en aquesta muntanya s'hi trobin grans blocs d'esquist prismàtics amb superfícies ben escairades, dures i polides. Els autors dels gravats van aprofitar aquests espais ideals per a expressar-s'hi.

A prop d'aquest conjunt s'hi han localitzat altres gravats rupestres de diverses èpoques, entre els quals cal esmentar els coneguts com gravats de Cal Diumenge i del Coll de Jou.[7]

Tant la tipologia com la simbologia d'aquests gravats és característica de l'època medieval i s'hi poden relacionar cronològicament. Hi podrien haver gravats més antics i fins i tot d'època moderna. Molts d'aquests signes i símbols han tingut una llarga continuïtat i permanència gràfica en el temps en el nostre territori. Tècnicament parlant, els gravats van ser realitzats tot i friccionant una eina dura i esmolada contra la roca.

En general es mostra un interès per figures geomètriques, antropomòrfiques, vegetals, creus i representacions esquemàtic-lineals.

7. Viñas, Ramon."Els gravats rupestres". A: *Andorra arqueològica*. Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1989, p. 51-53.
Canturri i Montanya, Pere (2003) "Els gravats prehistòrics de les Valls d'Andorra". A: *I Congrés internacional de gravats rupestres i murals*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 619-634.

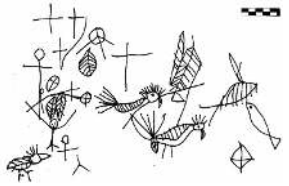
Estudis monogràfics dels gravats rupestres de Roca Corba

Roca 1. Conjunt representat sobre un gran bloc cúbic d'esquist que mira obertament a la vall. Hi destaca una gran profusió de creus de diverses mides i profunditat. La representació de signes cruciformes és un tema força recurrent i habitual en la iconografia medieval i moderna. Aquí sorprèn la seva gran acumulació en un espai molt reduït. Això ens fa pensar que som en d'un lloc cultual amb caràcter votiu o pietós. Les incisions són precises i ben realitzades, no semblen en cap cas fortuïtes. Al nostre parer la seva intencionalitat i funcionalitat són clares (dibuix 27)

dibuix 27

Roca 2. Conjunt amb representacions esquemàtiques d'aus, peixos i vegetals. Aquests gravats ens recorden un fris d'aspecte naturalista. Alguns dels dibuixos són força realistes (entre ells les aus, que podrien ser paons). Simbòlicament a l'època medieval la figura del paó feia referència a Jesucrist. Per tant, és habitual trobar-ne representats en indrets cristianitzats. En aquest conjunt també hi trobem presència de petites creus i fulles vegetals[8] (dibuix 28)

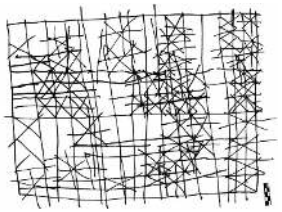
dibuix 28

Roca 3. Conjunt de gravats amb representacions vegetals. En un bloc d'esquist disposat verticalment hi trobem dibuixos força elaborats de cinc fulles. El gravador va ser molt precís per tal de fer que les seves creacions fossin realistes. S'hi poden observar fins i tot detalls de tiges i nervis (dibuix 29)

dibuix 29

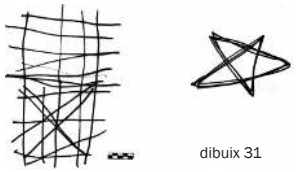
Roca 4. Gran gravat de tipus esquemàtic de línies enreixades en forma de graella. Cal destacar les dimensions d'aquest gravat decoratiu: la base d'aquesta figura geomètrica fa més d'un metre. El gravat és espectacular, doncs omple la superfície completa d'un gran bloc d'esquist isolat enmig de la serra (dibuix 30).

dibuix 30

Al Collet de l'Infern i a la Tartera del Solà de Nadal (tot dos a Andorra la Vella) també hi hem localitzat manifestacions semblants gravades sobre grans roques que sobresurten de les tarteres.

Aquestes figures geomètriques són les més habituals en els conjunts de gravats medievals que hem estudiat a Andorra i també en d'altres similars localitzats a l'Alta Cerdanya.[9] Darrerament també hem descobert una d'aquestes figures aïllades a l'indret anomenat Planell del Duc, a Sant Julià de Lòria (dibuix 31)

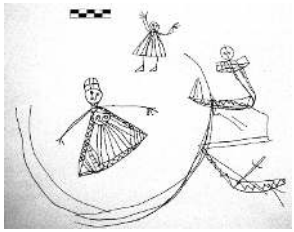

dibuix 31

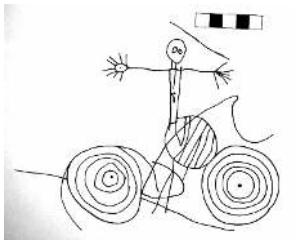
8. Casanovas Romeu A.; Rovira Port J. "Documents singulars per a una història de les mentalitats. Grafits medievals i postmedievals de Catalunya." A: *Grafits. 6000 anys de llenguatge marginal*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, Ministeri de Turisme i Cultura, 1999, p. 11-50.

9. Campmajó, Pere *Ces pierres que nous parlent. Les gravures rupestres de Cerdagne (Pyrénées Orientales) des ibères à l'époque contemporaine*. Canet: Éditions Trabucaire, 2013.
Campmajó, Pere; Untermann, Jürgen "Nouvelles découvertes de graffiti ibériques en Cerdagne". A: *Vuitè col·loqui internacional d'arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, 1990, p. 69-78.

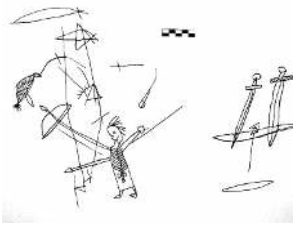
Per concloure aquest estudi i a mode comparatiu adjuntem un conjunt de dibuixos que representen gravats similars a aquests què us hem presentat. Tots els hem descobert a Andorra i en zones properes als espais on hem efectuat aquesta recerca i estudi. Es pot apreciar que la majoria són del mateix estil; per tant, qui sap si podrien ser l'obra d'un mateix autor. En trobareu les referències al peu del dibuix (dibuixos del 32 al 43).

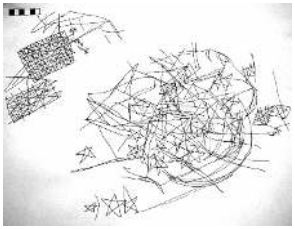
Dibuix 32: Gravats antropomòrfics. Solà d'Andorra la Vella

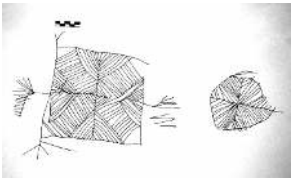
Dibuix 33: Gravats antropomòrfics i figures circulars. Serrat de Padern, Escaldes-Engordany

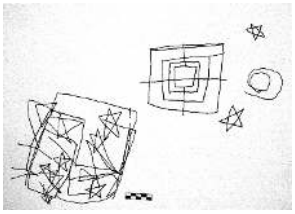
Dibuix 34: Imatge de guerrer i representacions d'armes. Serrat de Padern, Escaldes-Engordany

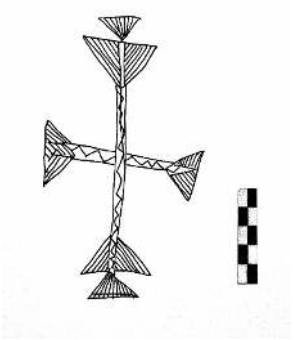
Dibuix 35: Graelles, reticulars i figures d'estels. Solà d'Andorra la Vella

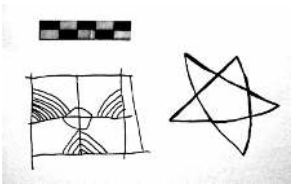
Dibuix 36: Figures geomètriques. Solà d'Andorra la Vella

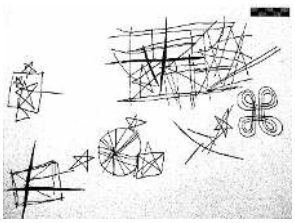
Dibuix 37: Figures geomètriques i estels. Solà d'Andorra la Vella

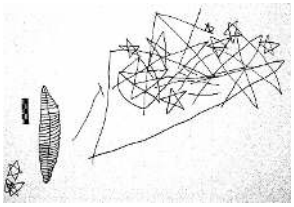
Dibuix 38: Creu ornamentada. Solà d'Andorra la Vella

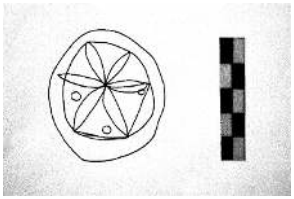
Dibuix 39: Estel i figura geomètrica. Serrat de Padern

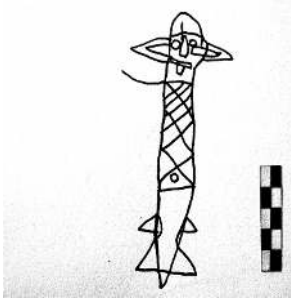
Dibuix 40: Nus de Salomó, estels, retícules i cruciformes. Serrat de Padern

Dibuix 41: Estels i figura en forma de fulla. Serrat de Padern

Dibuix 42: Roseta ornamentada. Serrat de Padern

Dibuix 43: Figura grotesca. Serrat de Padern

Bibliografia

Abelanet, Jean (1990) *Les roches gravés nord catalanes* (Prada de Conflent: Centre d'estudis i recerques catalans, Universitat de Perpinyà).

Anati, Emmanuel (1996) *El arte rupestre galaico-portugués. Simposio de arte rupestre* (Barcelona: Diputación provincial de Barcelona, Instituto de prehistoria y arqueología, p. 197-254).

Campmajó, Pierre (2003) "Les gravures ibères dans l'art rupestre de l'âge du fer. Le cas de Cerdagne". A: *XII Col·loqui internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Món ibèric als països catalans (2 vol.).* Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 101-133.

Campmajó, Pierre (2005) "Les roches gravées d'époque ibère sont elles des marqueurs de territoire? Le cas de la Cerdagne". A: *PaleoHispánica, Revista sobre lenguas y culturas de la Hispánia antigua*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, Diputación de Zaragoza.

Campmajó, Pierre (2013) *Ces pierres que nous parlent. Les gravures rupestres de Cerdagne (Pyrénées Orientales) des ibères à l'époque contemporaine* (Canet: Éditions Trabucaire).

Canturri i Montanya, Pere (1985) "Variété des gravures rupestres". A: *Dossiers / Histoire et archéologie, juillet – août*, núm. 96. Dijon: Archeologia Sa, p. 50-55.

Canturri i Montanya, Pere (2003) "Els gravats prehistòrics de les Valls d'Andorra". A: *I Congrés internacional de gravats rupestres i murals*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 619-634.

Casamajor, Jordi (2008) "Els gravats rupestres del Tossal de Cava i un estel solitari a Montalarí". A: *Papers de recerca històrica, 5*. Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, p. 10-25.

Casamajor, Jordi (2009) "Noves aportacions als gravats rupestres d'Andorra i de l'Alt Urgell". A: *Papers de recerca històrica, 6*. Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, p. 94-106.

Casamajor, Jordi (2010) "Gravats rupestres del Coll d'Ares". A: *IBIX, 7 (Annals 2010-11)*. Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, p. 329-342.

Casamajor, Jordi (2010) "Gravats rupestres de l'Alt Urgell". A: *Interpontes. Estudis de l'Alt Urgell*. La Seu d'Urgell: Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, p. 49-51.

Costas Goberna, Fernando; Hidalgo Cuñarro, José Manuel (1996) *Los motivos geométricos en los grabados rupestres prehistóricos del continente europeo* (Vigo: Asociación Arqueológica Viguesa).

Casanovas Romeu A.; Rovira Port J. (1999) "Documents singulars per a una història de les mentalitats. Grafits medievals i postmedievals de Catalunya". A: *Grafits. 6000 anys de llenguatge marginal*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, Ministeri de Turisme i Cultura, p. 11-50.

Díez Coronel, Luis (1988) "Nuevos grabados rupestres en la provincia de Lérida". A: *Actes del Congrés Internacional d'Història dels Pirineus*. Cervera: Rufino García Blanco, vol. I, p. 261-265.

Andorra, país de pas i de refugi: 17-42 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.66 ISBN: 978-99920-61-30-5

Relació sobre Fra Tomàs Junoy, o un fill oblidat de Cerdanya

Papers de recerca històrica 8

Sofia Garçon i Peyrí

Estudiosa de la Cerdanya
Mestra, professora de Genealogia i vocal de publicació del Butlletí de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, SigiHografia, VexiHologia i Nobiliària

Resum

Relació sobre Fra Tomàs Junoy, o un fill oblidat de Cerdanya

El propòsit d'aquest escrit és reviure un personatge, fra Tomàs Junoy (Puigcerdà, 1782 – Anyós, 1860), part de la cultura pirinenca, i aclarir errades i misteris sobre la seva persona i la seva obra. Fra Tomàs Junoy va ser un religiós de l'orde dels dominics, nascut a la Cerdanya i exiliat a Andorra a causa de la desamortització i exclaustració de religiosos el 1835 a Espanya. Destaca un manuscrit desaparegut, la *Historia inédita de los Ceretanos*.

Resumen

Relación sobre Fra Tomàs Junoy, o un hijo olvidado de Cerdanya

Recuperar un personaje, fray Tomás Junoy (Puigcerdà, 1782 – Anyós, 1860), parte de la cultura pirenaica, y disipar errores y misterios sobre su persona y su obra, es el propósito de este escrito. Religioso de la Orden de los Dominicos, nacido en la Cerdanya y exiliado en Andorra – debido a la desamortización y exclaustración de religiosos de 1835 en Espanya. Destaca un manuscrito desaparecido, la *Historia inédita de los Ceretanos*. ¿El tiempo y la suerte harán posible su reaparición?

Résumé

Mémoire du frère Tomàs Junoy, ou le fils oublié de la Cerdagne.

Le dessein de cet article est de faire revivre un personnage, le frère Tomàs Junoy (Puigcerdà, 1782- Anyós, 1860), de récupérer une partie de la culture pyrénéenne et d'effacer les erreurs et les mystères qui l'entoure, lui et son œuvre. Frère Prêcheur, il est naît en Catalogne et a été exilé en Andorre à cause du désamortissement espagnol et de la sécularisation des religieux en 1835. À mettre en relief l'ouvrage égaré « *L'Histoire inédite des Cerretains* » que le temps et la chance permettront de retrouver.

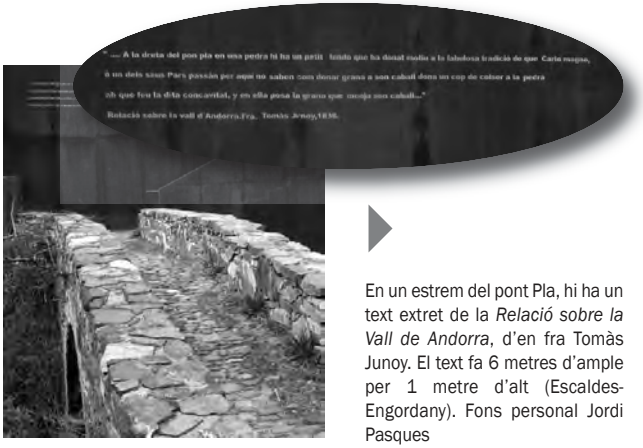
Abstract

About Fra Tomàs Junoy, a forgotten son of Cerdanya

The aims of this piece are to make brother Tomàs Junoy (Puigcerdà, 1782 – Anyós, 1860) relive, part of the culture of the Pyrenees, and clean up errors and mysteries about his person and his work. A member of the Dominican Order, he was born in Cerdanya and exiled in Andorra because of the closure of religious communities of Spain in year 1835. A forgotten manuscript is described, *Historia inédita de los Ceretanos*. Time and luck made its reappearance possible.

Introducció

Tot i tenir arrels cerdanes, en Tomàs Junoy i Arraut, va ser més conegut al segle XIX com "el frare d'Anyós" o "el vicari d'Anyós",[1] pels anys viscuts a Anyós, quart pertanyent a la parròquia de la Massana, al Principat d'Andorra. Allí és on va morir, després del seu llarg exili, del 1835 al 1860. En Junoy havia entrat de ben jove dins l'Orde de Predicadors, més conegut com a Dominics o Dominicans. El fet de ser frare predicador, va donar a la seva vida un tarannà gairebé místic, en ocasions fins i tot un tant eremític. Aquest fet, segurament va ser propiciat per les moltes vicissituds sofertes al llarg de la seva vida.

En un estrem del pont Pla, hi ha un text extret de la *Relació sobre la Vall de Andorra*, d'en fra Tomàs Junoy. El text fa 6 metres d'ample per 1 metre d'alt (Escaldes-Engordany). Fons personal Jordi Pasques

1. En Tomàs Junoy, era anomenat *vicari* malgrat sembla que havia estat nomenat provicari. Un provicari és aquell qui exerceix les funcions del vicari en el cas d'absència o indisposició d'aquest. Segons diu Josep Maria Guilera i Albinyana en el seu article a *La Vanguardia*, "por no ser clérigo de aquel obispado existió impedimento para darle la vicaría en plena posesión, y se recurrió a la provicaría, en una interinidad que duró veinticinco años." Afirmació que no es correspon amb la realitat, atès que en Junoy sí que pertanyia al bisbat d'Urgell.

El frare, amb unes aptituds destacables com a escriptor, poeta, arquitecte, enginyer, excursionista i geògraf, va despertar la curiositat d'alguns dels nostres contemporanis, persones ja sigui del món de la cultura, amb lligams d'afinitat eclesiàstica, amb interès muntanyenc i, fins i tot, el d'algunes entitats públiques andorranes que l'han homenatjat a les darreries del segle XX, com ara el Govern d'Andorra.[2] Tot i així, va restar durant un llarg temps en un immerescut oblit. Un oblit deixat i mandrós. Mandra que es converteix en una llosa pel nostre saber. És recordat, sí, pels andorrans, però un desconegut, sorprenentment avui encara, pels cerdans.

Només algunes persones, distants en el temps, li han dedicat la seva atenció, encuriosides per l'erudició i dinamisme d'un home discret, de qui ha arribat a nosaltres tan sols una part de la seva obra literària. D'aquesta, la que ell considerava la seva obra magna: *Historia inédita de los Ceretanos*, escrita en llengua castellana, avui resta perduda. Entre les obres publicades trobem la coneguda *Relació sobre la Vall de Andorra*, editada en català a Tolosa l'any 1838, amb un contingut dens, tot i ser d'extensió curta.

En aquest escrit no insistirem en fer un llistat i comentari a la seva obra literària, donat que algun dels estudiosos del nostre personatge ja ho va fer en el seu moment. Tot i així, mirarem d'esbrinar el misteri d'una desaparició, la de la seva obra cabdal, la ja anteriorment anomenada *Historia inédita de los Ceretanos*.

En realitat però, l'article pretén capbussar-nos en els aspectes de relació familiar, ascendència i entorn, mirant de recuperar bocins dels seus 78 anys de vida. Tractarem, doncs, de fer una ullada més humana des del punt de vista de pertinença a una terra, a una nissaga. És amb aquesta intenció, que escriurem unes línies que facin reeixir la seva persona i el seu saber, en relació amb la història del seu temps. També però, és primordial donar una visió conjunta, i científicament contrastada, tant de les notes biogràfiques com literàries per evitar, en un futur, continuar cometent errades referents a la persona i obra de fra Tomàs Junoy.

Les arrels

El bressol dels Junoy és el poble d'Alp, situat a l'obaga de la Cerdanya. Això no vol dir que el cognom tingui en aquesta població el seu lloc d'origen, però sí és on es troba més densament representat, si més no a partir del segle XVIII.[3] Tot investigant els orígens d'aquest cognom, podem assegurar que prové d'altres poblacions cerdanes –com ja trobem en els segles XV i XVI–, per acabar establint-se més àmpliament –en el segle XVII–, en el mencionat poble d'Alp, on finalment, el cognom es multiplica i des d'on s'estén per tota Catalunya, Espanya, Portugal, França, Holanda i fins i tot, Centre i Sud Amèrica.[4]

Pel que fa al cognom matern, Arraut, es troba més minsament representat en diferents poblacions de la Cerdanya. La terminació "*–aut*" ens indica un probable lloc de provinença: Occitània.[5] Hem de tenir ben present, que la Cerdanya és terra de pas, donada la seva situació geogràfica. En l'època del nostre fra Tomàs Junoy, i abans i tot, tenim ben documentat que s'hi establiren, de forma habitual, famílies vingudes del nord. Tot i així, en aquest cas, el del cognom Arraut, no s'ha pogut fer un estudi en profunditat, deixant obertes diferents hipòtesis sobre el seu origen.

Partint d'aquesta petita introducció patronímica, detallarem els lligams familiars de fra Junoy. El seu avi, en Pere Junoy Mir, *dit Cotis*, natural d'Alp, del qual no en tenim l'ascendència certa, deuria néixer a finals del XVII o començament del XVIII, i va morir abans del 1772, la qual cosa ens diu que no va arribar a conèixer el seu nét Tomàs. Aquest Pere Junoy es va casar abans del 1730 amb Margarida Margall.[6] El matrimoni Junoy - Margall va tenir al menys cinc fills, tres nois i dues noies: Magdalena, Cosme, Jaume, Joan (que seria pare de fra Junoy) i Francisca.

Si llegim la documentació que ha arribat a les nostres mans, descobrirem una família de paraires, un dels oficis més escampats a la Cerdanya en el segle XVIII. Els paraires treballaven la llana, que primer havien de comprar per després preparar-la

2. El Govern d'Andorra va publicar el facsímil del llibre de fra Tomàs Junoy *Relació de la Vall de Andorra*./ L'1 de juny de 1983 se li va dedicar una placa: "Placa a Fra Tomàs Junoy", dins: *Inventari del fons fotogràfic Fèlix Peig*, Arxiu Nacional d'Andorra (ANA). / Un fragment de la seva *Relació de la Vall de Andorra* és gravat en una placa de 6x1 metres sota el pont Pla, a Escaldes-Engordany, Andorra.

3. Així ho demostra l'historiador Joan Peytaví Deixona en el seu mapa dels patrònims de Rosselló, Cerdanya i Fenollet. J. Peytavi *Les famílies dels comtats de Rosselló i Cerdanya i del Fenolhet occità*. [Mapa 68 x 98 cm + fitxa d'introducció a la lectura i índex de localització dels patrònims]

4. S. Garçon: "Els Junoy", a *Ceretània. Quaderns d'estudis cerdans*, 2007/5, Institut d'Estudis Ceretans i Groupe de Recherches Archeologiques... de Cerdagne, 2007, pàg. 141-185.

5. En Joan Peytaví m'indica que, efectivament, la terminació *–aut* és de sospitosa procedència "gavatxo-occitana". I encara més, que s'hi troben dos topònims d'on podria procedir dit cognom: Arraut, al País Basc francès, i Arrauzets, a la Bigorra.

6. Arxiu Comarcal de la Cerdanya (ACCE), *Notarials de Puigcerdà, Domènec Spernay, Manual, 1747, pàg. 22- 24v, C. M, "Junoy=Guiu"*.

convenientment (rentar-la, pentinar-la, cardar-la, etc) i així convertir-la en teixits, en draps. Aquesta branca dels Junoy es va dedicar a aquesta menestralia i algun d'ells va aconseguir el mestratge. Així, l'avi de fra Junoy, el mencionat Pere Junoy Mir, *dit Cotis*, va ser mestre paraire a Alp i ensenyava l'ofici a diferents aprenents, com era costum a l'època. Entre aquests hi havia el seu futur gendre, Francisco Soler, de Ger, al qual es comprometé a ensenyar, tal i com consta en els capítols matrimonials[7] signats entre els joves contraents, Magdalena Junoy i Francisco Soler: "*en la forma que un bon mestre te obligació de ensenyar a sos dexebles, y si dit Pere Junoy morirà antes de haver complert esta promesa, vol que sia tingut y obligat a cumplirla son hereter...*". També els fills i néts s'hi dedicaren, i sovint a més de constar com a *paraires* apareixen com a *fabricants de mitges de cotó*, o simplement, *mitgers*. Sorprenentment, trobem que tots els homes de la família, començant per l'avi, saben signar i escriure. Això és signe de cert benestar econòmic i de l'interès de la família en instruir-se, ni que fos mínimament. Ara bé, amb això no estem dient que fos una família amb molt patrimoni. Segons la documentació estudiada no es pot afirmar que tinguessin gaires possessions, tret d'alguna peça de terra; en canvi però, sí tenien casa en propietat.

D'entre els fills del matrimoni Junoy - Margall, en Joan Junoy Margall, pare d'en Tomàs Junoy, es portava més de 14 anys amb el seu germà gran, en Cosme, l'hereu. Aquest Cosme, també paraire, s'arribà a casar dues vegades. La primera l'any 1747 amb Francisca Guiu Agustí,[8] amb qui tingué al menys un fill, en Llorenç, també paraire i hostaler; la segona l'any 1777 amb Anna Verdú Bernat,[9] de Bellver. De l'altre germà, en Jaume,[10] també paraire, no es té notícia de cap matrimoni. I de la germana, na Francisca, només se sap que signà capítols matrimonials l'octubre de 1772 amb n'Anton Capbern Viader, treballador, d'Alp.[11]

En Joan Junoy Margall, paraire i fabricant de mitges de cotó, nascut a Alp pels volts del 1744, es casà, al voltant de 1776 –no tenim les dates exactes–, amb Maria Arraut,[12] filla d'un negociant de Das. El matrimoni Junoy - Arraut va tenir no menys de cinc fills, tres nois i dues noies: Francisco, Magdalena, Pau, Tomàs i Gràcia, nascuts entre Alp i Puigcerdà.

Anys després de casar-se, concretament el 1780, i ja amb alguns fills al niu, en Joan decidí arrendar la casa d'Alp, amb l'era i porxos, al seu sogre, Josep Arraut, i marxar a viure a Puigcerdà.[13] Serà a la Vila on naixerà el nostre protagonista, en Tomàs Junoy Arraut, el dia 31 de març de 1782, i serà batejat a l'església parroquial de Santa Maria.[14]

Tot i marxar d'Alp, en Joan Junoy hi conservà algunes terres que, ja en vida, li comportaren un conflicte de llarga durada amb els ajuntaments de Puigcerdà i d'Alp. Així, l'any 1778, Joan Junoy inicia un procés contra els regidors de l'ajuntament de Puigcerdà per 6 jornals i mig de terra dels camps anomenats: Pastoral de Munt, Pastoral del Mig i Pastoral d'Avall, situats dins la partida

Església de Santa Maria de Puigcerdà, des del carrer de Santa Maria (c. Major). Fons de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya. Col·lecció de postals

7. ACCE, *Notarials de Puigcerdà, Domènec Spernay amb Domènec Coder Spernay, Manual, 1744, pàg.88-92, C.M, "Soler=Junoy".*
8. ACCE, *Notarials de Puigcerdà, Domènec Spernay, Manual, 1747, pàg.22- 24v, C.M, "Junoy=Guiu".*
9. ACCE, *Notarials de Solsona, Joan Riu, C.M , "Junoy=Boix Verdú".*
10. ACCE, *Notarials de Puigcerdà, Gaspar Coder Spernay, Manual, 1776, pàg.54.*
11. ACCE, *Notarials de Puigcerdà, Gaspar Coder Spernay, Manual, 1772, 11 octubre, pàg. 103-105v, C.M, "Capbern=Junoy".*
12. ACCE, *Notarials de Puigcerdà, Gaspar Coder Spernay, Manual, 1776, pàg. 62-62v.*
13. ACCE, *Notarials de Puigcerdà, Gaspar Coder Spernay, Manual, 1780,5 de juny, pàg.26.*
14. Arxiu Municipal de Girona (AMGi), *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº1181, Partida de Baptisme.*

dita de Prat d'Oca, i sobre els quals en el procés es diu que: *"... son un verdadero pantano y tres juncares que no producen otra cosa que juncos"*.[15] Que aquest procés fou llarg, ho mostra el fet que continua sense ser resolt l'any 1815, quan ja en Joan Junoy, pare de fra Junoy, que aleshores tenia 32 anys, feia al voltant d'un any que havia mort, concretament el 18 de setembre de 1814, pocs mesos després d'acabada la Guerra del Francès. En aquest segon procés, hi intervenen la vídua de Joan Junoy Margall, Maria Arraut, i el seu fill, Francisco Junoy i Arraut, com a usufructuària i hereu respectivament, contra l'ajuntament d'Alp, per les ja mencionades peces de terra situades a la partida de Prat d'Oca.[16] Sembla que l'ajuntament d'Alp s'havia apropiat indegudament dels 6 jornals i mig de terra i els havia posat a la venda, encara en vida d'en Joan Junoy, tot amenaçant-lo: *"...privando del terreno establecido, a causa de las amenazas [que] se le hicieron [y] de atentados con que se le amedrentó"*. Així, els compradors de les citades peces de terra: Joan Junoy i Colomer, Cosme Forcada i Jaume Junoy i Cantet són finalment cridats i condemnats a deixar a disposició dels autèntics propietaris el terreny més els fruits produïts. Per tal de verificar el propietari, dins el procés hi consten el certificat de defunció d'en Joan Junoy i Margall, així com la clàusula hereditària del testament, custodiat a la parròquia de Sant Pere d'Alp. En el certificat de defunció s'especifica a més de la data, que era fabricant de mitges, de 70 anys,[17] natural d'Alp i que la mort va ocórrer a les 9 h del matí, havent rebut els Sants Sagraments i havent fet testament en poder del rector d'Alp, que actuà com a notari. Va ser sepultat, un dia després, el 19 de dit mes i any a les 12 del migdia, al cementiri de Sant Pere d'Alp, amb l'assistència de 14 sacerdots. A més de dit certificat, hi ha una còpia d'una part del testament, concretament de la clàusula hereditària, on diu que institueix hereu universal a Francisco Junoy i Arraut, el seu fill primogènit, i si ell no vol o no pot, "*elegesch a Pau Junoy Arraut, mon segon fill y en falta d'ell al Rvn. pare Tomàs, religiós dominico, el qual puguia usufructuar tant solament dels béns durant la seva vida natural, y enseguida la sua mort elegesch per heretera a la mia filla Gràcia Palau y Junoy*". El fet que no esmenti l'altra filla, Magdalena, fa pensar que deuria haver mort jove o infant.

Historiografia

Abans d'endinsar-nos en la seva biografia i en el que suposarà més un exercici d'imaginació que no pas un seguiment fefaent dels seus primers anys de vida, caldria desentortolligar el garbuix de dades biogràfiques, abocades per diferents autors en les seves publicacions. Autors que, en repetides ocasions, han propagat els errors dels seus predecessors. Tal vegada, desfer l'embolic ens permetrà llegir amb una mirada més clara i certa, les passes d'un home que va deixar un petit però interessant llegat a cerdans i andorrans.

Entre els pocs estudis que s'han fet sobre en Tomàs Junoy, alguns s'han basat en referències inexactes, concretament, del lloc i/o la data de naixement. Així, tenim els treballs de n'Antoni Elias de Molins (1889),[18] Ceferí Rocafort i Sansó (1910),[19] Fr. Josep Maria Coll, O.P. (1959),[20] Josep Maria Guilera i Albinyana (1960),[21] Fr. Alberto Collell i Costa, O.P. (1965),[22] Àlvar Valls (2004),[23] Andreu Balent (2005),[24] Iago Andreu (2011)[25] i Esther Jover (2013).[26] Tots ells el fan néixer a Alp. Aquest equívoc és degut, sobretot, a que

15. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Reial Patrimoni, BGRP, Processos, 1778, nº1, Aa, Joan Junoy contra els regidors de Puigcerdà.*

16. ACA, *Reial Patrimoni, BGRP, Processos, 1815, nº4, J, Juan y Francisco Junoy contra el Ayuntamiento de Alp.*

17. Hem de considerar que, generalment, es tracta d'una edat aproximada, no exacta.

18. A. Elias de Molins: *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX: apuntes y datos*, Barcelona, 1889.

19. C. Rocafort: "D'Andorra a Tírvia (Pallars). Ascensió al puig de Solòria", a Butlletí del CEC, any XXIII, Barcelona, 1913 – Donem l'any 1910 perquè va ser quan va anar a Anyós i va poder regirar els papers que es trobaven a les estances de fra Junoy. L'any 1913 és el de publicació de l'article.

20. J. M. Coll, O.P.: "El maestro en Teología, Fr. Narciso Puig y Reixach. Defensor de la ciudad de Gerona y profesor de Filosofía en la Universidad de Cervera, 1792-1865", a Anales del Instituto de Estudios Gerundenses, XIII, Girona, 1959-1969, pàg. 196-197.

21. J. M. Guilera: *Una història d'Andorra*, Ed. Aedos, 1960/ facsímil, Garsineu Edicions, Tremp, 1993, pàg. 70-75, 96, 199 / "Un escritor pirenaico desconocido, Fray Tomàs Junoy, de la Orden de Predicadores" a PIRINEOS. Dins el 5è Congrés del -Instituto de Estudios Pirenaicos. Jaca, 1967.

22. A. Collell, O.P.: *Escritores Dominicos del Principado de Cataluña*, Casa Provincial de Caridad, Diputación Provincial de Barcelona, Barcelona, 1965, pàg. 157-158.

23. A. Valls: "Aproximació al fet literari a Andorra", a "Els Pirineus, Catalunya i Andorra: Actes del Tercer Colloqui Internacional de l'AFC", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Andorra, 2006.

24. A. Balent: "Un mapa de Cerdanya (1820). Dibuixat per Tomàs Junoy (1782-1860)", a CERETANIA, Quaderns d'estudis cerdans, 2005/4, Institut d'Estudis Ceretans i Groupe de Recherches Archeologiques... de Cerdagne, 2005, pàg. 175-191.

25. I. Andreu: "Entrevista a fra Tomàs Junoy", dins El Periòdic d'Andorra, 4 de febrer, Andorra, 2011, pàg. 32.

26. E. Jover: "Fra Junoy va publicar la primera obra en llengua catalana d'història d'Andorra", dins Bon Dia Andorra, 25 de juny, Andorra, 2013, pàg. 15. Al mencionat article, E. Jover, potser bevent de la informació escrita per Júlia Fernández (Biblioteca Nacional d'Andorra), anomena a un tal "Aguió", errada que cal esmenar doncs es tractava d'en Marià Aguiló i Fuster, bibliòfil, historiador de la literatura i folklore catalans i director de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona.

en el certificat de defunció –extret del llibre d'òbits d'Anyós–, diu: "...natural de la villa de Alp, en la Cerdaña española...". També consta, en el mateix certificat, que va morir a l'edat de 83 anys, edat que no es correspon amb la data de naixement. Aquest fet, l'errada en un document, és comprensible si tenim en compte que la informació que hi constava, no tan la primordial –que era d'evident comprovació–, com la complementària, no s'obtenia de documents escrits –els quals no eren necessaris ni obligatoris en aquella època–, sinó, sobretot, de la transmissió oral, d'allò que havia transmès el difunt o bé les persones del seu entorn més immediat que, finalment, serien les que donarien la informació registrada. Tampoc però, no ajuda trobar en obres cabdals com el *Diccionari Enciclopèdic de la Llengua Catalana*, les mateixes errades, donant l'any 1778 i el poble d'Alp com a data i lloc de naixement.

En d'altres ocasions, en esmentar a fra Tomàs Junoy com a autor de la primera història d'Andorra, s'equivoquen i diuen que aquesta obra, *Relació sobre la Vall de Andorra*, era "escrita per un jesuïta refugiat a les nostres valls l'any 1838". Aital informació ens l'ofereix en Pere Canturri.[27] Probablement l'errada de la data va ser motivada per una confusió amb la data de publicació de l'obra del P. Tomàs Junoy, l'any 1838; desconec però, el motiu pel qual confon l'orde religiós.

Tot i així, hi ha alguna obra especialitzada, de prestigiosa rellevància, que ens ofereix informació fidedigna com és el cas de *Catalonia religiosa. Atlas històric: dels orígens als nostres dies*.[28]

De la mateixa manera, tenim autors, començant per en Lluís Batlle i Prats, arxiver de l'Arxiu Municipal de Girona (des de 1939 a 1979), els quals ens donen dades certes i contrastades. En Batlle fa acte de presència en l'afer Junoy, per tal de rectificar asseveracions errònies que troba en un escrit d'en Josep Maria Guilera, publicat l'any 1967. En Guilera, campió d'esquí, President de la Federació Catalana d'Esquí, i excursionista consumat, troba a la Biblioteca del Centre Excursionista de Catalunya, l'article d'en Ceferí Rocafort, interessant-se per la figura del frare excursionista. Després d'una recerca, en la qual compta amb l'ajuda dels frares Josep Maria Coll i Albert Collell, decideix presentar un treball on recupera la figura d'aquest frare tan proper a la natura i amb el qual deu sentir una certa afinitat.

Com a arxiver, a en Lluís Batlle li crida l'atenció el laboriós treball, on es fa alguna referència a les aportacions sobre en Junoy fetes pel Dr. Josep Pascual, el fons del qual es conserva a l'arxiu d'on Batlle és el director.[29] L'arxiver, tot elogiant l'estudi d'en Guilera i: "*lejos de nuestro ánimo el menor espíritu de polémica*", comenta en el seu escrit: *Nota relativa al P. Fray Tomás Junoy, O. P.* (1968), les dues dades errònies, lloc de naixença i edat, i desfà l'equívoc. Ens confirma la veracitat de les seves dades en donar la font de les mateixes: les partides de baptisme i de defunció d'en Tomàs Junoy, trobades a l'Arxiu Municipal de Girona, dins un plec pertanyent al fons del Dr. Josep Pascual i Prats, de qui parlarem més endavant. Aquest les havia sol·licitat amb la intenció d'elaborar una biografia com a pròleg per a la publicació de l'obra manuscrita d'en Junoy: *Historia inédita de los Ceretanos*. En Batlle, amb molt bon criteri, dona tota la credibilitat al certificat de baptisme per sobre del de defunció. Extreta del llibre de baptismes que es conservava a la parròquia de Santa Maria de Puigcerdà, abans no fos tot cremat durant la guerra de 1939, la inscripció baptismal podria contenir alguna errada però, amb certesa, el lloc de naixement i de baptisme, així com la data, seran molt més afinades que no pas les referències que se'n facin en el certificat de defunció, molts i molts anys enllà.

Entre la resta d'autors que parlen d'en Tomàs Junoy tenim al filòleg Josep Carles Laínez (2010), que ben informat, no dubta en publicar al Periòdic d'Andorra[30] un article seriós sobre les qualitats literàries d'en Junoy, més concretament sobre el petit llibret *Relació sobre la Vall de Andorra*, i ens dona una informació biogràfica exacta.

Una vegada desfet l'embolic del lloc i data de naixença d'en Junoy, podem ja començar a fer camí amb ell.

La seva vida

Tomàs Junoy i Arraut, va néixer a Puigcerdà, el 31 de març de

27. P. Canturri: "El Fener. Història d'un poble desaparegut", Andorra, 1989. Consultable a: www.andorraantiga.com

28. *Catalonia religiosa. Atlas històric: dels orígens als nostres dies*. Unió de Religiosos de Catalunya. Editorial Claret. Barcelona 1991. Pàg. 425- Tot i que caldria esmenar l'errada on hi consta en Junoy com a "darrer" prior del convent de Dominics de Puigcerdà.

29. AMGi, *Fons Dr. Josep Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966.*

30. J. C. Laínez: "Tomàs Junoy, el nostre romàntic", dins Periòdic d'Andorra, 16 d'octubre, Andorra, 2010, secció "A la contra".

1782, a la casa de Mateu Riu, com ell mateix explica.[31] La casa d'en Mateu Riu es trobava situada al carrer de Santa Maria (avui, carrer Major).[32] No sabem però, com va ser la seva vida d'infant. Caldrà doncs, fer un petit esforç per situar-nos a la vila i cap de comarca cerdana, Puigcerdà.

Recordem que els seus pares, Joan Junoy i Maria Arraut, es traslladaren del poble d'Alp a Puigcerdà un parell d'anys abans de néixer en Tomàs Junoy. A les darreries del segle XVIII, s'havia aconseguit un cert benestar socioeconòmic a la comarca. La manca de guerres –exceptuant la Guerra Gran de finals de segle-, la millora en les condicions sanitàries i l'aplicació de noves tècniques dins el sector agrícola amb la conseqüent intensificació de l'ús del sòl i, per tant, una major producció va provocar un augment significatiu de la població. Tanmateix, va propiciar la mobilitat laboral interior i l'assentament de persones vingudes de petites poblacions cap a les viles i grans pobles de l'entorn.[33] Així, podem pensar que el trasllat de la família Junoy Arraut va ser motivat per millorar l'estatus socioeconòmic. La creació a Puigcerdà de fàbriques de teixits especialitzades en filatures podria haver estat una de les causes d'aquest canvi de residència.

Carrer de Santa Maria (Carrer Major). Fra Tomàs Junoy va néixer a la casa de Mateu Riu, situada en aquest carrer. Fons de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya. Col·lecció de postals

En Joan Junoy i Margall, com a paraire i fabricant de mitges de cotó, deuria veure una gran oportunitat, o bé per muntar-hi un negoci, o bé per entrar en alguna de les noves fàbriques. Com ens explica Mn. Salvador Galceran:[34] "*L'any 1787 ja existien a Puigcerdà onze fàbriques de mitges i mitjons, ultra molts particulars que tenien un teler a casa i treballaven per llur compte*. (...) *Per fi, l'any 1797 les fàbriques de mitges i mitjons a Puigcerdà eren 25, amb 63 telers de seda i 130 de cotó* (...) *A tota aquesta important producció, cal afegir-hi i assenyalar especialment el treball dels paraires, que preparaven les matèries per a les mitges que amb agulles feien unes 220 dones*."

Mentre el pare desenvolupava la seva feina, amb més o menys sort, el petit Tomàs deuria anar a escola. Amb tota probabilitat va anar a l'Escola Pia de Puigcerdà, l'única en aquella època.[35] L'orde dels Dominics no tenia escoles per a infants en aquelles dates.[36] Als anys 80 del segle XVIII, l'Escola Pia estava situada a la casa del pa o paller reial, indret on segueix actualment, tot i que una mica desplaçada.[37] S'ensenyava amb preferència gramàtica i retòrica, analitzant textos llatins de diversos autors, tot i que també aprenien altres matèries per facilitar la comprensió de les primeres, com la mitologia, la història i la geografia. L'agost de 1793, quan en Tomàs Junoy comptava 11 anys, Puigcerdà va ser ocupada pels francesos. Era l'inici de la Guerra Gran (1793-1795).

31. AMGi, *Fons Dr. Josep Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966. Anotació en quartilla de 8º*, on especifica que dins la "Historia Inédita de los Ceretanos" s'esmenta que va néixer a la casa de Mateu Riu, a Puigcerdà, i que aquesta encara existia l'any 1793./ T. JUNOY: "Disertaciones sacadas de la Historia inédita de los Ceretanos", Imprenta Herederos de la V. Pla, Barcelona, 1857, on escriu: "(...) Habitante yo en Puigcerdà como natural de esta Villa (...)".

32. ACCE, *Puigcerdà, Fons Municipal, Padró, 1850*. És de suposar que en Junoy va donar aquesta referència basant-se en el cap de casa que habitava, en aquell moment, la casa on ell va néixer.

33. J. M. Prat Forga: "La població i les activitats econòmiques de la Cerdanya a l'últim quart de segle XVIII (1775-1800)" a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia, núm. 73, juny 2012, pàg. 167-192*. URL: http://revistes.iec.cat/index.php/TSCG

34. S. Galceran Viguié: *La indústria i el comerç a Cerdanya,* Fundació Vives Casajuana, Barcelona, 1978, pàg. 153.

35. J. Florensa Parés: "L'Escola Pia de Puigcerdà (1728-1972)".
A: http://laplega.blogspot.com.es/2012/11/lescola-pia-de-puigcerda-1728-1972.html)

36. M. García Gargallo: *L'ensenyament de l'Església a la ciutat de Barcelona. Directori estadístic*. Volum II. Tesi Doctoral. UB. (http://www.tdx.cat/).

37. ACCE, Col·lecció de postals, Ui2, TOP. D1.25.02. Tot i que no es pot apreciar bé a la fotografia, la casa tenia detalls arquitectònics d'estil gòtic, com em comenta la directora de l'Arxiu Comarcal de Cerdanya, Erola Simon.

Col·legi dels Pares Escolapis de Puigcerdà, on hauria estudiat Tomàs Junoy a la seva infantesa. Fons de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya. Col·lecció de postals

Els escolapis, tenint notícies dels horrors comesos a França (Revolució Francesa), van decidir fugir. Només dos religiosos van quedar custodiant l'escola. Un d'ells va morir assassinat, l'altre va poder marxar. L'escola va ser saquejada i convertida en forn de pa. Eren temps de guerra. A l'igual que els escolapis, la majoria de religiosos de la vila i de la comarca van fugir, molts cap a Ripoll. Dos dominics, però, van quedar-se a la Vila per donar consol espiritual a la població i als soldats.

D'aquell èxode en tenim coneixement, pas a pas, gràcies a un còdex inèdit,[38] d'alguns dels noms de religiosos de Cerdanya refugiats a Ripoll: fra Antonino Terradellas, dominic, fill d'Eudald Terradellas, dit Serrador, de Ripoll, que fugí a peu des de Puigcerdà, per la Creu de Maians, fins a Ribes; els rectors dels pobles d'Er –i el seu vicari–, d'Ègat, de Fontromeu (Mn. Francisco Manyago), de Santa Llocaia, de Naüja, de Dorras, d'Alp (vicari), de Les Pareres, de Vilallobent, de Palau (Mn. Joan Gambús), de Saga (i el seu nebot de Puigcerdà, Mn. Sebastià Trescents), d'Age (Mn. Miquel Travila) i Dn. Joan Manegat –curat de Puigcerdà–. Només van romandre a Puigcerdà Dn. Jacint Canal, "inútil", Mn. Martinas, "se pot dir siego", els dominics fra Francisco Montegut –encarregat de la població de la vila– i fra Ricardo –encarregat de cuidar-se'n de la tropa–, i els escolapis pare Domingo Roses i pare Pau. Entre aquests no hi havia cap frare de l'orde dels Agustins.

Amb paraules del propi Junoy, sobre aquest episodi de la història de Cerdanya:[39] *"(...) A los 28 de agosto de 1793 después de haber perdido el general español Lapeña una batalla en el llano de la Percha, se retiró, con las tropas dispersas que pudo recoger y las de la guarnición de Puigcerdà, a Urgel; de cuya retirada pavorosa de más de nueve leguas, las cuatro á lo menos entre peñas, zarzas, colinas, desfiladeros y otros puntos naturales de defensa, supo aprovecharse perfectamente el general francés Dagobert, quien con sus tropas ocupó el día siguiente la villa de Puigcerdá y otros puntos de la Cerdaña Española, donde permanecieron sin interrupción hasta que el general español D. Gregorio de la Cuesta en su inmortal jornada de 26 de julio de 1795, después de haberse lanzado con la velocidad del rayo sobre el campamento enemigo del llano de Rigolisa y reducídole a cenizas, se apoderó antes de medio día de Puigcerdà á pesar de la loca y casi increïble resistencia que aun le oponían los Franceses, parapetados en sus bocacalles, y en seguida de toda la Cerdaña, haciendo prisioneros de guerra á cuantos franceses sobrevivieron á los primeros golpes."*

Quan el juliol de 1795 els francesos marxaren, els pares escolapis van tornar. Per tant, durant aquests dos anys, ni el petit Junoy ni la resta d'alumnes de l'Escola Pia es van poder instruir convenientment. Pocs anys després però, concretament el 1798, l'adolescent Tomàs, només amb 16 o 17 anys, afiliat al Convent de Puigcerdà, va entrar com a seminarista dins l'orde dels Dominics, al Convent de Santa Caterina de Barcelona,[40] on va professar, juntament amb altres sis novicis del cor, a mans del P. fra Pere Màrtir Font, superior *in capite*, el 29 d'octubre de 1799. Ell mateix explica algunes anècdotes d'aquell temps:[41] *"Le recuerda lo que pasó siendo novicio joven de 17 años. La noche antes de la procesión de la Sta. Espina, que poseía el convento de Santa Catalina de Barcelona, el maestro de novicios nos esplicó como San Luis, rey de Francia, la había regalado al convento enviándola por el V. F. [¿Venerabilis Frater?] Francisco Cendra. Lo que yo quise confirmar que la corona del Señor estaba*

38. Còdex propietat del Sr. Josep Montserrat i Torrents, que molt amablement me'l va donar a conèixer. El còdex ha estat dipositat l'estiu del 2013 a l'ACCE. El meu agraïment per la seva confiança i deferència.

39. A. Bergnes de las Casas: *Diccionario Geográfico Universal,* Vol. "P", Barcelona, 1881-1834, pàg. 824.

40. On ara hi ha el mercat municipal de Santa Caterina. Degut a l'exclaustració de religiosos de 1835, el convent va ser incendiat la nit del 25 de juliol, nit tràgica de crema de convents a Barcelona i, mig enrunat, va ser enderrocat l'any 1837. http://ca.wikipedia.org

41. AMGi, *Fons Dr. Josep Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966. Anotació en quartilla de 8º,* on hi ha una referència sobre els inicis del noviciat de Fra Junoy, paràgraf corresponent a la "Historia Inédita de los Ceretanos".

Claustre del Convent de Santa Caterina. Gravat publicat el 1826/1832. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.
Dins www.monestirs.cat

en París con la autoridad del libro de Carlo Magno. El maestro de novicios, sonriéndose, me dijo "Con que, hermano, también ha leído Carlo Magno y lo cree? Si yo hubiese con la autoridad del Turpín[42] *contrariado la carta de San Luis existente en el archivo, le obligaba a reirse a carcajadas."*

Pocs dies després, el 10 de novembre, va ingressar al Col·legi de Sant Vicent i Sant Ramon per estudiar Filosofia. No va arribar a un any l'estada en dit col·legi, doncs el 22 d'agost de 1800 fou traslladat al d'Oriola (Alacant), on probablement deuria acabar la carrera eclesiàstica.[43]

No sabrem mai el motiu d'aquesta dedicació a la vida religiosa. Podria haver estat per haver sentit una crida interior? Potser per una inquietud intel·lectual, la qual els dominics tenien històrica anomenada de cultivar intensament i exhaustivament? Potser per qüestions relacionades amb l'ordre de primogenitura? Era el tercer fill mascle, i des dels vells temps aquests estaven destinats a oferir la seva vida a l'església. Però, per què dins l'Orde dels Dominics i no dels Escolapis, religiosos els quals hem suposat que van instruir la seva ment i la seva persona? La hipòtesi suggerida és la que ens dona la pròpia història. Els pares Escolapis van fugir de Puigcerdà durant la Guerra Gran, i van romandre només els pares Dominics atenent a la població. Aquests, es van dedicar al consol tant de les ànimes dels vilatans com de les tropes. Qui sap si en Tomàs Junoy, en el seu entendre juvenil i arrauxat, va veure en la figura dels Dominics la dels defensors de la seva terra i dels catalans...

La tria de l'orde, sigui com sigui, va ser valenta. Els Dominics, o Dominicans, oficialment Orde de Predicadors (Ordo Praedicatorum, O.P.), és un orde mendicant fundat per Sant Domènec de Guzmán, a Tolosa de Llenguadoc (Occitània), l'any 1203.[44] Diem que va ser valenta perquè segons la seva regla, el dominic portava una vida d'austeritat absoluta. Menjava de vigília tot l'any, dejunava des del 14 de setembre fins a Pasqua de Resurrecció, i també tots els divendres de l'any, i vigílies d'alguns sants. A més, feia vot de silenci i de pobresa. Dins d'aquesta regla, els primers anys de religió estaven subjectes a una severitat extrema. El novici, no podia sortir del convent, i el seu dia a dia estava dedicat a continus exercicis espirituals. Ja professat, cursava Filosofia, Teologia, Moral i Sagrada Escriptura. Al final dels estudis aconseguia el títol de *lector*, equivalent al grau de doctorat. Aquest títol era conferit, a Catalunya, exclusivament en el Convent de Santa Caterina, de Barcelona. En Tomàs Junoy va haver de passar per tot aquest procés per aconseguir el títol de *lector*. I ens el podem imaginar meditant dos cops al dia, a la missa conventual i a la pregària del cor amb la comunitat, assistint a dues classes, passejant tan sols dues vegades al dia durant mitja hora pel claustre, mentre el lector vigilava i argumentava la lliçó del dia. L'esbarjo pròpiament dit es reduïa a dos petits moments després de dinar i de sopar. En definitiva, es deia que la feina del dominic

42. "Arzobispo Turpín" era un personatge llegendari del cicle carolingi. Aquesta dada, així com la transcripció d'aquest paràgraf, li dec a l'amic, matemàtic i professor de paleografia de la Societat Catalana de Genealogia, Xavier Mora i Giné.

43. A. Collell, O. P: *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*, Casa Provincial de Caridad, Diputación Provincial de Barcelona, Barcelona, 1965, pàg.157-158./ Els arxivers de l'Arxiu Històric d'Oriola (AHO), que molt amablement es van oferir a cercar-me informació sobre fra Junoy, no han trobat cap referència en els llibres de matrícula i expedients d'alumnes, entre 1800-1807.

44. Sant Domènec, canonge del Burgo de Osma (Sòria), en un viatge amb motiu d'una missió diplomàtica, en passar pel Llenguadoc, es va adonar de l'expansió de l'heretgia dels albigesos. Aquesta va ser l'espurna que va encendre el seu desig de propagar la doctrina catòlica i de crear l'orde. El Convent de Sant Domènec de Puigcerdà va ser fundat l'any 1290 pel frare dominic Bernat Guillem, amb l'oposició inicial del Monestir de Sant Miquel de Cuixà. http://ca.wikipedia.org : Domènec de Guzmán/ Convent de Sant Domènec (Puigcerdà).

era *praedicare aut docere* (predicar o ensenyar), i calia que exercís dignament aquesta feina perquè aquell que no volgués acceptar-la i portar-la a terme era castigat amb severitat.[45]

Una vegada ordenat sacerdot va ser destinat al Convent de Dominics de Puigcerdà, pels volts del 1808, o probablement uns anys abans.[46] Aleshores el convent disposava d'onze sacerdots més un altre que esperava traslladar-s'hi des de Castelló al de Puigcerdà, i tres llecs.[47] L'any 1802 la comunitat de Dominics de Puigcerdà, tot venent part de les seves finques, havia aconseguit reparar una tercera part del conjunt conventual, destruït durant la Guerra Gran, i l'any 1808 ja havia restaurat completament l'església, però no encara el convent, del qual només havia restablert un dels llenços, el de ponent.[48] Aquell mateix any, entremig de la inseguretat ocasionada per l'inici d'una nova guerra amb França, la Guerra del Francès (1808-1814), els frares dominics, entre ells fra Junoy, s'erigeixen en defensors de les autoritats de la Vila i s'utilitza el convent com a lloc d'asil. L'actuació del convent, sempre pacificadora i protectora cap als vilatans, i cerdans en general, s'acaba la primavera de l'any 1811, quan les invasions repetides de la guarnició francesa de Montlluís obliguen a marxar a la comunitat de frares cap a la Pobla de Lillet. Malgrat tot, dos mesos després tornen a Puigcerdà, fins que marxen forçats per una situació de violència insostenible. A partir d'aleshores, el convent de Puigcerdà, abandonat a la seva sort, és alternativament ocupat per les tropes franceses i espanyoles, aquestes darreres comandades pel Baró d'Eroles, per Milans del Bosch i per Sarsfield.

Convent de Sant Domènec de Puigcerdà. Fons de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya. Col·lecció de postals

Es conserva però, una carta escrita per fra Tomàs Junoy, amb data del 24 de juny de 1814, ja acabada la guerra, que ens verifica la presència dels dominics a Puigcerdà durant la Quaresma de l'any 1812 (dimecres 11 de febrer – diumenge 29 de març).[49] Així doncs, la marxa definitiva de la comunitat seria, en tot cas, un any més tard, cap el final o després de la celebració quaresmal. En la citada carta, fra Junoy demana a l'ajuntament de la Vila que se li pagui la "limosna", un total de 18 lliures, que se li deu per haver predicat a l'església parroquial de Sta. Maria durant la Quaresma del 1812. Almoina que corresponia pagar al mencionat ajuntament.[50] Així doncs, sembla que, si més no a començament de l'any 1812, ja presa la Vila pels francesos, encara hi "resistia" algun dominic, entre ells en Junoy, assistint la població. Finalment, els francesos prenen la Vila i s'apropien del convent el 12 de febrer de 1812, on romandran fins a la seva marxa, el 12 de març de 1814.[51]

El convent, en poder dels francesos, va ser convertit en paller, i els seus béns foren confiscats. Durant aquells anys de guerra, els dominics van col·laborar amb donatius en metàl·lic o en espècies, van obrir les portes dels seus magatzems de gra per assistir a l'exèrcit, sent la suma total dels seus donatius uns 2.000 duros. Acabada la guerra, reparar els danys ocasionats al convent de Puigcerdà ascendia a la suma de 3.000 duros.

45. http://ca.wikipedia.org : Convent de Santa Caterina.

46. ACCE, *Puigcerdà, Fons Municipal, Padró, 1826, 23 de febrer.* Hi consta que fra Junoy residia al carrer de la Boveria nº 9 -avui Ramon Cosp-, juntament amb la resta de frares del convent, que comptava 46 anys –errada, donat que encara no havia complert els 44 anys- i feia 20 anys que hi residia a Puigcerdà; així, deuria arribar cap el 1806. Tot i que no ens podem refiar gaire d'aquestes dates, ens serveixen per tenir una aproximació.

47. C. Barraquer Roviralta: *Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Imprenta Francisco J. Altés y Alabart, Barcelona, 1915-1917, Tomo III, Libro III, Capítulo XXI, Dominicos, pàg. 630.
Dipòsit digital de documents de la UAB, http://ddd.uab.cat/collection/llicol?ln=es

48. M. Rais; L. Navarro: *Historia de la Provincia de Aragón. Orden de Predicadores, des de el año 1808 hasta el de 1818: supresión y restablecimiento de sus conventos; y servicios hechos por la misma a la religión y a la Patria.* Editado por Francisco Magallón, Zaragoza, 1819, Cap. V, Convento de Puigcerdà, pàg. 75-79.

49. A. Capelli: *Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo*, Hoepli Editore, Milano, 1998. Informació obtinguda gràcies a l'amabilitat i eficiència de l'amiga Mª dels Àngels Espert, secretària i membre de la Junta de la SCGHSVN.

50. ACCE, *Convent de Dominics de Puigcerdà. Carta manuscrita de fra Tomàs Junoy. Puigcerdà, 1814-06-24.*

51. A. Bergnes de las Casas: *Diccionario Geográfico Universal*, en el capítol dedicat a Puigcerdà, fra Tomàs Junoy ens fa una relació minuciosa dels fets ocorreguts a Cerdanya durant la Guerra del Francès, i ho fa amb tota mena de detall. Paràgraf que, malauradament, per ser massa extens no podem reproduir.

Si concretem el paper dels frares dominics en aquesta etapa convulsa, ho farem destacant la figura de fra Tomàs Junoy. Fra Junoy, "*de caràcter greu però simpàtic, molt sobri però atent i amable, d'estatura més aviat baixa i de complexió robusta, acostumava, quan es cantava el Rosari, a fer un sermó a cadascuna de les desenes sobre cada misteri.*"[52] Fou Prior del convent de Dominics de Puigcerdà,[53] professor "*lector*" de Moral i en el seu temps se'l considerava un erudit. El Pare Junoy va servir també com a capellà als Miquelets de la Cerdanya, al Terç de Puigcerdà, i al sometent general pel socors de Girona, anys 1808-1809. Sempre va seguir les marxes a peu, i vivia d'almoina juntament amb el seu company, fra Jaume Victori. A més de fra Junoy, el Convent de Puigcerdà va ser també el bressol d'altres dominics reconeguts, entre ells, fra Josep Vidal,[54] a qui anomenaven "el frare sant" per les seves moltes virtuts. S'explica que fra Junoy i el seu company, fra Victori, havien sentit el sometent que, el 8 de gener de 1809, mentre es batien en combat amb els francesos, entre Igualada i Esparraguera, el "frare sant" feia pujar les bales amb el Crucifix, i a les seves oracions s'atorgava el feliç resultat d'aquell combat.[55]

El 2 de febrer de 1810, fra Tomàs Junoy es trobava a Vic acompanyant, com a capellà, el sometent. Ell mateix explica:[56] "*En el dia 2 de Febrero de 1810 estaba en Vique de capellan de somaten, corrió todo el dia la alarma que los franceses subian de Barcelona. A la tarde salieron los muchos somatenes hacia al Congost, el comandante de mi tercio dispuso que quedase en Vic con mi asistente hasta su vuelta y aviso. Siendo ya el sol en su caida, resolvimos con D. Cosme Degollada, cura párroco de Isobol, que entonces estudiante, servia de asistente al comandante D. Juan Daspet, salirnos de Vique y desde una casa de campo observamos la entrada de los franceses en la ciudad y luego nos pusimos a salvo. En esta casa que era del comandante Cuadras, vino él mismo a dar aviso a su esposa y por él supimos que los somatenes, sin haber visto al enemigo, se habian ido a las tierras de San Bartomeu del Grau y que los franceses entraban en Vique. Desde luego antes de cenar [por] la noche nos dirijimos a San Hipólito y al pasar por la Gleba acababa de llegar un señor que contaba cosas que en realidad no eran. Infinitos casos de estos he presenciado en que los cobardes que huyen cuentan pérdidas y desgracias, lo que una vez estendido es dificil formar otra opinion.*"

En acabar la guerra, l'any 1814, fra Tomàs Junoy comptava quasi 32 anys. Recordem que, pocs mesos més tard, el 18 de setembre, moriria el seu pare, Joan Junoy i Margall.

L'any 1820, la revolució dirigida pel Comandant Riego instaurà per segona vegada la Constitució de 1812 (Trienni Liberal, 1820-1823). A la primavera del 1822, esclatà la revolta reialista contra el nou govern del Comandant Riego, sent Catalunya un dels focus més importants. L'interior del país estava del costat de l'absolutisme, al contrari del litoral i de les ciutats industrialitzades, on es creia que el reformisme liberal permetria les llibertats primordials. Hi havia una franja de comarques però, on els criteris estaven molt dividits, com la Cerdanya, mostrant encara una major fractura social. A l'estiu i a la tardor Catalunya ja patia una autèntica guerra civil. El General Mina va lluitar amb determinació del costat dels constitucionals durant set mesos contra els francesos. Tot i així, Catalunya va ser envaïda la primavera del 1823 per l'exèrcit francès sufocant la revolta i permetent el retorn de l'absolutisme a Espanya, amb Ferran VII. La campanya es va allargar més de vuit mesos a Catalunya,

52. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966. Carta de Jaume Martí Autet al Dr. Pascual, s/d.* Aquesta descripció física, no sabem si respondria ben bé a la realitat. (En castellà a l'original).

53. AMGi, *Biblioteca Arxiu Històric de Girona, "Los exclaustrados de Santo Domingo de Gerona. XXII. P. Francisco Simón Jordá." Suplemento de la Hoja Parroquial del Sagrado Corazón (PP. Dominicos). Ed. Junta de la Reconstrucción. Girona, gener-abril 1973, nº56.* Degut a aquest article podem assegurar que fra Tomàs Junoy no fou el darrer prior de Puigcerdà, com diuen alguns dels escriptors consultats. En aquest suplement ens diuen que el darrer prior va ser fra Francesc Simon Jordà, segons consta en l'anomenat. "Libro de los nombres", així com que fra Tomàs Junoy va ser prior, sí, però durant tres anys, a començament dels anys 20 del segle XIX. En aquest article, elogien també a fra Junoy i l'ençalcen com a figura de la Renaixença catalana.

54. Frare del convent de Sant Domènec de Puigcerdà, assassinat pels francesos durant la presa de la ciutat de Tarragona, el 28 de juny de 1811- com consta a: C. Barraquer Roviralta: *Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Imprenta Francisco J. Altés y Alabart, Barcelona, 1915-1917, Tomo I, Libro I, Capítulo IX, Dominicos, pàg. 236-237 - Dipòsit digital de documents de la UAB, http://ddd.uab.cat/collection/llicol?ln=es

55. M. Rais; L. Navarro: *Historia de la Provincia de Aragón. Orden de Predicadores, des de el año 1808 hasta el de 1818: supresión y restablecimiento de sus conventos; y servicios hechos por la misma a la religión y a la Patria.* Editado por Francisco Magallón, Zaragoza, 1819, Cap. V, Convento de Puigcerdà, pàg. 75-79.

56. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966. Anotació en quartilla de 8º,* pertanyent a la *Historia Inédita de los Ceretanos*. A la transcripció se li han afegit alguns signes de puntuació i accentuació per fer més entenedora la seva lectura. Al paràgraf hi ha algunes paraules de transcripció dubtosa: "aviso", "comandante" i "tierras".

Manuscrit de fra Tomàs Junoy, en defensa del seu amic, Joan Granés, sospitós de ser addicte a l'anterior govern constitucional. Escrita i signada pel mateix Junoy a Puigcerdà, el 4 de maig de 1824. Fons Corregiment de Puigcerdà- Justícia Militar- Consells de Guerra- Sumari criminal contra J. Prat, J. Granés- CUI 231- TOP 60-Arxiu Comarcal de la Cerdanya (ACCE)

donada la resistència d'algunes ciutats.[57] El 7 de novembre de 1822, en el Convent de Puigcerdà, el pare provincial de l'orde de Predicadors, fra Domènec Comerma, convocà a Consell de Províncies.[58] No cal dir que el clergat estava, en la seva major part, del costat dels absolutistes. Hi assistiren el pare prior del convent de Puigcerdà Tomàs "*Junoi*",[59] els frares Domènec Bruguera, Tomàs Puig, Pau Vergés, Josep Viñas, Josep Aulet, Tomàs Bou i Ramon Bardolet per tractar sobre la institució de Prior del Convent de Predicadors de la Seu d'Urgell, per manca de vocals, haventse proposat pel Priorat esmentat al pare fra Pere Barri, Catedràtic de la Universitat de Cervera, aleshores ocupada pels francesos. Aital nomenament va ser uniformement aprovat, instituït i confirmat pel pare provincial.

Al llarg dels anys, en Junoy va demostrar les seves capacitats i, conseqüentment, la confiança de la qual era mereixedor. A més de les tasques que li corresponien com a religiós, va destacar com a arquitecte. Sota la seva direcció es va edificar la Casa Mateu de Puigcerdà, una de les millors construïdes, segons apreciacions de l'època.[60] L'any 1826, l'Ajuntament que aleshores governava Puigcerdà, encapçalat pel comissionat (abans governador) Nicolau Solanell, i pel governador Manuel Perales, havia triat a fra Tomàs Junoy perquè preparés el pla, la utilitat i el pressupost del traçat d'una carretera que uniria Puigcerdà amb Vic, concretat en el tram entre Puigcerdà i Ripoll, suposant que els ajuntaments de Ripoll i Vic s'encarregarien de fer el tram corresponent. L'Ajuntament havia demanat ajuda al rei, Ferran VII, i aquest havia accedit a fer entrega de la meitat del dret que pagava el vi de l'estranger a la seva entrada per la Cerdanya. Finalment aquesta obra no es va poder dur a terme degut al canvi de terç a l'Ajuntament de la Vila. El motiu, com a l'actualitat, era la manca de recursos. El governador entrant, en Rafael Maria de Zerralde, esperava aconseguir fons per portar a terme la mencionada carretera. Valorant els coneixements de fra Junoy, l'any 1833, Zerralde el tenia també al seu servei tot treballant en la formació d'un pla de recursos i topogràfic, referit al traçat de la carretera. Transcrivim una de les cartes escrites per en Junoy, a 2 d'agost de 1833, adreçada al governador de Puigcerdà, tot demanant una autorització oficial per evitar problemes amb els carrabiners de Camprodon i, poder observar amb deteniment el territori per on s'havia de construir la projectada carretera de Ripoll a Puigcerdà.

Plànol de la carretera projectada entre Puigcerdà i Ribes de Freser, al voltant de 1825. Fons Municipal de Puigcerdà, Obres i Urbanisme, Comunicacions, CU 3685- ACCE 125, Arxiu Comarcal de la Cerdanya (ACCE)

57. R. Arnabat: "El reialisme durant el Trienni Liberal (1820-1823)" a SELECCCIONS HISTOCAT, Fundació d'Estudis Històrics de Catalunya, Barcelona, 2008. pàg. 15-36.

58. C. Barraquer Roviralta: *Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Imprenta Francisco J. Altés y Alabart, Barcelona, 1915-1917, Tomo I, Libro II, Cap. X, Dominicos, pàg. 1002 - Dipòsit digital de documents de la UAB, http://ddd.uab.cat/collection/llicol?ln=es

59. A l'original.

60. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966. Carta de Jaume Martí Autet al Dr. Pascual, s/d.*

En aquesta explicita la necessitat de prendre les aigües a Ribes, així com, la inseguretat a l'hora de voltar per diferents indrets de la Vall de Ribes, on el proppassat any va ser detingut a les muntanyes de Pardines.[61] Només la signatura és del seu puny i lletra.

"*M. I. S. Governador*
He determinado el lunes por la tarde dia cinco salir de esta para ir a tomar las aguas en los baños de Ribas: deseando subir en algunos puntos de las montañas, que estan al medio dia, y occidente del valle de dicha villa para observar con mas exactitud el territorio adyacente a la carretera proyectada y delineada de Puigcerdà a Ripoll, a fin de evitar cualquier encuentro como el que me sucedió el año pasado con los carabineros de Camprodon en las montañas de Pardinas; es preciso acudir a V.S. para que me envie un oficio por el correo del lunes con el que me autorice para poder seguir el terreno que juzgue conveniente, y tomar las medidas, y delineaciones necesarias para poder perfeccionar el plan del territorio que tiene unión con la consabida carretera.
Dios guarde a V. S. muchos años.
Puigcerdà, 2 Agosto 1833
F Thomas Junoy Dominico"

Però, no va ser només la manca de recursos sinó l'oposició d'alguns particulars, propietaris de terres afectades, i la mala salut de fra Tomàs, que aleshores tenia 51 anys, les causes que van propiciar l'endarreriment en l'execució de l'obra. S'evidencia la seva debilitat física per les autoritzacions, al seu nom, per anar a prendre les aigües o els banys a les termes més properes: Ribes, Er, Escaldes,... En alguna ocasió acompanyat per algun altre frare, i signades o bé pel prior, Fr. Francisco Simon, o bé pel seu metge, el Dr. Joan Fabra. Algunes de les dates de les autoritzacions: 1834-06-25, 1834-08-11, 1835-06-30.[62]
Amb el canvi de govern es va frustrar també el projecte que li havien encarregat sobre les fonts municipals de la vila de Puigcerdà, del qual projecte no s'ha pogut aconseguir més informació. En canvi però, sí va poder reconstruir i refer l'interior de l'església del Convent de Dominics.[63] Com s'ha comentat, aquesta havia estat saquejada, i destruït el seu interior juntament amb tot el convent durant la Guerra Gran, per després ser reconstruïda per l'orde. En ser de nou saquejada durant la Guerra del Francès, va ser fra Tomàs Junoy el responsable d'emprendre les obres de reconstrucció, sent finalitzades exitosament al voltant de l'any 1833: "(...) *fr. Tomás Junoy ex-prior de Dominicos, que acaba de dar una prueba de su inteligencia y actividad en la hermosa y sólida construcción de la iglesia de su convento de Puigcerdá* (...)".[64]
La prova de la impossibilitat de viure-hi donada la precarietat i inseguretat de les instal·lacions conventuals la tenim dins el padró de Puigcerdà del 23 de febrer de 1826, on els frares dominics apareixen allotjats en una estança, propietat del convent, situada al primer pis del carrer dit de la Boveria, nº 9 (avui Ramon Cosp). Els frares mencionats són:[65]

Nom	Edat	Natural de	Temps de residència
Fr. José Cornet	46 anys	Manresa	1 any
Fr. Pablo Vergés	62 anys	Enveig	35 anys
Fr. Vicente Gasó	64 anys	_____	1 any
Fr. Tomás Junoy	46 anys	Alp	20 anys
Fr. Francisco Simon	45 anys	Vilallonga	4 anys
Fr. Vicente Mir	45 anys	Llívia	3 anys
Fr. Luís Rabetllat	36 anys	Ger	1 any
Fr. Tomás Sala	64 anys	Gurp	42 anys
Fr. Jayme Victori	40 anys	St. Julià	24 anys

-Frares del Convent de Dominics- Puigcerdà- Padró de 1826-

L'any 1834, el 16 d'octubre, dins el llibre del convent on s'anotaven les rendes de la casa hi constaven els religiosos que hi habitaven, quinze en total. L'any 1835 hi havia 13 sacerdots i 3 llecs. Els noms d'alguns d'aquests frares són: P. Fr. Francisco Simón (Prior), P. Fr. Tomás Junoy, P. Fr. Pablo Vergés, P. Fr. Pedro Palau, P. Fr. Juan Forga, P. Fr. Luís Ravetllat, P. Fr. Antonio N., P. Fr.

61. ACCE, *Puigcerdà, Corregiment, Jutjat 1ª Instància, Correspondència rebuda d'autoritats eclesiàstiques, 1830-1834, C.U. 552,* any 1833.
62. ACCE, *Puigcerdà, Corregiment, Jutjat 1ª Instància , Correspondència rebuda d'autoritats eclesiàstiques, C.U. 552, any 1834, i C.U. 553, any 1835.*
63. A. Bergnes de las Casas: *Diccionario Geográfico Universal,* Vol. "P", Barcelona, 1881-1834, pàg. 821.
64. A. Bergnes de las Casas: (idem).
65. ACCE, *Puigcerdà, Fons Municipal, Padró 1826, Data: 1826-02-23, C.U. 4005.*

Luis Bertrán, Fr. N. Sala, llec i home de confiança de la casa i Fr. Jaime N., també llec.[66]

L'any 1835 amb la llei de desamortització de Mendizábal, i amb ella l'exclaustració dels religiosos, van començar uns anys tràgics per a les comunitats eclesiàstiques. El mes de gener de dit any, el prior del convent de Puigcerdà, el P. Fr. Francisco Simon, es veu en l'obligació de fer un escrit d'obediència i lleialtat a la reina Isabel II i a sa mare, la reina regent.[67] En aquest hi consten els noms del frares que habiten aleshores al convent: Fr. Francisco Simon, prior, Fr. Thomas Junoy, subprior, Fr. Pablo Vergés, Fr. Antonino Comellas,[68] Fr. Gabriel Pont, Fr. Luís Bertran, Fr. Pedro Palau, Fr. Francisco Perpiñá, Fr. Francisco Tresserra, ambdós "coristas", Fr. Thomas Sala i Fr. Jayme Victori, llecs.

Aquell any governava a Puigcerdà el coronel Francisco Bonet. En Bonet va defensar i protegir els religiosos, malgrat la carestia d'un exèrcit regular. Només comptava amb alguns milicians voluntaris. Segons la informació recollida per en Gaietà Barraquer, pocs dies abans de la primera arremesa contra el convent dominic, en Josep Casals, jove rellotger de Puigcerdà, va avisar als frares de l'imminent perill. Alguns dels frares, fills de la Vila, van córrer a les seves cases a refugiar-se. L'assalt no es va produir fins el 28 de juliol, dos dies després del de Barcelona, a la nit. Els frares, avisats i a l'esguard, havien tancat portes i finestres, sense deixar cap pas franc. Els assaltants, entrant per l'hort del convent, no van poder arribar a les dependències dels frares. Fra Pablo Vergés, va quedar malferit per un tronc que li va caure a la cara quan intentava utilitzar-lo per protegir l'entrada de la seva cel·la. Els religiosos varen pujar al campanar i des d'allà van tocar a sometent i cridaven socors. Alguns vilatans s'hi van apropar per defensar-los i els assaltants varen marxar. En aquell moment va aparèixer el governador Bonet amb la seva minsa tropa i va protegir el convent d'altres possibles atacs. La tardança del governador en fer acte de presència sembla que va ser deguda a la mancança de tropa, i a que l'atac va ser fet de nit i d'amagat i, a més, perpetrat per alguns dels seus mateixos subordinats.

Segons en Barraquer, els frares van marxar el 30 de juliol, alguns a les cases familiars de la Vila, d'altres a cases d'amics. Fra Luis Bertran es va refugiar a casa d'en Pablo Morer. El frare malferit a la cara, fra Pablo Vergés, va romandre ocult durant tres mesos, i en recuperar-se va passar a Enveig. Alguns dels frares, en fugir, van ser acompanyats pels mateixos assaltants.

Aquesta darrera informació no acaba d'encaixar amb la documentació consultada. Segons demostren els llistats de passaports concedits a Puigcerdà l'any 1835 per passar a pobles de la frontera, hi va haver una fugida en massa dels religiosos, dominics i d'altres ordes, de la Cerdanya espanyola cap a l'altre costat de la frontera, juntament amb molts vilatans, però en diferents dies. Aquesta fugida es va concentrar entre el 30 de juliol i l'11 d'agost de 1835, amb un total de 30 religiosos. A partir de l'11 d'agost, només trobem tres autoritzacions o passaports adreçats a diferents eclesiàstics. Mitjançant permisos, passaports, certificats o amb el consentiment dels seus superiors, van creuar la frontera:[69]

Data: 1835-07-30

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
P. Fr. Juan Cantarets	Puigcerdà	Dorres	51 anys
Fr. Tomas Sala	Puigcerdà	Escaldes	73 anys
P. Fr. Z.....(?) de Barcelona	Vic	Er	47 anys

Data: 1835-07-31

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
P. Fr. Gabriel Pont	Puigcerdà	Escaldes	39 anys
P. Fr. Juan Forga	Puigcerdà	Escaldes	26 anys
P. Fr. José de Sta. Engracia	Vic	Escaldes	30 anys
P. Fr. Pedro Iglesias	Puigcerdà	Er	31 anys

Data: 1835-08-01

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
P. Fr. Gabriel de Ripoll	Sabadell	Er	24 anys

66. C. Barraquer Roviralta: *Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Imprenta Francisco J. Altés y Alabart, Barcelona, 1915-1917, Tomo III, Libro III, Cap. XXI, Dominicos, pàg. 630-642 - Dipòsit digital de documents de la UAB, http://ddd.uab.cat/collection/llicol?ln=es / Una bona part de la informació recollida per en Gaietà Barraquer en la seva obra, pel que fa al capítol dedicat als dominics de Puigcerdà del XIX, va ser aconseguida gràcies a les aportacions del seu amic, farmacèutic i arxiver municipal de Puigcerdà, Josep Maria Martí Terrada.

67. ACCE, *Puigcerdà, Corregiment, Jutjat de 1ª Instància, Correspondència rebuda d'autoritats eclesiàstiques, C.U. 553, any 1835.*

68. A l'original "Cornellas".

69. ACCE, *Puigcerdà, Corregiment, Jutjat 1ª Instància, Subdelegació de policia, Registres de tota classe, 1831-1840, "Registros para el año 1835. Permisos para pueblos fronterizos", C.U. 544.*

Data: 1835-08-02

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
P. Fr. Pedro Palau	Puigcerdà	Er	34 anys
P. Fr. Francisco de Asís Simó	Puigcerdà	Dorres	50 anys
P. Fr. Raimundo Monfort	Vic	Er	53 anys

Data: 1835-08-04

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
Rvn. Bartolomé Groset	Puigcerdà	Eina	56 anys

Data: 1835-08-07

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
P. Fr. Vicente Baxeras	Berga	Er	47 anys
P. Fr. José Rabi	Berga	Er	27 anys
P. Fr. Damián Pol	Berga	Er	32 anys

Data: 1835-08-10

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
P. Fr. Santiago Pons	Bages	Er	33 anys
Fr. Jaime Victori	Puigcerdà	Escaldes	53 anys
Fr. Joaquín Garaccioli	Tremp	Er	23 anys
Fr. Agustín Castella	Tremp	Er	20 anys
P. Fr. Luís Bertran	Puigcerdà	Er	34 anys
Fr. Gabriel Nolla	Puigcerdà	Er	31 anys
P. Fr. Antonio Comellas	Puigcerdà	Er	60 anys

Data: 1835-08-11

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
P. Fr. José Viñoles	Urgel	Sallagosa	29 anys
P. Fr. Pablo Barges[70]	Puigcerdà	Dorres	73 anys
P. Fr. Tomás Junoy	Puigcerdà	Er	51 anys
Fr. Francisco Aguilar	Tremp	Dorres	21 anys
Fr. Francisco Perpiñá	Puigcerdà	Dorres	21 anys

Data: 1835-08-11[71]

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
Fr. Francisco Soler		Olot	24 anys
Fr. Alberto Ricart		Olot	43 anys
Fr. José Busquets		Barcelona	27 anys

Data: 1835-08-19

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
Rvn. Manuel Fossas, Pvre.		Oceja	54 anys

Data: 1835-09-16

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
Dn. Pedro Palau, Pvre.	Vic	Er	54 anys

Data: 1835-10-07

Nom i cognom	Veí de	Destinació	Edat
Dn. José Sicart, Rector de Sanavastre	Sanavastre	Tor de Querol	74 anys

L'11 d'agost, fra Tomàs Junoy va creuar la frontera amb França, dirigint-se cap a Er i, quasi dos mesos després, entrà al Principat d'Andorra, el 29 de setembre de 1835. El 21 de desembre del mateix any, es retirà com a provicari al lloc d'Anyós, La Massana.[72] Comptava 53 anys.

Ell mateix ens explica que retirat a Anyós, des de l'1 de gener de 1836, amb la tranquil·litat i la solitud d'aquells paratges, començà a recuperar la salut "*enteramente perdida hacía cerca de dos años*".[73] En el seu exili obligat, fra Junoy va també començar a recuperar la pau que li havia mancat des de l'inici del seu sacerdoci. Gràcies a aquesta recuperació, anímica i física, que li va permetre recórrer amb més deteniment les muntanyes i les valls andorranes, i així fer-ne un mapa, va escriure la que seria la seva obra més coneguda, *Relació sobre la Vall de Andorra.*

I com ens relata en el pròleg d'aquesta obra,[74] després d'haver-lo acompanyat al llarg d'aquells anys "tenebrosos", podem entendre millor les seves paraules: "*Salvat per misericordia de Deu del naufragi, que en 1835 patiren en particular los Regulares de Espanya; y despres de haver passat per totes las alambicacions modernas de las fronteras de Espanya, y Fransa vas entrar lo 29 de setembre en la vall de Andorra, en que no vas trobar cuadrillas armadas dels partits, ni de lladres, ni de soldats, ni de gens d'armas, ni de guardas, ni de capmanera de molestans; de conseguen no vas sufrir registres, ni escorcolls. Aqui no hi ha barreras, ni aduanas, ni bureus. No se han de menester guias, cartas, ni passaports, totom menja lo que pot, vestex com vol, va y ve a on li acomoda, com y quant li agrada sens haver de comunicaro a ningu; solamen se reprimex al criminal. Aqui entre tanta tranquilitat me vas trobar comque hagues exit de una preso, o de un somni tenebros, y hagues recobrat la llivertat santa en que vivian nostres passats. Per aquexa causa van tres anys, que*

70. En realitat "Vergés".

71. ACCE, *Puigcerdà, Corregiment, Jutjat 1ª Instància , Registres de passaports, 1810-1841, C.U. 537, any 1835.* En aquest cas, són els únics que no marxen a França./ El frare José Busquets no és clara la seva destinació. La transcripció pot ser tan aviat "Barcelona" com "Bianya".

72. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966. Anotació en quartilla de 8º.//* Segons consta a les "Disertaciones sacadas de la Historia inédita de los Ceretanos", ell mateix diu que es troba retirat a Anyós des de l'1 de gener de 1836, per tant trobem un marge d'error d'uns 10 dies, comés per ell mateix.

73. T. Junoy: *Disertaciones sacadas de la Historia inédita de los Ceretanos*, Imprenta Herederos de la V. Pla, Barcelona, 1857, pàg. 14.

74. T. Junoy: *Relació sobre la Vall de Andorra*, Impremta de Ph. Montaubin, Tolosa, 1838.

jo habito aqui olvidat de las comoditats passadas, sens sentir tan las adversitats presens."

L'11 de juny de 1847 redacta el seu testament i en fa entrega al notari d'Andorra, en Pere Calvet Serdaña, amb el manament de que no vol que sigui obert fins després de succeïda la seva mort.[75] En ell nomena com a marmessors i hereus als Rvn. Josep Carreras, prior de l'Orde dels Agustins de la Seu d'Urgell; Rvn. P. Francesc Valls, Dominic de la Seu d'Urgell; Rvn. Juan Adallach, prevere de Llorts, i en defecte de tots ells al rector de la Massana. I diu que aquests: *"(...) junts o a soles executin lo que los tinc encarregat, y trobaran en la nota de confiansa. Anyós, 11 de juny de 1847. (...)"*. El 17 d'abril de 1860, finat fra Junoy, és la veïna d'Anyós, Rosa "Camp", vídua de Joan Camp, de Casa Capdevila,[76] qui requereix al notari Calvet, per tal que obri el testament. Què deuria dir en la nota de confiança? No ho sabem, però evidentment és a la nota on havia deixat les seves disposicions testamentàries.

Fra Tomàs Junoy va continuar vivint amb l'esperit de pobresa i austeritat, regla de l'orde, fins al final dels seus dies. Com explica Mn. Pelegrí Puig, rector d'Alp, en una de les cartes que envia al Dr. Pascual, quan aquest li demana dades per a escriure la biografia del frare:[77] *"(...) una vez le visité en su retiro de Andorra donde murió. Habitaba en una pobrísima casa en la que había una celda también pobre en donde tenía todo su menaje que consistía en una pobre cama y el demás espacio era ocupado por una multitud de libros y algunas imágenes de Santos muy bonitas, entre cuyos objetos decía que se había echo un cielo anticipado."*

L'erudit i bibliòfil Marià Aguiló també ens dona el seu parer sobre les condicions de vida de fra Junoy. En la seva recerca sobre la literatura i el folklore de les terres de parla catalana, s'adreçà a Anyós, doncs havia sentit parlar de l'existència d'un frare escriptor. Marià Aguiló trobà a fra Tomàs Junoy, en els seus darrers anys de vida, vivint en unes condicions deplorables. Tant és així que, impressionat, li explicà al seu amic i bisbe de Vic, en Josep Torras i Bages, i aquest ho relata a *La tradició catalana* (1892):[78] *"(...) I el benemèrit Aguiló conta amb entusiasme com anà a trobar el darrer Prior d'un d'ells, fet una misèria a Andorra, on s'havia refugiat, per obtenir una història de Catalunya escrita en vers en la materna llengua per aquell religiós que trobà voltat de llibres històrics, vivint poc menys que en una cova. El docte i entusiasta excursionista cregué veure en l'heroic frare la reaparició de l'antiguitat sencera i ferma que molts moderns mal entencs són incapaços de comprendre. (...)."*

Tot i així, va poder donar sortida al seu talent. Va recórrer camins i corriols, indrets, llogarrets, cims i esplanades, va travessar rius i ponts, i va prendre nota de cada detall, mostrant una subtil delicadesa. La pau i la grandesa del paisatge andorrà li van fer gaudir de nou, i van guarir, en certa manera, la seva salut, molt

Diferents vistes de la Cerdanya des del balcó de Casa Descatllar, després seu del Círculo Agrícola Mercantil (Puigcerdà). Es contempla el paisatge que glosa fra Junoy al Diccionario Geográfico Universal, quan parla sobre Puigcerdà. Fons de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya. Col·lecció de postals

75. ANA, NMA 68- *Pere Calvet Serdaña, Manual 1860*: Testament, Fr. Tomàs Junoy.

76. R. Pantebre: *Gent d'Anyós i de l'Aldosa*. 1998, pàg. 32 . Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell (ACAU).

77. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-196,* Carta signada pel rector d'Alp, Pelegrí Puig, 1885-02-09.

78. J. Torras i Bages: *La tradició catalana*, Ed. 62, Barcelona, 1981, pàg. 148. En Torras i Bages confon, o potser va ser en Marià Aguiló, l'única obra en vers i en llengua catalana escrita per en Tomàs Junoy -que sabem-, *Compendi de la Història de Espanya*, publicada l'any 1839, amb la inèdita, *Historia inédita de los ceretanos*, escrita en castellà.

malmesa per guerres, persecucions i desgràcies. Però, en el seu si, sempre sentint l'amor, la nostàlgia i l'enyor de la seva terra, la Cerdanya. Com a mostra només cal llegir aquest paràgraf, molt més extens a l'original, de la descripció que en fa de Puigcerdà i del que des d'ella es contempla, en aquest cas des del balcó de la casa de Descatllar:[79] *"(...) Contempla desde luego a sus pies el huerto contiguo de la casa, y en seguida otros y otros en varia dirección, y mediando entre ellos en suave descenso alguna callejuela con abundancia de árboles frutales que le han chocado ya agradablemente en el camino, aumentándosele de nuevo el placer embelesados sus oidos con el variado canto de los ruiseñores, jilgueros y otras avecillas escondidas entre sus ramas, vienen enseguida unas praderas cerradas, en el país "closas", circuidas de árboles con su verde vivo y esmaltado con tanta variedad de florecicas que en ellas hay, y embelesan la vista, y a veces el olfato, intermediados de alguno que otro campo con sus tiernos panes y otros objetos apacibles que suele haber en todos. (...) (...) elevadísimos montes, cuyo verdor, variada figura, elevación y otras circunstancias, que ora los van ensanchando, ora reduciendo forman el más bello contraste con el verde de sus praderas, panes y dehesas, y acaban de completar cuadro tan grandioso, apacible y sublime. (...) "*

Fra Tomàs Junoy, va morir a Casa Capdevila,[80] a Anyós, el 16 d'abril de 1860, a una edat avançada, als 78 anys, i als seus funerals hi van assistir sis sacerdots. Va dedicar part de la seva vida a combatre i defensar el seu poble, tot i partir d'una visió política clarament absolutista.

La seva obra

De la seva obra ens han arribat, de forma molt fragmentada, alguns escrits publicats en diferents suports i d'altres, no publicats, conservats en diverses institucions. Com ja s'ha dit en iniciar aquest article, fra Junoy va escriure sobre la història, la poesia i la geografia, i va cartografiar diferents zones geogràfiques. També va dedicar el seu temps a realitzar estudis arquitectònics, per tal d'edificar o restaurar edificis, dissenyar fonts, així com per traçar carreteres, però malauradament de la majoria d'aquests no s'ha trobat, ara per ara, encara res. Aquí apuntem les obres escrites per fra Junoy, de les quals només en farem un petit apunt:

Obra literària coneguda

-*Poema sobre Zaragoza rendida*,[81] (1809)- Manuscrit- No publicat
-*Diccionario Geográfico Universal*,[82] col·laboració (1831-1834)- Publicat
-*Relació sobre la Vall de Andorra*,[83] (1838) –Publicat
-*Compendi de la Història de Espanya*,[84] (1839) –Publicat
-*Historia inédita de los Ceretanos*, (desaparegut)- Manuscrit- No publicat
-*Restauración de España por los ceretanos antes que los asturianos. Los condes de Barcelona son sucesores de los Ceretanos*, (1844- desaparegut)- Manuscrit- No publicat
-*Discurso sobre la Inquisición*, (desaparegut)- Manuscrit- No publicat
-*Disertaciones sacadas de la Historia inédita de los Ceretanos*,[85] –Publicat a Barcelona- 1857
-*Examen o discusión sobre la utilidad del punto militar que es la Cerdaña*,[86] –Publicat a Girona i Puigcerdà- 1881

79. A. Bergnes de las Casas: *Diccionario Geográfico Universal,* Vol. "P", Barcelona, 1881-1834, pàg. 822-823.
80. R. Pantebre: *Gent d'Anyós i de l'Aldosa*. 1998, pàg. 32 . Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell (ACAU). Rosalia Pantebre, ens diu que no se sap com van anar a parar uns papers de fra Tomàs Junoy a Cal Cremat (Anyós), entre aquests el manuscrit de la *Relacio sobre la vall de Andorra*, com s'explica en el facsímil editat pel Govern d'Andorra. Suposem que deuria ser per la relació familiar entre les dues cases, fet que caldria verificar. / GUILERA, J.M.: "Un escritor ceretano muy poco conocido: fray Tomas Junoy, O. P. El V Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos", a La Vanguardia, Barcelona, 15 d'octubre, 1966, pàg. 39.
81. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Composiciones poéticas en honor a la defensa del sitio de Zaragoza*, ES.28079.AHN/1.1.17//ESTADO,18,A N.10 – Junoy, Fra Tomàs (imatge 252-272), Portal de Archivos Españoles (PARES). http://pares.mcu.es/
82. A. A. Bergnes de las Casas: *Diccionario Geográfico Universal*, 10 vol., Imprenta de José Torner, Barcelona, 1831-1834.
83. Veure nota 53.
84. T. Junoy, "Lo Peripatètich Solitari": *Compendi de la Història de Espanya,* Impremta de Ph. Montaubin, Tolosa, 1839 –Consultable a: http://books.google.es/
85. T. Junoy: *Disertaciones sacadas de la Historia inédita de los Ceretanos*, Imprenta Herederos de la V. Pla, Barcelona, 1857- Consultable a: http://books.google.es/ - Aquest llibret es troba dipositat a la Biblioteca de Catalunya, i curiosament, segons assegura en Guilera a l'article de " La Vanguardia", la bibliotecària que el va atendre li va comentar que deuria formar part del llegat de Mn. Jacint Verdaguer, donat que les característiques de la grafia del cognom Junoy, manuscrit sobre el paper que folra la portada, s'hi identifica clarament amb la d'en Verdaguer.
86. T. Junoy: "*Examen o discusión sobre la utilidad del punto militar que es la Cerdaña",* dins: *Revista de Gerona,* març-maig, 1881*/ dins: La Voz del Pirineo,* maig-juny 1881 – Diaris consultables a: http://prensahistorica.mcu.es

Alguns dels seus escrits varen ser aportacions a fets puntuals, com el "Poema sobre Zaragoza rendida", escrit al 1809, on trobem el següent, i curiós, encapçalament:

"*Puig*[da] *16 de Mayo de 1809.*
Por Fray Thomás Junóy de Puigcerdan
De Religion de los Dominicanos
Que puede escusarse por catalán
Tantas faltas de su lengua, y manos"

I segueix a l'altra plana amb l'argument del poema. A continuació comença la 1ª elegia. Transcrivim aquí només el paràgraf de l'argument, donat que ens ajuda a situar-nos en el moment històric pel qual fou redactat.

"*Poema sobre Zaragoza rendida*"
Junoy de Puigcerda (Fr. Tomas)

Argumento
Las memorables acciones de Zaragoza en sus dos sitios de Julio, y Diciembre de 1808 no necesitan, mas argumento que la misma fama que los publica. No obstante; porque en el dia, parece, que los Traydores de la Patria levantan su voz; ya porque España no socorrió a dicha ciudad en sus apuros; ya porque han tenido por temeridad la oposición tan gloriosa de España; y por ultimo porque después de la rendición de Zaragoza nos convidan a la obediencia del Frances suponiendo como imposible ya nueva resistencia: en este Poema compuesto en tres elegías se manifiestan los verdaderos sentimientos sobre su perdida, y la ninguna culpa, que tuvo la España; en la segunda la reanimación de España; por la ~~que~~ consideración de sus virtudes, las que opone â los traydores; en la tercera, no solo la imitación de dichas virtudes. Sino también nuevas venganzas de sus ultrajes."
D'altres, van ser col·laboracions per a obres de major envergadura, com el *Diccionario Geográfico Universal*, on es va encarregar de fer les aportacions relacionades amb algunes poblacions i topònims de la Cerdanya. Dins el volum VI (conservant la grafia original): Montaña de Ovella, SegreMorta, Saltegat o Salteguell (pàg. 320-321). Al volum VII: Puigcerdà (pàg. 822-827) i Pirineus (pàg. 478-492). Sobre l'estil i el contingut d'aquesta col·laboració ens diu, –creiem que el Dr. Pascual–, en prendre nota d'aquest treball:[87] "*Es de notar en dichos artículos la nimiedad con que estan citadas las distancias y orientación de los pueblos que cita, al extremo de poderse trazar un acabado mapa de las regiones que describe y en el artículo Puigcerdà (Villa) la poética descripción del panorama que desde la casa Descatllar se divisa, sin duda es el trozo mas correcto y florido de cuantos escritos hizo el P. Junoy, respira todo él el entusiasmo por el suelo que le vio nacer, cualidad que es lo unico que sobresale en los dichos escritos de dicho P.*"
I d'altres varen veure la llum encara en vida seva, una vegada retirat al seu exili, com la coneguda *Relació sobre la Vall de Andorra*, publicat l'any 1838, i el *Compendi de la Història de Espanya*, obra en vers, de caire humorístic, publicat el 1839 sota el pseudònim de "Lo peripatètich solitari", tots dos treballs escrits en llengua catalana i impresos a Tolosa.[88]
El manuscrit que va titular *Historia inédita de los Ceretanos*, redactat en castellà, el va escriure en diferents anys. El Dr. Pascual explica que l'escriptor Tubino confon l'any de publicació del manuscrit: "*De esta obra dice D. Francisco Tubino,*[89] *en la página 213 de su "Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia" que fue publicada en Barcelona por los años 1839".* En aquest cas, Tubino es confon amb el *Compendi de la Historia de Espanya*, d'en Junoy, publicat també el 1839 i que res té a veure amb l'obra que ens ocupa. Com ja hem comentat, l'any 1839 en Junoy encara no havia acabat d'escriure la *Historia inédita de los Ceretanos*, i per tant en Francisco Tubino no podia parlar-ne de la mateixa en la seva *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*.

87. Suposem que és ell qui pren notes dels treballs d'en Junoy.
88. Totes dues obres les podem trobar recollides dins el treball fet per en Marià Aguiló. M. Aguiló: *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Sucesores de Rivadeneyra. Madrid, 1923. Versió digital a: www.cervantesvirtual.com
89. Francisco Tubino (Cadis, 1833- Sevilla, 1888), periodista, escriptor, historiador. Defensor del federalisme, la democràcia i les llibertats individuals. Catalanòfil, amic d'escriptors com Aguiló, Guimerà, Víctor Balaguer, etc. Més informació a *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia,* de Francisco Tubino - pròleg de Pere Anguera, reedició per: Urgoiti Editores, Pamplona, 2004.

Dins el conjunt del manuscrit hi havia uns apèndixs que es trobaven solts, i sembla ser que no en formaven part de l'anomenada *Historia*. D'aquests apèndix solts, algú, "*un aficionado*", de qui no en sabem el nom, va donar sortida, en forma de petit llibret, a dues parts o "exámenes", com fra Junoy les anomena, i els hi va posar per títol: *Disertaciones sacadas de la Historia inédita de los Ceretanos, "cuales disertaciones da á luz un aficionado"*. Va ser editat a Barcelona l'any 1857, per la *Imprenta de los Herederos de la V. Pla,* situada a la *calle de la Princesa.* Una tercera part, o "exámen", el dedicat a la historia del Rosselló, com s'indica a la part final de les *Disertaciones:* "de como el Rosellón desde la primera población fue de Iberia o de España", va quedar sense publicar, i resta perdut. També resten perduts altres escrits que, pretesament, no formaven part del cos de la citada *Historia*:[90] *Restauración de España por los ceretanos antes que los asturianos. Los condes de Barcelona son sucesores de los Ceretanos* (juny de 1844), i *Discurso sobre la Inquisición*.
L'altre apèndix publicat, *Examen o discusión sobre la utilidad del punto militar que es la Cerdaña,* es trobava també, sembla que sense formar-ne part, amb la *Historia inédita*, i es va publicar el 1881, ja mort en Junoy, al diari *Revista de Gerona*, de Girona, i a *La voz del Pirineo,* de Puigcerdà. En aquest cas, va ser el Dr. Josep Pascual i Prats qui, amb motiu de la pretesa publicació de la *Historia inédita*, va voler avançar, potser a mena d'aperitiu, aquest escrit històric-militar sobre la Cerdanya, que s'estén des del final de la Guerra dels Segadors (1652-1659) fins a la Guerra de Successió (1714). I per a certificar que la mencionada publicació és imminent, a peu de pàgina de l'article, en tots dos diaris, hi ha una anotació on diu: "*Poseyendo felizmente, gracias a los Sres. Martí Autet de Puigcerdá los escritos que dejó inéditos el ilustre Ceretano Fray Tomás Junoy, ex-prior del convento de Dominicos de Puigcerdá; y mientras acabamos de completar los datos reunidos para publicar la biografía de tan esclarecido hijo de nuestra provincia, biografía que ha de servir de prólogo á la Historia inédita de los Ceretanos debida a su pluma, publicamos el adjunto escrito que por hallarse suelto y sin formar cuerpo de la citada Historia creemos verán con gusto los lectores de esta Revista.- J. Pascual.*"
En quasi tota la seva obra publicada hi ha constants referències a la desapareguda *Historia inédita de los Ceretanos*. Sovint ens diu que ja no en parla d'aquest o de l'altre tema, donat que ja s'ha esplaiat llargament a la mencionada *Historia*.
Per això, i perquè seria de gran valor pels cerdans i per a la història de la Cerdanya, hem mirat de seguir les passes d'aquesta obra, des de la mort d'en Tomàs Junoy fins als nostres dies. Abans però, mirarem de saber algunes característiques de l'obra magna d'en Junoy.

Historia inédita de los ceretanos. Característiques i contingut.[91]

Cal deixar constància de les referències, tot i que minses, que s'han trobat sobre el contingut de la *Historia inédita de los ceretanos*. A l'AMGi, en el fons del Dr. Pascual, hi ha retalls, curts paràgrafs, copiats de la mencionada obra que ens permeten fer la següent recensió. En ells hi consta una mena d'índex amb allò que podríem considerar els volums -en realitat només una part d'aquests-, els capítols i el període històric de què tractaven. Queda clar que en Tomàs Junoy anava escrivint sense seguir un ordre. Relatava la història per etapes però sense que aquestes guardessin un lligam. Això deuria complicar enormement la tasca de publicació donat que calia una revisió profunda de l'obra per tal que aquesta tingués un fil conductor i, alhora, fos el més fidel possible tant al manuscrit original com a la història en sí, ni que fos només en el sentit estrictament cronològic. Degut a això, el Dr. Pascual va consultar, amb força probabilitat, els escrits dels germans Villanueva,[92] frares dominics valencians, per mirar d'estructurar amb més criteri allò publicable i sobre com fer-ho.
Sabem que fra Junoy va redactar entre 8 i 12 parts, que el Dr. Pascual anomena "Tomos", totes elles manuscrites**,** i que alguna

90. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966.*
91. Aquest apartat està basat en les anotacions que es troben dins: AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966.*
92. La referència al cognom "Villanueva" surt en l'anotació referida a la tercera part, concretament a l' "Examen 10º sobre el catálogo de los obispos" on explicita entre parèntesi: "según Villanueva con las reflexiones que se ofrecen". No és clar si va ser el propi Junoy que va consultar l'obra de Jaime Villanueva, o bé el Dr. Pascual en revisar l'obra. Els germans Villanueva, tots dos dominics i nascuts a València, són: Jaime Villanueva (1756-1824), autor de *Viage literario a las Iglesias de España*, Imprenta de la Real Academia de la Historia. Tomo X: "Viage a Urgel", Valencia, 1821 / Tomo XVII: "Viage a Lérida y Barcelona", Valencia, 1851, i Joaquín Lorenzo Villanueva (1757-1837), coautor, juntament amb el seu germà de la mencionada obra.

d'aquestes ocupava més de 500 pàgines.[93] També sabem que, per exemple, la part que en fa 4 la va començar a escriure el 16 de juny de 1849. Cadascuna està dividida en capítols que ell anomenà "exámenes", "disertaciones" o "disputas". Els apunts consultats només ens donen una lleugera idea de l'obra, on ni tan sols hi consten totes les parts de la mateixa. Algunes d'aquestes les trobem descrites, probablement pel Dr. Pascual, i juntament amb les parts descrites, trobem esmentats uns quaderns solts, al menys dos, sense concretar el seu contingut.

Per no fer feixuga la lectura i, alhora, fer-la més entenedora, mirarem d'aglutinar i donar forma a la informació, molt fragmentada, que sortosament es conserva. El risc d'aquest exercici és donar per vàlid allò que no es pot verificar. Així doncs, hem de tenir present la dubtosa versemblança del contingut del manuscrit que oferim a continuació.

La primera part ocupava unes 206 pàgines. Aquesta dada la trobem en una referència sobre el contingut de la segona part, on diu: "*Del contenido en el tomo II nos da una idea exacta la nota que va inserta al final del Tomo primero, pág. 206, que copiada literalmente dice (...).*" Contenia, presumiblement, els següents "exámenes" o capítols, amb anotacions intercalades del Dr. Pascual. Els dos primers es troben publicats a les "*Disertaciones sacadas de la Historia...*", de fra Junoy, juntament amb un mapa que correspon al "Alto y Bajo Pirineo". Així, tenim el 1r capítol sobre "la posición natural del alto y bajo Pirineo", i el 2n capítol sobre "el Tratado llamado Paces de los Pirineos de 1659".[94] El 3r capítol s'estenia al voltant d'unes 174 pàgines, on es "manifiesta que el Rosellón desde lo mas antiguo fue Ibero hasta los Romanos y cuando estos dominaban la España y la Galia quedó unido a la Provincia Narbonense y permaneció en ella cuatro siglos".[95]

La segona part ens ve referida per la nota que fa en Junoy al final de la primera part: "*La segona part, que està "imprense" a tota pressa, conté cuatre disputas, y arriba fins a 18 de Octubre de 1838. En la primera, que es la sexta, se referex a la historia fins a Felip quin, y se discutexen los punts principals en que es criticat Carlos primer y en particular lo dels comuneros. La septima es una discusio sobre lo que feu Felip cuart en Catalunya, sobre la expulsio dels moros per Felip tercer, sobre la dels Jueus per Fernando el Catolic y la plantacio de Inquisicio per lo matex y per son bisnet Felip segon. La octava conté lo historial fins al dia [d'avui?]. La nona una questio sobre Constitucions y una manifestacio de que en la succesio de la corona de Espanya la unica lley que pot obligar es la de 1713*". Aquí queda explícit el caos, el desordre, amb que es va trobar el Dr. Pascual en llegir l'obra, i que potser deuria fer minvar la seva il·lusió publicista. No queda clar però, què vol dir en Tomàs Junoy quan concreta que aquesta segona part "està imprense a tota pressa".

De la tercera part el Dr. Pascual ens diu que parla sobre: "Pepino. Ugo Capeto. Príncipes de Asturias y Reyes de León. Catálogo de los Reyes de Navarra. Reyes Àrabes. Duques de Tarragona o Príncipes ceretanos. Quintilia".

Junoy divideix aquesta en 23 capítols que tracten sobre la història antiga de la Cerdanya i dels Comtats, i segueixen aquest ordre: "la entrada de Carlo Magno hasta Zaragoza", "la conquista de Gerona por Carlo Magno, año 787", "lo sucedido desde la retirada de Abdelraman hasta la segunda entrada de los franceses", "la segunda entrada de los franceses", "la conquista de Barcelona por Ludovico Pio", "la proposición del historiador del Rosellón, Mr. Henry,[96] del I a 2, p.24: Entonces (en 798) cesó enteramente el dominio de los moros en Cerdaña", "el Obispo Félix", "la heregía Feliciana", "el estado de los ceretanos cuando vinieron los franceses y durante su dominio", "el catálogo de los obispos",[97] (en blanc), "la entronización que Silva o Selva hizo de Herminio en la Sede de Gerona", "Condes Ceretanos", "Condes de Rosellón", "Conde de Bera", "Condes de Gerona", "Condes de Ampurias", "Condes de Vique", "Condes de Besalú", "Condes de

93. El gruix ens ve donat quan el Dr. Pascual apunta que a la pàgina 537 (sense cap indicació del volum o part de l'obra a que pertany) en Junoy fa referència a la casa on va néixer: "pag. 537. Casa Mateo Riu esta casa existia antes de 1793 pues en ella nací en 1782 cuando mis padres de Alp se habían trasladado en Puigcerdá", AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966.*

94. Al final d'aquest hi consta la següent anotació: "El exámen tercero contendrá la historia de cómo el Rosellón desde la primera población fue de Iberia o de España hasta que Augusto lo agregó al convento de Narbona. Desde el principio del siglo V volvió al dominio de España. Dato que nos conviene señalar por cuanto nos da la clave para establecer el orden entre los manuscritos que dejó y de cuyos títulos acompañamos la siguiente noticia".

95. Una anotació del Dr. Pascual referent a aquest capítol diu: "hasta Ludovico Pio más dos capítulos sobre la opinión particular suya [d'en Junoy] de que el Rosellon no fue francès".

96. Es tracta de D. M. J. Henry, autor de *Histoire du Roussillon*, Paris, 1835; Reimpressió: Marseille, Laffite, 1971- 2 Volums.

97. És en aquest capítol on trobem la referència feta pel Dr. Pascual sobre en Villanueva: "(según Villanueva con las reflexiones que se ofrecen)".

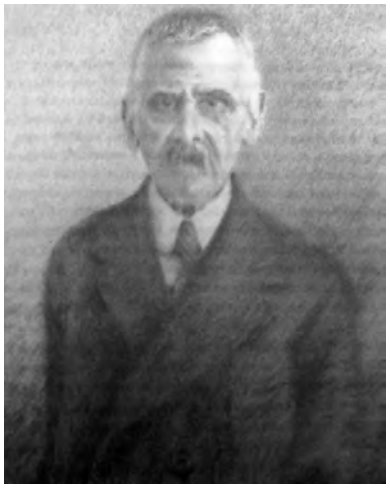
Rosellón –continuación-“, “Condes de Carcasona y Rodas –sin enumerar-“, “a qué obispado pertenecía el Capcir antes de los Árabes”, i finalment “Condes de Tolosa”.
La quarta part sembla menys extensa. Si més no, el contingut que hi consta en els apunts així ho reflecteix, tot i que això no implica necessàriament una menor extensió literària. Ens diu que tracta “desde el Velloso hasta la reunión de los condados de Cerdaña y Barcelona”, i l’estructura amb un pròleg i tres capítols que ens parlen sobre: “la sucesión del Conde Wifredo II dicho el Velloso”, “los Condes del Rosellón del siglo décimo hasta su fin y de los de Ampurias” i “los Condes de Cerdaña del siglo décimo en adelante”.
La cinquena part va de l’any 1117 a l’any 1717, i l’estructura en un total de 14 capítols, dels quals el primer i l’onzè no contenen cap anotació, que versen sobre: (en blanc), “la guerra de los Albigenses”, “la batalla de Muret en que fue muerto el Rey D. Pedro”, “la reunión del Condado de Urgel a la casa de Barcelona y el de Foix a la de Francia”, “los Condes de Foix”, “el Tratado de Corbeill en la Duvieres [?] de París entre el Rey de Aragón, D. Jaime I, y el Rey de Francia, 1r Luís (IX)”, “el reinado de D. Pedro III de Aragón en que Cerdaña volvió a estar separada”, “la expedición del rey Felipe III (de Francia) 1285”, “los acontecimientos [?]”, “los acontecimientos que tuvieron lugar en el tiempo que Cerdaña volvió a estar unida a la corona”, (en blanc), “empeño de los Condados de Rosellón y Cerdaña”, “la conducta de Fernando I de Aragón y V de Castilla” i “Carlos I hasta Felipe IV”.
De la resta només en tenim alguna referència, concretament un petit paràgraf de la setena part, pàgina 21: “*He dicho que en los ángulos de la villa había obras de fortificación porque creo que los templarios tenían su convento en el ángulo del E., en la casa que hoy es de Montagut y con título de San Bartolomé y quizá aquí estaba el Castrum Montis Cerdani. Nada se del tiempo de su fundación, es de presumir que muchos caballeros de Cerdaña que acompañaron a nuestro conde Guillermo Jordan…*”
Sense entrar a valorar la qualitat i/o fiabilitat històrica d’aquesta obra, hi ha un fet curiós i molt interessant en l’estil literari d’en Junoy a l’hora de plasmar els seus coneixements sobre la història, i és el seguit de comentaris personals que inclou. Alguns d’ells són el seu parer sobre un afer concret de l’etapa històrica que ens explica, però d’altres fan referència a la seva pròpia persona i vivències: a quina casa va néixer, a quin poble, el seu noviciat… A més, també queda constància de la seva visió i posicionament absolutista. Referent a aquest darrer apunt, transcric un comentari fet, suposadament, pel Dr. Pascual: “*Si el Sr. Tubino no conocía la obra, que de haberlo hecho podía comparar el criterio absolutista que la anima, con los otros libros que precisamente en la misma fecha, y en nuestra misma provincia, publicaban por los partidarios de la escuela democrática de Figueras.*”
No sabem, si tot plegat, la magnitud de l’obra (com apunta en Lluis Batlle), la desorganització en els capítols i, per què no, la visió absolutista d’en Junoy, varen fer desdir al Dr. Pascual en la seva intenció de publicar l’obra.
Però, tot i no publicar-se, no podem deixar de preguntar-nos: Què se’n va fer de l’extens manuscrit?

El misteri d’una desaparició

La desaparició del manuscrit *Historia inèdita de los Ceretanos* ha estat, i encara és, l’interrogant més aspre i de més mal empassar d’aquesta investigació. Des de la mort de fra Junoy, l’any 1860 a Anyós, la mencionada obra manuscrita va passar per diferents mans fins el segle XX. Els viatges soferts pel manuscrit, a conseqüència de la voluntat del mecenes gironí, Josep Pascual i Prats, de publicar-ho han fet que el seu seguiment hagi estat laboriós. Tant és el cas que, hores d’ara, encara no podem parlar d’un “final feliç”, entenent aquest com la recuperació d’aquest manuscrit.
Caldrà doncs, explicar les primeres passes d’aquesta part de la recerca que ens porta a Girona. Així, a la Girona de finals del segle XIX hi vivia un doctor en medicina, reconegut en la seva època, i membre dels cercles més cultivats de la ciutat, el Dr. Josep Pascual i Prats (1856-1931).[98] L’ascendència cerdana de la família paterna va propiciar que el Dr. Pascual continués mantenint relacions amb gent de la comarca. Probablement, deuria tenir en propietat algun camp o feixa que el proveïen de patates i peres de Cerdanya, i que es feia enviar a Girona. El cerdà amb el qual mantenia una relació més estreta, podríem dir amigable, era un comerciant de Puigcerdà, en Jaime Martí Autet,[99] que regentava el negoci: “Harinas y Granos, de todas clases” a la

98. B. Julià i Figueras: *Doctor Josep Pascual i Prats*, Col·legi Oficial de Metges de Girona, 1994.

99. S’ha mantingut la forma castellanitzada del nom, “Jaime”, donat que en tota la documentació apareix així, inclusiu en la seva signatura.

En Josep Pascual i Prats. Fotografia: *Doctor Josep Pascual i Prats. Primer president del Col·legi Oficial de Metges de Girona.* Benet Julià i Figueras. L'Eix Editorial. S.L. 1994

mateixa vila i també a Bourg-Madame. Entre la correspondència que mantenen tots dos, hi ha constantment frases que denoten aquesta familiaritat i consideració. Així, el 8 d'agost de 1879 en Jaime Martí Autet li escriu: *"(...) Sr. Pascual, siento vivamente no esté vd. aquí para pasar juntos algun dia de campo. Vamos, determinese vd. a tomar el carril y denos el gusto de estar entre nosotros unos dias; anime vd. á su Sr. Padre pues es año de muchas codornices y el 15 cazaran liebres y perdices en abundancia. Vengan vds., su padre se encargará de la caza y yo de las truchas. (...) (Y no tardi que's fa tart) (...)."*[100]

És a començament del 1878 quan tenim notícia de l'interès del Dr. Pascual per l'obra de fra Tomàs Junoy. És el primer que s'interessa pel frare d'Anyós, per la seva obra i per la seva vida, amb la intenció de recuperar-la, fora de Marià Aguiló. Aguiló, de qui ja hem parlat anteriorment, ens dona unes referències incorrectes sobre l'obra, dient que està escrita en vers i en llengua catalana.

Un petit conjunt de 19 cartes formen part de l'epistolari, molt més extens, entre en Jaime Martí Autet i el Dr. Pasqual, en les quals es parla de la recerca de l'obra magna de fra Junoy, i on se sent l'emoció i el desig de localitzar-la i treure-la a la llum. A la resta es tracta de temes que no tenen res a veure amb el que ens ocupa. És en aquestes cartes triades, que envia en Jaime Martí al Dr. Pascual, on s'ha aconseguit la major part de la informació per seguir les passes a la *Historia inédita de los Ceretanos*. En elles intervé, en alguna ocasió, el germà d'en Jaime Martí Autet, en Pere Martí i Autet, aleshores estudiant i a punt de doctorar-se en medicina, i a les darreres el fill d'en Jaime Martí Autet, que porta el mateix nom del pare. Hem fet servir cartes on altres personatges apareixen amb motiu de la recerca biogràfica, o bé de l'obra, sempre adreçades al Dr. Pascual. Aquests són: Mn. Josep Cerqueda, rector de la Massana (Andorra), Mn. Pelegrí Puig, rector d'Alp i Mn. Jaume Martí i Sanjaume, canonge de la Seu d'Urgell i arxiver de l'Arxiu Municipal de Puigcerdà. També hem buscat informació sobre altres personatges, probables possessors, en algun moment, del manuscrit, o bé, relacionats d'alguna manera amb aquest afer: Mn. Joan Adellach i Cabaner (marmessor testamentari de fra Junoy i Beneficiari de Lles de Cerdanya), Antoni Borrell i Pons (banquer de la raó social bancària, "Borrell y Martí" de Puigcerdà, i duaner de la mencionada vila), el seu germà, Rafael Borrell i Pons (advocat de Puigcerdà) i el fill d'en Jaime Martí Autet, Jaime Martí i Turiera (banquer de la raó social bancària, "Borrell y Martí" de Puigcerdà, alcalde de Puigcerdà, president de la Unión Mercantil Industrial de Puigcerdà, president de la Junta del Cementiri de Puigcerdà i agent consular a França).

Així, només amb 22 anys, Josep Pascual i Prats, comença la recerca. Demana a en Jaime Martí i Autet si li pot trobar els papers i llibres d'en Junoy. I aquest, el febrer de 1878, li respon que es troben a Andorra, però que una part s'ha perdut: "*Todos los papeles referentes al P. Tomas Junoy están en Andorra, creo encontrar todo lo que sea posible, aunque muchas cosas se han extraviado, pronto me ocuparé de ello, pero no sé si podré enviarle todos los datos que desearía, ni tan pronto como quisiera.*"[101]

No tornem a tenir notícies fins començament de 1879, quan en Martí i Autet li escriu per donar-li una bona nova: l'actual propietari de l'obra del pare Junoy, un dels marmessors del testament de

100. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*, *Correspondència rebuda*, UI 1457, 2, nº297, r.54897, 1879-08-08.

101. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*, *Correspondència rebuda*, UI 1457, 2, nº303, r.55012, 1878-02-11.

fra Junoy, un sacerdot que viu al poble de Lles,[102] Mn. Joan Adellach, s'ha avingut a vendre-li tots els papers, entre els quals es troba la *Historia inédita de los Ceretanos*:[103] "*Al fin puedo decir que se me ha prometido venderme el manuscrito del P. Tomas Junoy – y todo lo que concierne a dicho señor."* Explica amb detall la recerca infructuosa per Andorra i Perpinyà. I finalment la visita al sacerdot, al poble de Lles, amb qui discuteix la possible compra del manuscrit: "*Me trasladé al dia siguiente al pueblo de Lles para avistarme con dicho Sr. y me dijo que él era el poseedor de la obra, que si bien no la tenía en su casa, podia disponer de ella cuando quisiera. "No la he leido, añadió, pero creo que hay 8 tomos." Me regaló un ejemplar del Compendio de la Historia de España –en versos pareados– por el Patético Solitario (es el P. Junoy) impresa en Toulouse pero no dada a la circulación –a causa de la guerra de los 7 años, epoca en que fue escrita–. Dos tomitos tiene esta obra. El ejemplar que poseo se lo enviaré a V*ed*. a la primera ocasión."* A la carta, on hi ha alguna errada sobre l'extensió del manuscrit, també parla del canonge Jaume Martí i Sanjaume a qui, diu el marmessor, li pot demanar el seu parer sobre el manuscrit, donat que el mencionat canonge se l'ha llegit, per saber quin preu es pot demanar per l'obra: "*Me ofreció vender el manuscrito y como yo le preguntara lo que pedía, me encargó escribiera a mi amigo el doctor Martí, Canonigo en Urgel, y puesto que dicho S*r*. la ha leido, se conformará el albacea en lo que pida dicho S*r *Martí, al cual escribo hoy mismo. Así es que ahora es cuestión de precio y si no piden una cosa exagerada le aseguro que no se me escapará. Ay que cara pondría M*r *le Pharmacien!"*.[104]

El 6 de març de 1879, en Jaime Martí torna a escriure al Dr. Pascual per explicar-li com van els tractes sobre la possibilitat, o no, d'editar el manuscrit, i què li ha aconsellat Mn. Jaume Martí i Sanjaume: *"(...) pero se me ocurre un medio"(dice él) útil a la vez a la empresa y al alma del P. Tomas y es: Haz ver los manuscritos a un editor y si es obra de la cuál pueda sacarse provecho, entregarás la ½ o 3ª partes del producto líquido o un tanto por ciento de cada edición. Creo que esto es lo más equitativo (...)*", i com seria de poc afavoridor per a l'obra fer l'entrega de dues parts per a la seva impressió a "La Veu del Montserrat":[105] *"(...) Yo volvi a escribir haciendo ver lo mucho que costaria el arreglar los manuscritos para darlos a la imprenta de una vez –el tiempo que tardaría y lo que puede desmerecer la tal obra con la publicación del folletín de la Veu del Monserrat enviandoles las dos primeras entregas de dicho folletín; les pedí de nuevo fijar una cantidad, (...)*". A més, l'anima a donar el vist-i-plau per a una edició en solitari, tot dient-li que n'hi ha molts que voldrien tenir aquests papers entre les seves mans. Comenta les dificultats per mantenir en secret la troballa i les enemistats que s'està creant en no permetre veure el manuscrit, ni deixar que publiquin cap paràgraf del mateix a un diari de la comarca, "*papelucho*", anomenat "La Voz del Pirineo":[106] *"(...) no puede V*d *imaginarse la polvareda que he movido con esto, pues como en poblaciones pequeñas no puede ocultarse nada, así que un amigo mío lo supo lo dijo en una reunión y vinieron a mi casa algunos a fin de que les enseñara la Historia, les respondí que la tenía en cierto pueblo y tenían aún que traerla en esta pero que no podría enseñársela por estar comprometido con un amigo a que no podiamos verla mas que él y yo. Pidiéronme que les dejara copiar algo para la Voz del Pirineo, papelucho que se publica en esta, y como les contestara negativamente, me trataron de egoista imbécil, llamándome "mal Cerdà" (por lo que me importa!...) pues no faltaría en esta quien la arreglaría un poco para darla a luz en lugar de ser un forastero quien se llevara el mérito de la publicación; yo les comprendí y les dije que la persona que ellos indicaban podía venir o proponérmelo que ya tenía yo preparada las respuestas. Como puede V*d *comprender la tal persona (ya la adivinará V*d*) no se presentó, me han vuelto a hablar y por último le he dicho que antes que de servirse nadie de parte del manuscrito*

102. El nom no hi consta a la carta però el podem assegurar en trobar-lo com a obtentor del Benefici de Lles des del 1850 fins el 1880, any en que mor, i coincidir nom i cognom amb el d'un dels marmessors testamentaris de fra Junoy, i per tant ens confirma que era ell el marmessor propietari del manuscrit.: ADU, Persones, Estadística personal 1853-1891, Capsa II, pàg. 119. Joan Adellach i Cabaner, nascut a Ordino el 1803, va ser ordenat prevere el març de 1831, i morí el 8 de setembre de 1880, als 77 anys. Set anys més tard agafa el Benefici de Lles un altre Adellach, Joan Adellach i Aldosa, que no s'ha de confondre amb el que ens ocupa.

103. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*, *Correspondència rebuda*, Ul 1457, 2, nº297, r.54889, 1879-??-13.

104. Potser és agosarada la hipòtesi però, creiem que podria tractar-se d'en Josep M. Martí i Terrada, aleshores farmacèutic i arxiver de Puigcerdà.

105. "La Veu del Montserrat" fou un periòdic escrit en català, fundat pel canonge Jaume Collell, a Vic, l'any 1878. Molts dels seus col·laboradors formaven part de la Renaixença catalana: Jacint Verdaguer, Josep Torres i Bages, Marià Aguiló, etc. Més informació a: M. SALARICH: *La Veu del Montserrat (1878-1902),* edició a cura de Maria-Mercè Miró, Patronat d'Estudis Osonencs, 1993.

106. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*. *Correspondència rebuda*. Ul 1457, 2, nº297, r.54876, 1879-03-06.

(cuando lo tenga en mi poder) sufriría con mis propias manos hacer mil pedazos y arrojarlos al fuego. (...)."

La resta de cartes que li envia en Jaime Martí al Dr. Pascual, tot l'any 1879, contenen la mateixa pregunta: Què ha de fer respecte a l'assumpte de la *Historia Inédita de los Ceretanos*? Sembla que el Dr. Pascual no ho te gens clar doncs el novembre de 1879 encara no ha respost.

L'any 1880 ja s'ha decidit quelcom sobre la compra del manuscrit, que desconeixem però que, més endavant, podrem deduir. El Dr. Pascual vol trobar resposta a un conjunt d'informació sobre la vida de fra Tomàs Junoy, el motiu: fer-ne una biografia que serveixi com a pròleg a la publicació del manuscrit. En Jaime Martí Autet li envia una carta, suposem que datada al voltant de 1880, on menciona un escrit del pare Junoy, propietat d'un nebot d'en Junoy, amb anotacions referents a la seva genealogia.[107] En copia allò que considera més interessant: els cognoms del primer matrimoni conegut de la seva genealogia: N. Junoy, d'Alp amb N. Cotis, de Llívia. Diu que aquest primer Junoy va participar a la Batalla d'Almansa "*donde perdió la brigada en 1707*", i que segueixen tres generacions "*sin nada de particular*". Després ja anomena els pares de fra Tomàs Junoy, així com els seus germans: Francisco, Pau i Gràcia. Cal ser prudents amb la informació de l'escrit, donat que hi ha algunes errades, com el lloc de provinença de la mare i el lloc de naixement d'en Tomàs Junoy. Ens dóna però una descripció física i caracterial de fra Tomàs que enriqueix i vesteix encara més la seva figura, i que ja hem fet servir en elaborar aquest article.

El mateix any 1880 en Jaime Martí respon a l'interès del Dr. Pascual sobre l'assumpte de la brigada de la Batalla d'Almansa i sobre les poblacions cerdanes amb fama de Botiflers i de Carrasclets, que en Martí tradueix com a Nyerros ("Narros"). Li diu que sobre la brigada no ha trobat cap informació i que els Botiflers a la Cerdanya són la gent de Meranges i els Nyerros ("Carrasclets") els d'Alp.[108]

El 1881, com ja hem comentat anteriorment, el Dr. Pascual

LA VOZ DEL PIRINEO.

SEMANARIO DE INTERESES LOCALES, NOTICIAS Y AVISOS.

Exemplar de *La Voz del Pirineo* on es publica part d'un dels manuscrits escrits per fra Tomàs Junoy. *La Voz del Pirineo*, 1881/05/15

publica al "Diario de Gerona" el treball d'en Tomàs Junoy, "Examen o discusión sobre la utilidad del punto militar que es la Cerdaña". Aquest mateix treball, més tard també ho publicarà el diari cerdà, "La Voz del Pirineo". En Jaime Martí escriu el 4 d'abril al Dr. Pascual: *"(...) Le doy las gracias por lo galante que ha sido al insertar la nota del suelto del P. Junoy, pues si algun mérito hay, es de quien partió la iniciativa, y es V^d^. (...)",* on li agraeix la nota que aquest inclou al diari, on fa referència a l'ajuda que ha obtingut dels germans Martí Autet.

Un any més tard, a l'abril de 1882, el Dr. Pascual encara no ha publicat el manuscrit. Segueix demanant informació per elaborar la biografia, doncs pel que sembla no ha aconseguit els certificats de naixement i de defunció de fra Junoy, i els necessita per contrastar la informació sobre els orígens d'en Junoy que li va fer arribar en Jaime Martí. Per aquest motiu escriu al rector de la Massana, en aquelles dates: Mn. Josep Cerqueda, i aquest li respon que li fa arribar la partida d'òbit però que "*aquí se concretan los servicios que puedo prestarle por hallarme muy reciente en esta Parròquia*". Seguidament li comenta que en Tomàs Junoy no era rector, sinó que vivia retirat en un "*anejo*" de la parròquia anomenat Anyós, però que segurament "*podría proporcionarle detalles de su vida el Rdo. Buenaventura Junoy,*[109]

107. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966. Carta s/d.*

108. Botiflers s'anomenava els partidaris de la monarquia borbònica, de Felip V, durant la Guerra de Successió, i els Carrasclets els partidaris de l'Arxiduc d'Àustria, Carles III . Més informació a: Sales, N.: *Els Botiflers, 1705-1714*. Ed. Rafael Dalmau. 2010.

109. Amb aquesta informació vam mirar la possible filiació entre els dos religiosos Junoy, en Tomàs i en Bonaventura. I, tot i haver nascut en Bonaventura Junoy Soler al poble d'Alp l'any 1842 (fill de Josep i Maria), no s'ha trobat, de moment, cap lligam. ADU, *Rectorologi, Persones, Capsa II, 1853-1891, Bonaventura Junoy Soler.*

párroco de Orgañá, pariente, creo, del citado P. Junoy, quien por otra parte, regentó esta parroquia pocos años después de acaecida la muerte del Rdo. Padre Tomàs Junoy".

El juny de 1883 és el germà d'en Jaime Martí, en Pere Martí que, acabada la carrera de medicina, escriu al Dr. Pascual amb un to molt més familiar i tutejant-lo, per demanar-li que li enviï allò que el "Pare Junoy" pugui haver escrit sobre Les Escaldes en el seu manuscrit. Volia saber l'opinió i comentaris d'en Junoy sobre les qualitats medicinals de les aigües termals. També l'informa que el seu germà anirà a buscar el certificat d'òbit de fra Junoy a Anyós. Sembla ser que Mn. Josep Cerqueda va fer-ne la còpia però no la va enviar. Just 8 dies després, en Jaime Martí li envia una carta on adjunta, per fi, el certificat de defunció de fra Junoy.[110] S'excusa del retard donat que la rectoria d'Anyós està construint-se i els llibres es troben desordenats. Tot i així, és de difícil justificació perquè la còpia del certificat d'òbit és datada a 8 d'abril de 1882, més d'un any abans! Sabem també que es va enviar la còpia del certificat de baptisme d'en Tomàs Junoy, donat que hi apareix dins el fons del Dr. Pascual, amb data de l'11 de juny de 1883,[111] tot i que, com veurem a continuació, l'any 1885 el Dr. Pascual desconeixia la seva existència. No s'entén que, o bé en Jaime Martí, o bé el rector de Puigcerdà, no l'haguessin enviat al Dr. Pascual tan aviat com va ser feta.

El Dr. Josep Pascual segueix buscant, sense descans, informació sobre la vida de fra Junoy. L'any 1885, el 9 de febrer, el rector de St. Pere d'Alp, Mn. Pelegrí Puig, li respon dient-li que no troba la partida de baptisme de Tomàs Junoy, però sí les d'alguns dels seus germans, la darrera d'aquestes datada l'any 1779.[112] L'informa, molt encertadament, de que potser pot trobar la d'en Tomàs Junoy a Puigcerdà, ja que els seus pares tenien casa a la Vila. Tanmateix li diu que no pot aportar-li més informació sobre la vida d'en Junoy, fora de l'explicació de com vivia a Anyós, un dia que es va decidir visitar-lo, tot i que: "*Nobstante como a una hora de esta hay un Padre de la misma religión que sirve de parroco, y era muy conocido suyo, pues son todos de este país, a la primera ocasión le preguntaré por lo que sepa y mandaré a V. el resultado.*"

A partir d'aleshores hi ha una davallada en l'intercanvi de cartes. En realitat durant 17 anys no trobem cap altre escrit relacionat amb el tema.[113] Van passant els anys i el manuscrit no es publica, no sabem si perquè no s'aconsegueixen prou dades per elaborar la biografia o perquè el cost de l'edició era massa elevat o bé el contingut era de difícil arranjament per treure'l a la llum.

Així, el 23 de gener de 1902, és el fill d'en Jaime Martí, homònim del pare, qui es posa en contacte amb el Dr. Pascual, per preguntar-li si ja els hi ha enviat tot el referent a fra Junoy:[114] *"(...) Ha enviado V^{d} a Ripoll a la dirección del médico Sr. Duran, la caja con lo del P. Junoy? (...)."* És aquesta carta, i les posteriors, les que ens fan pensar que potser no va ser el Dr. Pascual qui comprà el manuscrit de fra Junoy. Així, deu mesos més tard, el novembre del mateix any, en Jaime Martí, fill, li segueix demanant els manuscrits i donant-li instruccions de com fer-los-hi arribar:[115] *"(...) Si a Torres vol donarl'hi los manuscrits del P. Junoy, pot fer-ho. (...)"* No serà fins el febrer de 1903 que la família Martí i Autet rebrà a Puigcerdà, per fi, l'obra de fra Tomàs Junoy:[116] *"(...) Recibí la caja con los manuscritos del P. Junoy y acusé recibo al Sr Duran de Ripoll. (...)"* Segueixen uns deu anys de silenci fins que, a finals de l'any 1912, en Jaime Martí Autet torna a escriure al Dr. Pascual per preguntar-li si recordava qui els hi va entregar el manuscrit:[117] *"(...) Una pregunta: ¿Quan vosté y jo anarem a Seo Urgell se recorda si fou*

110. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966.* Còpia del certificat d'òbit (Anyós).

111. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966.* Còpia del certificat de baptisme (Puigcerdà).

112. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats, Dossiers i reculls de premsa, nº 1181, Correspondència, esborranys d'articles, informes,... entorn la figura de Fra Thomas Junoy. 1882-1966. Carta 1885-02-09, signada per Mn. Pelegrí Puig, rector d'Alp.*

113. Malauradament, i sense que tingui gaire relació amb la recerca de l'obra, cal fer constar que el 1898, el Dr. Pascual rep un telegrama de Puigcerdà, on li anuncien que el Dr. Pere Martí Autet s'ha suïcidat. Una notícia tràgica que deuria trasbalsar, lògicament, a la família. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*, *Correspondència rebuda* , 1898, Ul 1459, ref. 331, reg. 56230 . En realitat el telegrama diu que es va penjar. Sabem que, tres anys abans, el març de 1895, va morir la filla d'en Pere Martí Autet, Gràcia, amb només 14 anys, a la Tor de Querol, on estaven fincats. Potser li va ser impossible de superar la seva absència. "La Voz del Pirineo", 1895-03-17.

114. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*, *Correspondència rebuda* , 1902-01-23, Ul 1458, 7, nº321, r.55630.

115. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*, *Correspondència rebuda* , 1902-11-11, Ul 1458, 6, nº318, r.55484.

116. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*, *Correspondència rebuda* , 1903-02-19, Ul 1458, 7, nº321, r.55629.

117. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*, *Correspondència rebuda* , 1912-12-02, Ul 1462, ref. 349, reg. 57296.

Prohoms de la Cerdanya, al voltant de 1910. Probablement amb motiu de la construcció de la línia fèrria Ripoll-Puigcerdà. En segon terme, començant per l'esquerra, amb barret de copa, Jaime Martí Autet. Foto: *Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa*. Jaume Bragulat

lo Canonge Dr. Martí qui'ns entregá los manuscrits del P. Junoy? Me convindria saber-ho prompte." No sabem quin és el motiu que el mou a fer-li aquesta pregunta, ni per què li urgeix.

En Jaime Martí i Autet va morir sis anys després a Puigcerdà, el 14 de setembre de 1918, *"tras cruel enfermedad",* als 72 anys.[118] El manuscrit de fra Junoy, de la seva propietat, va anar a parar a mans d'un advocat de Puigcerdà, mig parent seu, Rafael Borrell i Pons. Aquesta dada la descobrim gràcies a una carta que escriu el canonge de la Seu d'Urgell i arxiver municipal de Puigcerdà, Mn. Jaume Martí i Sanjaume, l'octubre de 1922, al Dr. Pascual.[119] Mn. Martí demana al Dr. Pascual el manuscrit de fra Junoy, "*Historia inédita de los Ceretanos*", per mirar de fer una història de la Cerdanya, que pretén regalar, amb motiu de la inauguració de l'arribada del tren a Puigcerdà.[120] El Dr. Pascual fa un apunt, en el revers de la mateixa carta, on ens descobreix, per fi!, el propietari i, aleshores, actual parador: *"Contestada el 13 manifestándole que hace años los devolví a Jaime Martí Autet, su dueño, quien los entregó a[l] abogado de Puigcerdá Sr. Borrell, medio pariente suyo."* Degut a això, va caldre esbrinar qui era l'advocat "mig parent" d'en Jaime Martí Autet, així com la seva descendència. Aquest advocat era en Rafael Borrell i Pons,[121] natural de Puigcerdà. El seu germà, Antoni Borrell i Pons, banquer i soci de la raó social bancària de Puigcerdà, "Borrell y Martí", es va casar amb una filla d'en Jaime Martí i Autet, na Rosa Martí i Turiera. D'aquí el parentiu entre l'advocat Sr. Borrell i en Jaime Martí i Autet. En Rafel Borrell i Pons s'havia casat amb na Teresa Gambús, filla de Llucià Gambús,[122] propietari del Mas Florensa (Puigcerdà), i van tenir 7 fills: Margarita,[123] Rafela, Maria, Xavier, Vicenç,[124] Teresa[125] i Lleó.[126] És a partir d'aquí on un núvol enfosqueix les nostres passes, la manca d'informació, i que ens ha privat de saber el destí de la *Historia inédita de los Ceretanos*. I ja per acabar, comentar les diferents hipòtesis sobre el parador del manuscrit, una vegada arriba a mans d'en Rafel Borrell. Així doncs, imaginem que:

-En Rafel Borrell se'l podria haver quedat i que el manuscrit passés a mans d'algun dels seus fills i, d'aquests a algun dels seus descendents. Línia que caldria investigar.

118. *Ceretania*, 1918-09-15, necrològica de Jaime Martí y Autet (15-09-1918). / Registre Civil-Jutjat de Pau- Puigcerdà, T-26, p.110 (14-09-1918).

119. AMGi, *Fons Dr. Pascual i Prats*, *Correspondència rebuda* , 1922-01-06, Ul 1461, ref. 340, reg. 56901.

120. La inauguració de l'arribada del tren a Puigcerdà va ser el 3 d'octubre de 1922.

121. Després d'estudiar la genealogia d'en Jaime Martí Autet, hem arribat a la conclusió que el mencionat advocat no podia ser un altre que en Rafael Borrell Pons. És ell el personatge on tota la informació conflueix. Rafael Borrell obtingué la llicenciatura en dret l'any 1901 a Barcelona, fou jutge municipal de Puigcerdà fins el 1903, i diputat de la Mancomunitat de Catalunya.

122. Llucià Gambús i Boluix (Luciano Gambús), mort a Puigcerdà, el 7 de juliol de 1915 (*Ceretania, 15-07-1915, pàg.* 6)- Hi ha d'haver una errada en el mes/ Registre Civil-Jutjat de Pau, Puigcerdà- Defunció, 10-08-1915, Vilallobent (Puigcerdà), T-4, p. 109.

123. Margarita Borrell i Gambús, es va casar amb en Gabriel Guix, primer director de la sucursal de la Banca Arnús a Puigcerdà, l'any 1925.

124. Vicenç Borrell i Gambús, advocat, darrer Secretari General d'Estat Català.

125. Teresa Borrell i Gambús, nascuda a Puigcerdà, el 2 de juliol de 1915, morta a Barcelona, el juny de 1998.

126. Lleó (León) Borrell i Gambús, nascut a Puigcerdà, l'11 de novembre de 1924 i mort a Barcelona, el 18 de febrer de 1994; compositor i pianista de Jazz, especialment dedicat a compondre texts, juntament amb el poeta Josep Mª Andreu, per a cantants de la Nova Cançó, com: Raimon, Salomé, Maria del Mar Bonet, J.M. Serrat, Lluís Llach,...

-En Rafel Borrell podria haver deixat el manuscrit a Mn. Jaume Martí i Sanjaume perquè aquest fes, no només una petita història de la Cerdanya,[127] amb motiu de l'arribada del tren a Puigcerdà, sinó, fins i tot, la tan esperada publicació i que, finalment, la desfeta de la Guerra Civil, amb l'assassinat de Mn. Martí i Sanjaume i l'espoli de l'arxiu de Puigcerdà (on probablement Mn. Martí i Sanjaume el podia guardar),[128] hagués provocat la pèrdua irreparable del manuscrit.
-Que el manuscrit s'hagués fragmentat, venut a pes o abandonat i oblidat en qualsevol racó de món.
-Que el manuscrit s'hagués venut o hagués anat canviant de mans i avui dia estigués en poder d'algun col·leccionista. Si aquesta hipòtesi és l'encertada, des d'aquestes línies, i en nom de tots els cerdans i andorrans, demanem un gest de solidaritat amb els habitants d'aquestes contrades, i també de reconeixement a fra Tomàs Junoy, tot permetent la redescoberta del manuscrit i la seva publicació.
-O bé, qualsevol altra possibilitat que se'ns escapa.

Cloenda

Des de la primera pensada en escriure una nota breu sobre els ascendents d'en Tomàs Junoy, suggerida per l'Antoni Pol en conèixer-nos a la presentació de la revista *Ceretània nº5*, l'any 2007, fins a la recerca que fra Junoy m'ha portat a fer, hi ha un camí ben diferent, més llarg i ple de sorpreses, d'emocions. Fra Junoy i la descoberta d'una vida difícil, arriscada i austera, d'una personalitat amb caràcter ferm i emprenedor, d'un intel·lecte actiu, inquiet i constant, d'un esperit necessitat de pau. La pau que va trobar dins el paisatge andorrà i amb els andorrans. Aquella pau que, l'esdevenir de la història i la seva terra li van negar. Tot això, més les vides que he trobat entrecreuades amb la seva, algunes de persones amb una gran projecció cultural i popular, d'altres anònimes, m'han tingut immersa en una mena de somni. La satisfacció per la investigació que he portat a terme, així com la possibilitat de contribuir, amb aquestes línies, a honorar el seu nom és el meu guany.
No cal dir que el que millor honoraria la memòria de fra Tomàs Junoy seria el reconeixement de la seva vàlua des de les entitats culturals de Cerdanya i, sobretot, la recuperació i publicació de la seva obra sobre la història de la Cerdanya i dels cerdans. Cal que la Cerdanya faci un lloc d'honor a un dels seus fills oblidats, fra Tomàs Junoy i Arraut.

Agraïments
Als andorrans, que han sabut retre homenatge a en Tomàs Junoy, tot tenint-lo present en la seva història.
A l'Antoni Pol i l'Àngels Mach, de la Societat Andorrana de Ciències (SAC), per animar-me a escriure i per permetre'm recuperar la figura d'un cerdà il·lustre i entranyable i donar-li vida en aquesta publicació.
A la Rosa Salvadó, amiga genealogista, i companya vital en algun dels viatges gironins perseguint a fra Junoy.
A en Xavier Mora, matemàtic i paleògraf, amic pacient i còmplice d'aventures genealògiques, per corregir de forma exhaustiva i meticulosa qualsevol aspecte de l'article, tant en la seva forma, estructura i contingut, com per cercar informació i animar-me a llançar hipòtesis. Qualsevol errada però, serà deguda només a les meves mancances.
A l'Adrià Canal, genealogista de la Societat Catalana de Genealogia i amic, que em va oferir una de les primeres pistes sobre el naixement d'en fra Junoy.
A l'Antoni Enrich, amic i genealogista de la Societat Catalana de Genealogia, que ha fet a Madrid la recerca dels nebots de fra Junoy, a qui agraeixo especialment el seu esforç i bonhomia.
A en Jordi Pasques, escriptor alt urgellenc, a qui li dec algunes correccions lingüístiques.
A tots els arxivers, que han tingut la paciència d'atendre les meves demandes, sempre amb amabilitat i bona disposició, i en especial a en Sebastià Villalon (AMGi), i a l'Erola Simon (ACCE).

127. Llegir el comentari que en Jaume Bragulat i Sirvent fa sobre la "obsessió" d'en Jaume Martí i Sanjaume al seu: "Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa", pàg. 51.
128. J. Bragulat i Sirvent: *Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa. 1901-1925,* Gráficas Casulleras, Barcelona, 1969.// Sembla que a l'ADU no en tenen notícia de l'existència del manuscrit de fra Junoy. És més, després de demanar l'epistolari de Mn. Martí i Sanjaume, l'arxiver, Mn. Benigne Marqués, em va mostrar dues cartes de caràcter oficial, úniques cartes adreçades a Mn. Martí Sanjaume, aclarint-me que, malauradament, a l'arxiu no es conservava documentació de caràcter privat del mencionat canonge. Hauria estat de gran ajuda si aquestes cartes s'haguessin conservat, perquè ens podrien haver donat alguna dada referent a la nostra recerca sobre el manuscrit. Tanmateix, tampoc va ser possible consultar la documentació sobre el personal eclesiàstic de la primera meitat del segle XIX.

Arxius consultats
ANA- Arxiu Nacional d'Andorra
AMGi- Arxiu Municipal de Girona
ACCE- Arxiu Comarcal de la Cerdanya
ADU- Arxiu Diocesà d'Urgell
ACAU- Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell
ACA- Arxiu de la Corona d'Aragó
BC- Biblioteca de Catalunya
AHN- Archivo Histórico Nacional
AVM- Archivo de la Villa de Madrid
AHO- Arxiu Històric d'Oriola
Jutjat de Pau- Registre Civil de Puigcerdà

Webgrafia
Hemeroteca de La Vanguardia
xac.premsa.cultura.gencat.cat
(Cerdanya: "La Voz del Pirineo", "La Cerdanya", "Ceretania")

Andorra, país de pas i de refugi: 43-48 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.67 ISBN: 978-99920-61-30-5

Charles Romeu, l'home de mirada clara 1887-1933

Papers de recerca històrica 8

Ludmilla Lacueva i Canut

Escriptora. Diplomada en estudis superiors en hoteleria per l'Ecole Hôtelière de Lausana i secretària de direcció
llibreriadepioners@gmail.com
https://www.facebook.com/llibreriadepioners/

Resum

Charles Romeu, l'home de mirada clara (1887-1930)

Charles Romeu, veguer francès de 1887 a 1933, ens trasllada a moments cabdals de la història d'Andorra. Durant 47 anys, l'home de mirada clara va portar el progrés a un país que va conèixer aïllat i pobre. Veiem desfilar bisbes, delegats permanents i altres autoritats, i som testimonis de l'enfrontament amb funcionaris francesos i personatges que volien treure profit dels anhels de benestar dels andorrans.

Resumen

Charles Romeu, el hombre de mirada clara (1887-1930)

Charles Romeu, veguer francés de 1887 a 1933, nos traslada a momentos importantes de la historia de Andorra. Durante 47 años, el hombre de mirada clara llevó el progreso a un país que conoció aislado y pobre. Vemos obispos, delegados permanentes y otras autoridades, y testimonios del enfrentamiento con funcionarios franceses y personajes que quieren conseguir un provecho de los anhelos de bienestar de los andorranos.

Résumé

Charles Romeu, viguier français de 1887 à 1933, nous transporte à des moments importants de l'histoire d'Andorre. Pendant 47 ans, l'homme au regard clair a amené le progrès dans un pays qu'il a connu pauvre et isolé. Nous voyons défiler des évêques, délégués permanents et autres autorités, et nous sommes témoins de l'affrontement avec des fonctionnaires français et des personnages qui voulaient tirer parti de l'aspiration au bien-être des andorrans.

Abstract

Charles Romeu, the man with the clear eyes (1887-1930)

Charles Romeu, a French *viguier* from 1887 to 1933, takes us to important events of Andorran history. During 47 years, the man with pale blue eyes brought progress to an isolated and poor country. There is a parade of bishops, permanent delegates and other authorities, and we witness the confrontation with French civil servants and persons who only wanted to take advantage of the Andorran people's longing.

Tal com podem llegir a la novel·la *L'home de mirada clara*, Charles Romeu és un personatge injustament oblidat del nostre passat. La seva mirada ens transporta a través de moments decisius de la història d'Andorra. Una mirada honesta i justa, sense adornaments, a la què el pas dels anys, no traurà gens de lucidesa. Des del seu nomenament, amb trenta-dos anys, Charles Romeu esmerçarà tots els esforços per portar el progrés a Andorra, un país aïllat i pobre, i per facilitar una vida millor als seus habitants.

A priori podia semblar que Charles Romeu, cavaller de la legió d'honor, era algú de massa recte, potser sever, però aviat els andorrans van saber apreciar-lo. A través de la seva nombrosa correspondència i informes veiem com viuen els andorrans, com pensen i quins són els seus anhels. És un viatge al passat en blanc i negre, sense cap filtre, amb tota la misèria que vivia un país, on la indústria era gairebé inexistent, però amb una població orgullosa de les seves arrels.

En una primera etapa, veiem com es desplaça per arribar a Andorra muntant un matxo, lluitant contra les inclemències meteorològiques i els ports nevats. Sortosament, amb els anys el progrés portarà altres tipus de transport. Tot i pertànyer a una família benestant de Prada de Conflent, Charles Romeu és una persona propera i afable, que teixeix una relació molt estreta amb els seus guies andorrans, com el Pepe Moles o el Cisco de Sans, amb qui

Gravat de Charles Romeu de Gaston Vuillier

compartirà moltes xerrades durant les llargues hores de ruta per arribar a Andorra per uns camins pedregosos i perillosos. Durant els seus quaranta-set anys com a veguer forjarà bones amistats, especialment amb Josep de Riba, de Casa Rossell, que exercirà també com a veguer episcopal. Cada vegada que visita Andorra envia una missiva al delegat permanent, al síndic, al batlle i al secretari.

Als seus inicis, Romeu s'allotja en diferents hotels i en alguna ocasió ho havia fet en una cambra llogada a casa del senyor Molines, oncle de Bonaventura Moles, secretari en aquell moment de la Vegueria francesa. El 1888 lloga un "apartament" a Andorra la Vella per tot l'any al senyor Molines, tot i que pren els àpats a l'hotel. Charles Romeu es refereix també al senyor Antoni Maestre Molines, propietari de l'edifici de l'antiga Vegueria, a qui el seu predecessor, Bonaventura Vigo, va deixar de pagar el lloguer dels últims quatre anys i reclama una indemnització per part del Govern francès. Davant aquest fet i sense cap contracte firmat, la Delegació Permanent considera que és una transacció personal de Vigo que havia arrendat Casa Molines a títol personal. Tot i així, Romeu suggereix al propietari que revisi el que li és degut, a la baixa per tal d'assegurar-se de cobrar de la Delegació Permanent. Finalment sembla que tindrà una indemnització de 250 francs. Romeu s'encarrega de retirar de la Vegueria els mobles i objectes diversos per transportar-los al seu apartament. Com a detall curiós, comenta que els fusells Remington de reserva estaran segurs al seu nou allotjament i que es troben en bon estat, només mancarà que els netegin i greixin per estar impecables. En els anys venidors no consta que hagi continuat llogant habitacles, sinó que prefereix hostatjar-se en fondes i hostals.

Charles Romeu va ésser el testimoni directe dels canvis socials que experimentava Andorra i, durant els quaranta-set anys que va durar el seu mandat com a veguer francès, va lluitar per aportar la modernitat i el benestar als andorrans. Trobem un Romeu molt actiu en els seus inicis i estudiós de tot el relacionat amb les tradicions. Veient la situació econòmica del país, dispensa les autoritats que una escorta el vingui a buscar i que hi hagi cap mena de recepció. Comenta que és respectuós amb els usos i costums, però aquest dispendi és innecessari. Només en alguna ocasió, on s'ha produït algun acte de bandidatge, demana al capità de Canillo o al desener de Soldeu que li faciliti una escorta de quatre homes. Romeu vol aprofitar també l'obertura de les Corts, a partir de Sant Miquel de setembre, per passar la revista d'armes a totes les parròquies segons mana la tradició, que s'ha de fer en el transcurs de l'any que segueix la nominació d'un veguer, i en els anys successius, i que segons sembla no s'ha fet des de fa temps. Recalca que s'ha de revisar també la llista d'andorrans autoritzats a tenir armes.

En l'àmbit personal, és un persona estimada per la seva família i es casarà amb l'Eugénie Lafabrègue, filla d'un banquer de Prada de Conflent, que morirà massa aviat. L'aparició de la Suzanne, nascuda en el si d'una família humil i podríem dir amb un caràcter fort, comportarà un trencament brutal de les relacions familiars i diverses anècdotes que encara avui perduren. Amb el temps, la relació familiar millorarà gràcies en gran part a la seva neboda Gabrielle Lafabrègue, néta d'Amadeu Cros, conegut empresari de la indústria química.

Pot estranyar que Charles Romeu parli català, i més tenint en compte que estava una mica mal vist en aquella època entre la gent benestant, però Romeu és una persona poc convencional. Abans de tot, és curiós, amant de la literatura. El seu oncle matern, l'abat Tolrà, va traduir algunes obres de Jacint Verdaguer i ell mateix tradueix al francès *La vida austera* de Pere Coromines. Ha crescut en aquest amor de les lletres, tant si és en català com en francès. És un poeta somniador que va guanyar un clavell a l'Acadèmia dels Jocs Florals amb el poema *Flors de neu*. Aquesta

Gabrielle Lafabregue.
Fons Pol Pijoan

vena poètica també la trobem en algun que altre discurs pronunciat al Consell General.

La seva vessant professional és igual d'interessant, amb els nombrosos projectes que va tirar endavant. Hi havia hagut abans funcionaris que no havien entès mai, ni ho pretenien, les particularitats d'Andorra. L'avantatge de tenir un veguer tan longeu en el càrrec, com Charles Romeu, afavoreix un millor coneixement i s'actua en consonància. Esdevé el protector d'una Andorra que ha fet seva, tot i la nacionalitat francesa. A la seva tomba podem llegir "Que a la seva mort va ser plorat per tot un poble" i ell mateix va patir fins l'últim moment per la sort d'aquesta gent de paraula.

No podem oblidar que Charles Romeu és un funcionari, fill de la bona societat de Prada de Conflent i procedent d'un llinatge d'homes de llei. Ha vist una successió de delegats permanents tant d'una banda com de l'altra i diversos bisbes, amb qui anirà teixint bones relacions, així com amb diversos prohoms andorrans, entre els quals els de Riba de Casa Rossell. És un home molt respectuós amb les jerarquies i sent una profunda deferència per les autoritats andorranes, algunes de les quals han estudiat a França. Assumeix que Andorra és un país aïllat i amb moltes mancances, però sempre està a l'escolta de les seves sol·licituds.

Una font essencial són els informes que redacta i envia al delegat permanent sobre el que passa al país i sobre els andorrans, catalogant-los com a profrancesos o com a proepiscopals. Els seus inicis com a veguer són encoratjadors, atès que a les eleccions hi ha sovint majoria profrancesa. Això pot influir en rebre la sisena, per tal d'escollir el batlle francès, però també en el moment d'atorgar beques a joves estudiants. Alguns han de tornar a Andorra com a mestres i així difondre la cultura francesa. És interessant de veure que fins i tot el notari de la Mitra i secretari del batlle episcopal, Domingo Palmitjavila d'Encamp, demana una beca per al seu fill Domingo, que reemplaça Josep Rossell al *Collège* de Perpinyà. Charles Romeu recalca que el notari no sembla un fanàtic i fins i tot mostra una indiferència que justifica un caràcter tranquil i despreocupat. Va estudiar al liceu de Tarbes i de Foix, i per això vol que el seu fill estudiï a França. Finalment, li donen la beca i més endavant Romeu comenta que el jove Palmitjavila, de nom Domingo com el seu pare, pateix de febre escarlatina i, com a malaltia contagiosa, l'han hagut de treure del col·legi per traslladar-lo a l'hospital Saint-Jean en una cambra de pagament, tot i que el seu estat ja no és tan greu. L'any 1889, Romeu envia al batlle francès J. Bonell les notes trimestrals del jove Domingo Palmitjavila i de Bonaventura Fiter d'Escaldes. Les trapelleries i mals comportaments no tenen cabuda per als becats. Romeu escriu al notari Palmitjavila que si l'actitud del seu fill no millora serà expulsat del *Collège*. Romeu es compromet amb el director del *Collège*, a qui fa arribar una carta del notari per al seu fill, que en la pròxima visita que farà a Perpinyà vol veure el jove estudiant per tal que tingui una bona conducta.

El 1890, una delegació andorrana de visita a Perpinyà demana uns privilegis idèntics per a les noies, adduint que els nois ja fa anys que es beneficien de beques, és a dir, de gratuïtat de l'educació en pensionats francesos.

Els dossiers de les noies també són estudiats amb cura, sobretot pel que fa al parentiu, com és el cas de Pilar Maestre, filla d'Isidoro Maestre, dit *Nyerro*. Sembla que és un partidari de França, tot i que no ha deixat de tenir una bona relació amb la Mitra. No és perillós, és molt respectuós amb l'autoritat i és apreciat i conegut per tots. Romeu comenta que li és molt lleial i que com a cap d'una família nombrosa només té de recursos el seu treball com a hostaler i com a mulatí. Se li atorgarà una beca juntament amb la jove Concepció Huguet de Sant Julià, amb què podran estudiar el 1891 al *Collège* de Besiers. Com és habitual, Romeu demana a la directora i a la institutriu que el mantinguin informat mensualment sobre la salut, l'actitud i els resultats de les dues joves andorranes.

Amb el transcurs dels anys, les regles canvien. En rebre la demanda de l'antic conseller general Mas-Oros, perquè atorguin una beca al seu fill Benito de 10 anys, Romeu escriu al delegat permanent, que esbrinarà si es tracta del fill gran. Es queixa que les beques atorgades a cabalers han estat un error, atès que aquests no tornen al país per les poques oportunitats de guanyar-se la vida que tenen. Parla de Rossell, que sembla ser que ha marxat a Amèrica (el 1897 es parla de Guatemala) i de Moles, alumne de Farmàcia, que es troba a Bordeus (més endavant serà farmacèutic al Calvados). Recalca que el Decret de 1862 només és d'utilitat si s'aplica als hereus que tornen a viure al país i, per tant, més endavant, poden ajudar-los gràcies a la instrucció que els ha estat donada. De fet, Benito Mas serà el primer becat que obrirà l'escola francesa d'Encamp per a nois. Les senyoretes Huguet i Maestre ja ensenyen a les escoles per a nenes a Andorra la Vella i Sant Julià.

Pel que fa a la presentació dels dossiers, el protocol a seguir és clar: el síndic general és qui ha de designar els dos alumnes que cursaran els estudis a França i trametre-ho a la Delegació Permanent a Perpinyà, on, a continuació, i de manera oficial, Charles Romeu pot emetre la seva opinió. A partir d'aquí, el 1891, demana informació al batlle francès, Pere Tomàs, perquè l'informi de quina és la fortuna de la família Mas-Oros, si el fill és l'hereu i si és intel·ligent. Benito Mas serà admès al *Collège* de Perpinyà.

D'altres becats també tindran la sort de poder anar a França. Al 1901, Casal de Canillo (fill de Jaume Casal) acaba els seus estudis i l'encarregada de l'oficina de Correus, A. Riberaygua, demana una plaça per al seu fill. Aquell mateix any es va acordar una subvenció per a Mathilde, filla del notari Josep Picart d'Encamp, i per a Maria Riba de Canillo (*Ecole primaire supérieure*), de 300 francs per a cadascuna, per la roba i material de les estudiants a Bésiers. Com a altres becats trobem Amadeu Rossell (nebot del becat Rossell que va marxar a Amèrica) i Joan Mortés (de Cal Garreta de Sornàs).

Els resultats dels estudiants són desiguals, cosa que fa pensar que caldria formar més bé alguns andorrans, perquè esdevinguin mestres amb l'obligació de tornar al país per tal d'ensenyar el francès i estendre la seva influència.

Charles Romeu pot ser un home molt rigorós i en l'exercici de la justícia no li tremola la mà. Però com a persona és sensible a les desgràcies humanes i durant la Primera Guerra Mundial posa en marxa, juntament amb la Suzanne, el Dispensari Departamental d'Higiene Social per a ferits de guerra, a més de ser membre del Comitè Tripartit del Control de Cures a les víctimes de la guerra. Si mirem enrere, ja l'any 1892, ens podem fer una idea de la seva generositat. En una carta al delegat permanent explica que rep visites d'alguns andorrans, en algun moment els esmenta com "indigents", que li demanen ajuda per tal d'arribar a Andorra, ja sigui amb el pagament del tren fins a Perpinyà, ja sigui amb la repatriació de Prades a la Guingueta. Fins ara ho havia considerat com a obres de beneficència que paga amb els seus propis diners, però la veu ha corregut. Explica que els casos s'han multiplicat i que ara ho reclamen com un dret i no com una ajuda desinteressada, com ha vingut fent Romeu. Tan aviat és un home vell que no pot tornar a peu, com un home amb tres infants que demana diners per menjar i per arribar a Andorra. En aquestes circumstàncies, Romeu es veu en l'obligació de restringir les ajudes als indigents de passatge, per la qual cosa demana al delegat de preveure una partida especial o, encara millor, de suprimir el secretariat de la Vegueria, que considera de poca utilitat i, amb els diners estalviats, subvenir aquestes persones. Està clar que el secretariat de la Vegueria va continuar vigent durant molts anys.

També haurà de constatar robatoris o incidents a les esglésies, com és el cas de l'església d'Encamp, on l'agost de 1887 es van endur la imatge del Crist. Ràpidament les sospites cauen sobre uns ciutadans francesos: Antoine Rigaud, dit *Pelet de Siguer* —fill d'un carboner—, Jean Argeliès de París —antic alumne de l'École des Chartes, que segons sembla és advocat i periodista— i Legoff, que també es presenta com a advocat del Tribunal d'Apel·lació de París (curiosament aquests dos últims han estat vistos per Romeu a Andorra). Els tres inculpats passen a mans de la justícia de Foix. Romeu se sent especialment preocupat, atès que aquest delicte orquestrat per "francesos" ha creat una mala impressió als andorrans, a més del component religiós que ha afectat una població molt creient, sorpresa per l'atac a un símbol religiós. Amb el capellà de Canillo, Domingo Tuset, seguirà activament aquest afer amb un desenllaç feliç: la restitució, un any més tard, de la imatge del Crist.

Però aquí no acaben els incidents. La nit del 27 de maig de 1889, un cartutx de dinamita esclata al presbiteri de l'església de Sant Julià de Lòria. En un primer moment informen Romeu que potser caldria buscar els culpables entre el jovent, que hauria tingut una picabaralla amb el mossèn per una discussió sobre uns balls...

Home de consens, Romeu tindrà una molt bona relació amb els seus homòlegs, tant en Francisco Pallerola com amb de Riba. El 1888, Pallerola mateix li demana consell en l'elaboració del seu llibre i especialment en els estudis històrics publicats sobre Andorra a França. Romeu coneix sobretot el que han escrit viatgers, que anomena com a "obres fantasioses", per la qual cosa s'adreça a l'arxivista del Departament, coneixedor d'Andorra i seguidor de tot el que es publica sobre el país: el Sr. Brutails. Brutails és taxatiu i comenta que no s'ha escrit res de seriós sobre Andorra des del punt de vista històric i no serveixen per a un escriptor que busca la veracitat. Romeu li recomana el llibre de Victorin Vidal que pot consultar a la biblioteca del senyor de Riba. Tot i així, li proposa veure's a la propera visita que farà a Andorra acompanyat de Brutails. A Porté, els espera el Nyerro amb dues mules per començar el periple andorrà que donarà llum a una excel·lent obra.

El 1891, Charles Romeu rep una demanda particular. Li demanen la seva opinió sobre el projecte de crear un consolat d'Andorra a Bordeus. No amaga que hi ha hagut diverses demandes en aquest sentit i que en l'actualitat no hi ha consolats d'Andorra ni a França ni a l'estranger. Totes les sol·licituds han estat denegades i no es veu necessari, atès que els andorrans poden dirigir-se als agents diplomàtics i consulars de França en cas de problema. El Govern francès no considera els andorrans com a "estrangers".

Les concessions seran un maldecap per a Romeu. Ja a l'inici del seu càrrec, a Andorra es viu un moment una mica mogut, atès que els andorrans volen que es doni la concessió per tal de millorar l'estat de vida, però els coprínceps no ho veuen amb bons ulls. Romeu intenta reunir-se amb el veguer episcopal, però aquest és a Barcelona i no respon les seves cartes. En aquest context, passar revista a les armes, a més del cost que suposa aquesta formalitat per a cada parròquia, només preocuparia els andorrans i seria portadora de males interpretacions. En l'espai de quaranta-set anys, nombroses demandes faran exaltar els ànims de la població des de la demanda de concessió de Jaybert, Escande-Voltan fins a Romañá i Briones.

Charles Romeu arriba a Andorra en un moment en què tot està per fer. El reglament per als notaris és una de les seves prioritats, que treballarà conjuntament amb el veguer episcopal, Francisco Pallerola. El sorprèn el desordre que hi ha als arxius notarials. Sovint no es troben actes que són indispensables per al tribunal o senzillament s'han perdut. No hi ha cap índex de les causes jutjades pel Tribunal de Corts i els notaris tampoc tenen cap repertori de les seves actes. Però aquest reglament no agrada els notaris i, l'any 1889, fan arribar la seva queixa al veguer episcopal, explicant que no aplicaran dit reglament per acontentar el Consell General. Sembla ser que el descontentament vindria per l'aplicació de les noves tarifes dels notaris i es demana la supressió d'alguns aranzels. El Consell General fa pressió prop dels notaris i la Mitra i, veient que no se'n treu res, s'adreça a la Delegació Permanent francesa. Romeu parla d'amenaces i coaccions als notaris i de l'escàndol que han generat en voler imposar-se als veguers, fins i tot en les qüestions que són de la seva competència.

Per tal de tirar endavant aquest projecte, els veguers accepten rebre per escrit les modificacions que el Consell General vulgui presentar. Es descarta que ho facin oralment prop del Tribunal de Corts per no perllongar innecessàriament el debat, cosa que seria

Charles Romeu. Fons Jean-Pierre Raison

del grat del Consell, que no té pressa per veure tancat un reglament definitiu. Es demana, doncs, de fer arribar, en l'espai d'un mes i a les dues Vegueries, els articles que consideren que s'han de modificar i les tarifes que s'haurien de reduir. A la propera reunió del Tribunal de Corts s'examinaran les qüestions plantejades pel Consell. Els notaris Moles, Picart i Palmitjavila també poden opinar sobre la proposta rebuda del Consell. Finalment, Romeu veu plausible acceptar la majoria de propostes fetes pel Consell General i així ho explica al delegat permanent.

Pel que fa al país, veiem algunes eleccions difícils, l'assistència a una exposició universal de París, la línia telegràfica, la construcció de carreteres, soldats turcs que s'escapen de França durant la Primera Guerra Mundial i es refugien a les Valls, els conflictes amb l'últim delegat permanent i tants altres esdeveniments que, al final del seu mandat, seran preocupants amb l'arribada de personatges que ell considera *indesitjables*, com ara Massó i alguns nacionals francesos.

Charles Romeu manté unes relacions tibants amb Paul Larrieu. L'arribada de centenars de treballadors de FHASA i els aldarulls que es formen en una població de 5.000 habitants aproximadament han posat de manifest que cal suprimir el sometent i tenir un cos de Policia, que es forma l'agost de 1931. Es compta amb un cap i sis agents, un per a cada parròquia, però necessiten tenir més preparació i un domini de les armes dissuasòries. París no triga a prendre una decisió al respecte i envia Paul Larrieu, Marechal de Logis (sergent). Com ve sent habitual, el ministre d'Exteriors no demana el parer a Romeu i, el 16 de maig de 1932, les autoritats el reben a la Casa de la Vall. Segons Larrieu, està clar que amb sis fusells i sis revòlvers del model 1874 la seguretat de les Valls no està gens assegurada. La seva estada havia de ser temporal, però es perllonga durant mesos, davant la malfiança, d'una part, de les autoritats andorranes i de la Mitra, que ho veuen com alguna estratègia sospitosa de França, amb la qual fan servir Larrieu com a espia per a una possible invasió del territori, i, d'altra part, de Charles Romeu, que envia missives al delegat permanent per protestar per la incapacitat de Larrieu de portar a terme l'encàrrec fet, que es preveia d'un mes, i per comunicar-li la necessitat de tallar els rumors.

Però un dels moments més durs de la carrera de Charles Romeu és el nomenament d'un veguer adjunt, Joseph Carbonell, l'any 1931. Cal recordar que aquesta figura no es preveia en els usos i costums andorrans i ni la Mitra ni les autoritats veuen amb bons ulls l'arribada d'aquesta persona. La malfiança apareix aviat amb la idea que França vol estendre encara més la seva influència i prepara alguna cosa en contra de la Mitra d'Andorra. S'afegeix, a més, que Carbonell —que té residència a Andorra, contràriament a Romeu, que sempre ha viscut a Prada de Conflent— no perd el temps per sembrar zitzània i enviar informes alarmistes i desfavorables que fan dubtar al delegat permanent, que rep informes completament diferents de part de Romeu. Gaudeix de poques simpaties i fins i tot el batlle francès i el secretari refusen de col·laborar amb ell, perquè s'entesta a donar ordres contradictòries de les que reben de Romeu. Carbonell no en té prou i ataca Charles Romeu a través de la premsa.

Les relacions esdevenen ràpidament tempestuoses entre els dos homes i Carbonell comença a enviar directament a la Delegació Permanent els informes sense passar per Romeu. A partir d'aquell moment, Charles Romeu comença a fer visites a Andorra sense avisar-lo, cosa que posa furiós a Carbonell. Romeu es refia només del seu secretari, del batlle i d'altres persones de confiança que el posen al corrent del que passa a Andorra i del que fa Carbonell, que se sent plenament recolzat pel delegat permanent Taviani. El mateix síndic general fa arribar una sol·licitud expressa de reexpedir Carbonell cap a França.

El patiment de Romeu per les lluites constants per defensar el seu honor i perquè no el facin fora són tan esgotadores que mor el 5 de març de 1933. La Suzanne, vídua de Romeu, crida alt i fort que Carbonell és el causant de la mort del seu marit i fa gravar a la placa de la seva tomba "MORT VÍCTIMA DEL MÉS MENYSPREABLE DELS SEUS CONCIUTADANS". Aquest fa un gran escàndol en el si de la comunitat i, en un primer moment, fa posar-hi ciment per amagar la inscripció, però la placa conserva avui en dia l'epitafi complert, tot i l'abandonament de la tomba.

Són quaranta-set anys d'una memòria oblidada, d'un personatge que ens recorda com n'eren de complicades les relacions amb alguns bisbes i autoritats, però és sobretot un homenatge a la vàlua de Charles Romeu, que trobareu més en detall a la novel·la històrica *L'home de mirada clara*.

Andorra, país de pas i de refugi: 49-54 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.68 ISBN: 978-99920-61-30-5

Deserció i insubmissió a la frontera dels Pirineus durant la Primera Guerra Mundial

Papers de recerca històrica 8

Miquèl Ruquet
Professor d'història i geografia jubilat
arizmendi.ruquet@wanadoo.fr

Resum
Deserció i insubmissió a la frontera dels Pirineus durant la Primera Guerra Mundial
Anàlisi de la deserció i la insubmissió/objecció i la seva influència al Pirineu, lloc de relacions ancestrals de les comunitats humanes. La insubmissió, bàsicament rural, és pròpia de la frontera. La deserció és pròpia de les zones industrials. Destaca la inseguretat d'Andorra per la presència d'autoritats franceses (veguer, batlle...).

Resumen
Deserción y insumisión en la frontera de los Pirineos durante la Primera Guerra Mundial
Análisis de la deserción y la insumisión/objeción y su influencia en el Pirineo, lugar de relaciones ancestrales de las comunidades humanas. La insumisión, básicamente rural es propia de la frontera. La deserción es propia de las zonas industriales. Destaca la inseguridad de Andorra por la presencia de autoridades francesas (veguer, batlle...).

Résumé
Désertion et insoumission à la frontière des Pyrénées pendant la Première Guerre Mondiale.
Étude de la désertion, de l'insoumission et de son influence dans les Pyrénées, où de tout temps se tissent les liens des communautés humaines. L'insoumission essentiellement rurale est inhérente à la frontière alors que la désertion est propre aux zones industrielles. À souligner l'insécurité de l'Andorre à cause de la présence d'autorités françaises (viguiers, juges...)

Abstract
Desertion and insubmission at the border of the Pyrenees during the First World War
This is an analysis of desertion and insubmission and its influence in the Pyrenees, a place of ancestral relationships between human communities. Insubmission is typical of rural frontiers. Desertion is typical of industrialized areas. The lack of security of Andorra is highlighted by the presence of French authorities (Veguer, Batlle...).

La insubmissió es confon sovint amb l'objecció de consciència o la deserció. L'objecció de consciència és una negació a sotmetre's al servei militar. La insubmissió, ella, és un refús a executar «l'ordre de marxar» a la seva recepció. Deserció s'aplica només als soldats en servei que abandonen els seus càrrecs en temps de guerra o bé de pau. Hi ha una gradació en l'abandó. La deserció a l'interior és menys greu que la deserció a l'estranger. Rebutjar a obeir i desertar al front són actes molt més pesats.[1] La deserció a l'enemic continua sent el cas més rar - tres soldats pirinencs - i també el més sancionat. La guerra de 1914-1918 forma part dels actes de la història francesa que no deixen la memòria social en pau. L'estudi dels refractaris a la guerra queda als límits de la història oficial, als marges de les construccions mitològiques i ideològiques que han forjat i forgen encara la nació francesa. La qüestió dels refractaris, és la qüestió d'adhesió a la guerra dels soldats i de les seves famílies, és també demanar quin era el sentiment nacional prop de les fronteres de França. Els departaments estudiats són els que voregen els 692 km de la frontera: Pirineus Orientals, Arieja, Alta Garona (districte de Sent Gaudenç), Alts Pirineus i Baixos Pirineus. Hi ha múltiples preguntes sobre el refús de la guerra dels soldats pirinencs. Quin paper tenen Bascs i Catalans? Els refractaris tenen un lligam amb l'emigració anterior dels Pirinencs? Quina ha estat la influència del moviment contra la guerra d'abans 1914?
Insubmissió i deserció són actes individuals rarament ideològics. Aquesta tria individual, fent del soldat un pària, significa per Jules Maurin, una forta personalitat i una situació social o familiar difícil. «Deserció és una ruptura completa amb les normes escrites

1. Pedroncini, Guy *Les Mutineries de 1917*. París: PUF, 1967, 3a éd., 1996, 328 p.

i implícita en el món a venir».[2] És difícil suportar la mirada dels qui tenen soldats mobilitzats en la seva família. El pes social, també, va jugar un paper important pel retorn al combat.[3] És una actitud individual, considerada com un acte polític com assenyala Christophe Jahr: «el desertor [es foragita] de la comunitat nacional pel seu acte».[4] Durant la guerra, «la propaganda d'Estat utilitza particularment la noció de culpa per estrènyer els individus a la nació.[5] El cercle de la família sovint retransmet aquesta propaganda. És el que explica el nombre marginal d'insubmissions i de desercions als Pirineus.

Insubmisos i desertors de la Primera Guerra Mundial als Pirineus

Departaments	Pirineus Orientals	Arieja	Alta Garona (arr. Sent Gaudens)	Alts Pirineus	Baixos Pirineus[6]	Total
Insubmisos	1.232	550	602	1.890	14.355	18.619
Desertors	777	242	122	303	948	2.392
% de refractaris en comparació amb els soldats mobilitzats	4,67	2,03	3,5	4,8	17,06	9,14

A l'excepció d'aquells de l'Arieja, aquestes xifres són més altes que les avaluades per l'exèrcit francès, és a dir 1,5% d'insubmisos i 0,75% de desertors. Aquests refractaris són en gran part també soldats vells (*territoriaux* en francès) per a la insubmissió que és principalment el fet de soldats emigrats. Aquesta insubmissió presenta una especificitat al nivell del cantó pel lloc d'immigració, prop, al Principat pels Catalans del nord, als Estats Units o Argentina pels emigrants en majoria bascos o occitans. Quan aquesta emigració ha tocat classes joves que van al combat (*l'active* i *la réserve de l'active* en francès), que és el cas al País Basc i Catalunya, això estableix un enllaç generacional i provoca altres insubmissions o desercions dels soldats de *la classe*, és a dir de mateixa edat. Quan aquesta insubmissió toca els soldats més vells, té poc efecte sobre les classes mobilitzades al front com ho mostra l'exemple del cantó d'Aucun als Alts Pirineus. També han tingut poc efecte els moviments polítics que van demanar la insubmissió, com alguns catòlics reialistes «*legitimistes*» o - sobretot - com el formidable moviment antimilitarista a l'est i a l'oest de la cadena abans de la guerra. La mobilització del 1914, és el fracàs del moviment obrer internacionalista i sols, alguns insubmissos rossellonesos poden ésser associats al moviment anarquista. Si l'antimilitarisme ha jugat un paper, és potser d'impregnació dels esperits. Això pot explicar el desenvolupament del pacifisme en els centres industrials el 1916 i el pes relatiu de la deserció en aquests mateixos centres. Aquesta impregnació també amplia una reversió ràpida d'opinió i en particular de les dones, aquestes dones que són omnipresents en els casos de deserció.

El fenomen de la insubmissió i de la deserció està ben vinculat a la frontera. L'anàlisi revela tres tipus de situacions. A l'oest de la cadena, a la frontera dels municipis bascs i a l'est, en dos cantons catalans, Prats de Molló i Sallagosa, l'emigració massiva i contínua causa una insubmissió forta i l'enllaç generacional genera una deserció des de casa. Aquesta deserció, important des del començament de la guerra, afecta totes les generacions amb la preeminència de les classes de 23 a 33 anys d'edat. La cohesió del grup de joves és més feble, on l'emigració recent és més important.[7] Moltes vegades, els comissaris especials parlen d'una gran tolerància de les poblacions als refractaris.[8] Als cantons occitans dels Baixos Pirineus i dels Alts Pirineus, l'emigració ha estat forta a la fi del segle XIX, però es tracta només de classes de vells i explica l'alt nivell d'insubmissió dels soldats territorials. La deserció és relativament baixa i es fa des del front. Als cantons de l'Arieja i al districte de Sent Gaudenç, el percentatge de refractaris és proper a la mitjana francesa. La insubmissió és poc present a causa de la feble emigració amb l'excepció d'un cantó, Oust, on es troben les característiques dels municipis bascos i catalans. Hi ha molt pocs desertors francesos

2. Cochet, François *Survivre au front 1914-1918, les Poilus entre contrainte et consentement*, París: Éd. 14-18, 2005, 268 p., p. 215.
3. Bach, André *Fusillés pour l'exemple, 1914-1918*, París: Taillandier, 2003, 618 p., p. 305.
4. Jahr, Christoph "Désertion et déserteurs dans la Grande Guerre, phénomènes et groupe marginaux?". In: Audoin-Rouzeau, Stéphane; Beaupré Nicolas; Becker Annette. *Marginaux, marginalité, marginalisation* [textes et contributions d'un colloque allemand tenu à Berlin les 11 et 12 juin 1999] Péronne: Historial de la Grande Guerre, 2001, 254p., p. 118-119.
5. Ridel, Charles *Les Embusqués*. París: Armand Colin, 2007, 350 p., p. 51.
6. Estimació d'una enquesta del 40% de les pàgines dels registres de matrícula militar.
7. "*Pàtria* és una paraula sense significat, va escriure un insubmís que resideix a Mèxic. [...] Si jo deixava la meva pàtria és precisament perquè no era la meva pàtria i havia de buscar-ne una altra que em donés el meu treball." Boulanger, Philippe "Le refus de l'impôt du sang. Géographie de l'insoumission en France de 1914 à 1922". In: *Guerres Mondiales et conflits contemporains*, n. 188, décembre 1997, p. 21.
8. "És central, no la pràctica d'insubmissió, sinó la pràctica de migració". Bidart, Pierre *La Singularité basque*. París: PUF, 2001, 368 p., p. 61.

a Andorra, ja que l'Arieja, almenys la part central, en tenia molt pocs. Dos d'ells viuen a Soldeu. Un va néixer a Aston (Arieja); la seva família hi fa visita freqüentment. L'altre, de 45 anys d'edat aproximadament, va néixer a Merens (Arieja). Viu a Andorra amb la seva dona. «Els presoners escapats i els desertors passen preferiblement a través del coll de Fontargent o coll de les Cabanes. Surten de França en la foscor, i passen per Andorra a Espanya abans del dia».[9] Paradoxalment, els nombrosos desertors de Cerdanya eviten anar cap a Andorra i es refugien a Catalunya. Sembla que l'estatut d'Andorra on l'Estat francès exerceix una autoritat hagi dissuadit nombrosos desertors a instal·lar-s'hi: potser tement una intervenció policíaca francesa. L'exemple n'és donat pel més andorrà dels insubmissos francesos, el geògraf Marcel Chevalier, que passa l'agost de 1914 d'Andorra a la Seu d'Urgell abans d'arribar a Barcelona.[10]

En tots els casos, ha de ser anotat dos aspectes: la insubmissió és sobretot un fenomen rural, mentre que el percentatge de deserció és relativament més fort a les ciutats industrials. La decisió presa, creuar la frontera és fàcil pels camins utilitzats per pastors, contrabandistes o altres usuaris de la muntanya.

De fet, la insubmissió i la deserció estan relacionades amb moviments seculars lligats a la muntanya. Els Pirineus són encara al 14-18 un espai integrat per les poblacions de cultures properes amb múltiples enllaços en els quals els desertors i insubmisos s'ajusten. Entre Rosselló i el Principat de Catalunya, el debilitament del sentit de pertinença a un conjunt català ha estat sens dubte un fre a la deserció. Aquest no és el cas del País Basc, on el sentit d'unitat del poble basc no ha desaparegut. En els Pirineus, la ideologia jacobina francesa i l'escola republicana han esborrat el passat comú de la memòria col·lectiva. Només la llengua és encara, un element del patrimoni cultural compartit pels Catalans, pels Bascos i pels Occitans de la vall d'Aran. Els vincles transfronterers són múltiples: als enllaços personals, matrimonials en particular, s'afegeixen els vincles comercials lícits o il·lícits i molts lligams de comunitat a comunitat, compartint les pastures i els santuaris religiosos com Núria a Catalunya. El funcionari francès se sent sol en la seva funció. Aquest és el cas del tinent-coronel de Lavenne de Choulot encarregat de la supervisió militar de la frontera dels Pirineus Orientals el 1916. Té un raonament en termes d'estat-nació i només veu poblacions mal francesitzades, relacionades pel matrimoni amb els espanyols.

Pierre Bidart escriu en relació amb els bascos: aquestes són les poblacions «a la frontera».[11] És igual per molts refractaris. Els enllaços múltiples forjats al llarg dels segles van ajudar les poblacions de la frontera per a oposar-se a la ideologia nacionalista de la unió sagrada. No hi ha dubte que el contrabandista no només ha ajudat el desertor a fugir, però també va ser un actor en la resistència de les poblacions contra els controls múltiples a la frontera. Al centre, les poblacions de cultura occitana han mantingut vincles més febles amb les comunitats de la vessant sud i semblen ser més sensibles a la ideologia francesa, això no ha impedit una sèrie de desercions i insubmissions. Els refractaris feien invertir el flux de les dues dècades anteriors a la guerra. L'existència d'un moviment anarquista potent a Catalunya amb branques al nord de la frontera, i la comunitat de milers de treballadors "espanyols" - en realitat 95% són catalans als Pirineus Orientals i bascos als Baixos Pirineus - reforça també el moviment d'insubmissió i de deserció. Alguns emigrats han participat activament en la fugida dels soldats a Espanya, a vegades per diners, molt sovint, sembla, per a convicció antibèl·lica.

Tots els arxius militars, incloent-hi la justícia militar, va dissenyar la insubmissió i la deserció com lligades també dins d'un moviment més ampli del rebuig de la guerra. Davant la brutalitat de la lluita de 14-18, alguns lluitadors van posar en marxa de múltiples estratègies que eren destinades a reduir la violència o fins i tot fugir-la: retorn retardat al front, mutilació voluntària, lesió lleugera, suïcidis, malalties causades o recerca de posicions menys exposades. La deserció fa part d'aquestes estratègies com una fuita durant un llarg període. Es tracta, com ho suggereix André Bach per les mutilacions i els suïcidis, de «la traducció de la desesperació sense fons, d'una angoixa moral».[12] Sovint la deserció és vista com un descans, una manera de sortir del front,

9. ADAr 5 M 127: informacions donades per un andorrà, Miquel Alís, rebutjat per ordre del prefecte de l'Aude el 28 de setembre de 1918.
10. Vegeu Ruquet, Miquèl "Marcel Chevalier", *Muntanya*, núm. 871, juny de 2007, p. 16-21.
11. Bidart, Pierre *La Singularité basque. Op. cit.*, p. 50.
12. Bach, André *Fusillés pour l'exemple. Op. cit.*, p. 588.

especialment quan és una extensió de permís o que segueix una ferida. També és molt més fàcil pels soldats tornats a casa trobar complicitats per a amagar-se o passar a l'estranger:

«Més fàcil, la deserció dels soldats en permís, és del tot el més comprensible, que allunyats de les trinxeres i de la presència terrorífica dels oficials, han finalment recuperat, entre els seus, l'entusiasme per la vida. Quina importància tenen les amenaces: el desig de no tornar mai a la matança supera la por de les sancions, encara que siguin tan pesades».[13]

Aquells que fugien no són marginals, molt sovint són bons soldats, ferits i decorats. Quan la família és conscient de la duresa dels combats, demana la deserció i ajuda a creuar la frontera. Als Pirineus, molt ràpidament, la guerra ha pesat a qualsevol lloc. Els discursos, sovint aquells de les dones, critiquen la lluita i mares, esposes i prostitutes inciten a fugir els enfrontaments. També són les que organitzen la fuita i en molts casos, aquelles que ajudaran el refractari a viure, de l'altra banda de la frontera. La pressió de les autoritats de Justícia és ineficaç excepte al País Basc, on la submissió dels jutges al poder estatal condueix a una negació de l'estat de dret. A tot arreu, les detencions arbitràries i els allunyaments d'esposes o companys es fan il·legalment per tal d'evitar l'abandó dels altres soldats. La direcció dels desertors és facil: van a refugiar-se a Espanya i sovint a poca distància de la frontera. Altres, sobretot al País Basc, acompanyen els membres de la seva família en una emigració distant. Les famílies segueixen quan tenen la possibilitat i especialment quan la feina està assegurada.

El control de la frontera és inoperant ja que és molt complex. La longitud de la línia fronterera i el coneixement dels camins pels desertors pirinencs, tornen il·lusori el dispositiu de vigilància. Aquest servei és tan malpreparat com les operacions militars a l'inici de la guerra. També és una situació que podria ésser tan paradoxal: cal tancar la frontera a les informacions sospitoses de manipulació pels serveis alemanys, cal evitar l'exportació de productes essencials per a l'esforç de guerra i al mateix temps, cal també obrir la frontera de la manera més ampla possible pels productes importats i els treballadors espanyols. D'un costat l'Estat prohibeix el contraban de mules i d'un altre, es desenvolupa un contraban legal dels productes desitjats per afavorir l'economia de guerra. Per tal d'evitar el pas de la frontera pels refractaris, durant quatre anys, sense coordinació real de les regions militars - excepte al final de la guerra – s'està edificant una «*usine à gaz*»[14] multiplicant els controls, els papers o les interdiccions. Amb un esperit de concurs dels diversos serveis més que d'ajuda, la falta de personal, l'analfabetisme, la retenció d'informació i l'absència de motivacions condueixen a una porositat de la frontera. La guerra també ha transformat la naturalesa de l'Estat francès. De fet, s'ha convertit en un estat que vulnera els seus propis principis, amb l'organització de la corrupció de funcionaris espanyols, l'acord donat a la detenció arbitrària de ciutadans francesos a Espanya, la recomanació de la delació i les pressions de l'executiu sobre els jutges. Podem afegir a això, la inobservació de tractats internacionals relatius al camí neutral de Llívia a la Cerdanya i el dret de pas dels propietaris de nacionalitat espanyola pels camps situats a França. A més, tot això va causar la resistència passiva de les poblacions i dels alcaldes. Les confessions d'impotència dels actors de la repressió suggereixen un Estat debilitat, "de baixa eficiència" en els seus marges. A finals de 1916, es proposen moltes estratègies, basades en l'augment del personal assignat a la frontera o una més gran mobilitat de vigilància. En aquest sentit, l'acció del tinent coronel de Lavenne de Choulot al Rosselló servirà com a model per al conjunt de la serralada. Fins i tot el tancament total de la frontera continua sent il·lusòri.

Els desertors es queden molt a prop de la frontera, alguns amagant-se fins i tot al vessant nord. D'altres refugiats viuen als pobles de la frontera, costat espanyol, on se troben sovint pares o coneguts, a vegades tornant per a treballar la seva terra o retrobar la seva família. Anar més lluny, als centres industrials espanyols a Catalunya i al País Basc, és una obligació per a trobar feina: uns desertors semblen tenir dificultats i demanen l'assistència financera a les seves famílies. Uns quants, pocs, es converteixen en delinqüents a Espanya. La rebuda dels refractaris per les poblacions del sud del Pirineu és càlida. No podia ser altrament, si considerem l'actitud dels espanyols durant el conflicte. Molts espanyols, incloent-hi catalans, són, en el millor dels casos indiferents a la causa francesa i a vegades interessats econòmicament a una victòria alemanya. A Navarra i a les

13. Auvray, Michel *Objecteurs, insoumis, déserteur. Op. cit.*, p. 159.

14. En francès, una organització molt complicada.

províncies basques, els sentiments pro-alemanys d'una població – carlista - dominen en gran part. Els desertors i insubmissos francesos són rebuts bastant bé en una població fortament impregnada per les lluites antibèl·liques durant les guerres de Cuba o en el moment de la intervenció espanyola al Marroc. Pocs exiliats decideixen tornar a França durant la guerra. Molts informes de la policia troben que són feliços i que no tenen cap remordiment. L'amnistia previsible no incita al retorn. És també aquesta mesura de gràcia, després de la guerra, que inicia el moviment de retorn dels desertors però no dels insubmissos: les rendicions més nombroses són principalment les dels anys 1924-1926. Com que els refractaris es neguen a participar en un nou conflicte, els últims retorns es realitzen durant la guerra civil espanyola. A França, l'oblit, el pacifisme i la voluntat d'esborrar tot, semblen conjuminar-se a la recepció que es fa als refractaris: pocs estan estigmatitzats per la seva actitud durant la guerra mundial.

Hom pot interrogar-se sobre les raons que expliquen que hi havia pocs refractaris a l'excepció d'uns quants cantons mentre la fugida era fàcil. Cal assenyalar fins i tot que el consentiment a la guerra no apareix. En una de les carpetes dels consells de guerra, un desertor de l'Arieja respon a la pregunta de l'oficial sobre les raons de la seva deserció, que el primer motiu era que estava cansat de la guerra. Després, explicita així la seva segona motivació: «Estic tan fart [de la guerra] que res m'impediria de fugir». Aquesta opinió va ser la de molts desertors. Els historiadors es pregunten com explicar que els exèrcits continuen lluitant malgrat la violència paroxismal de la guerra industrial i l'alt risc de morir o ser ferit. El terme del «gran consentiment», emprat per Annette Becker i Stéphane Audoin[15] pot donar una explicació: els soldats són el producte d'una «cultura de la guerra»,[16] desenvolupada a l'escola durant la infantesa, pel servei militar[17] de seguida i agreujada per la lluita: «La defensa d'un sòl, d'una terra amb la qual se senten en una comunió gairebé carnal fa part dels elements que han donat un significat al sofriment patit».[18] El patriotisme està molt arrelat en cada un d'aquests soldats, però això no podria permetre resistir a la terrible guerra de 14-18. «El patriotisme del combatent, avalat pel sacrifici voluntari era rar al front. [...] Alguns homes en realitat han estat conscients, més o menys aviat, però durant la guerra mateixa, que estaven atrapats a la trampa de la guerra i dels discursos heroics dels primers dies».[19] En els seus dietaris, els soldats intenten definir què els fa anar al foc. La noció de l'obligació es defineix pel conjunt d'enllaços múltiples que expliquen la seva resignació:

«Estem obligats a lluitar per tots els enllaços socials que ens estan prement; per la dependència, per la subjecció en la qual l'individu està lligat a l'Estat, a les societats modernes; per les mil fibres que el lliguen a la terra, per l'ambient del seu país i que formen els nusos morals més poderosos encara, que totes les barreres físiques».[20]

En el grup de solidaritat de la trinxera, els ulls dels altres són molt eficaços per donar suport als soldats. «Cada u uniformat es va afegint a aquesta xarxa inextricable de les lleialtats del front».[21] És també cert que sense l'empenta de l'odi col·lectiu[22] que projecta uns europeus en contra d'uns altres, la «matança de 14-18» «no podria iniciar-se o ampliar-se més de quatre anys». [23]

La marginalitat dels refús de lluitar s'explica també per múltiples tensions que es van exercint sobre els combatents: l'exèrcit ha creat un aparell de repressió i també els gendarmes supervisen les línies de foc.[24] La por dels consells de guerra era prou, amb l'aiguardent de mala qualitat, «*la gnôle*», per a fer marxar els soldats al combat. Per tant, és lícit pensar, amb Jules Maurín, que

15. Audoin-Rouzeau, Stéphane; Becker, Annette *14-18. Retrouver la guerre*. Gallimard: 2000, 272 p.
16. Audoin-Rouzeau, Stéphane; Becker, Annette *14-18. Retrouver la guerre. Op. cit.,* p. 122. "Es pot, per tant, començar a parlar d'una *cultura de la guerra* de 1914-1918; és a dir, un corpus de representació del conflicte cristal·litzat en un sistema real que dóna a la guerra el seu més profund significat".
17. "A la caserna, millor que en qualsevol lloc, el ciutadà ha d'aprendre a estimar la nació servint-la; a la caserna, com a l'escola, volem que estiguin junts els *fills de la nació* i mantenir un mite igualitari". Auvray, Michel *Objecteurs, insoumis, déserteurs. Op. cit*., p. 115.
18. Audoin-Rouzeau, Stéphane *14-18. Les Combattants des tranchée*s. París: Armand Colin, 1987, 223 p., p. 204.
19. Rousseau, Frédéric. Préface de la réédition de Cru, Jean-Norton *Témoins*. Nancy, Presses Universitaires de Nancy (réédition 2006), 934 pages. [1re édition: 1929, p. S30-32].
20. Audoin-Rouzeau, Stéphane *14-18. Les Combattants des tranchées*. París, Armand Colin, 1987, 223 p., p. 209. [*Passage du Tord-boyau, journal de tranchées, août 1917*].
21. Rousseau, Frédéric *La Grande Guerre en tant qu'expérience*s *sociales*. París: Ellipses, 2006, 175 p., p. 58.
22. L'odi pot estar relacionat amb la mort d'un ésser estimat. Rousseau, Frédéric *La Guerre censurée. Une histoire des combattants européens de 14-18*. París: Le Seuil, 1999, 414 p., p. 38.
23. "L'incendi, en suma, era extens perquè abundaven els materials combustibles". Gibelli, Antonio *Mouvement social*, n. 199, 2002, p. 118.
24. Miquel, Pierre *Les Poilus : la France sacrifiée*. París: Plon, col. Terre Humaine, 2000, 507 p., p. 65.

«aquests són soldats per deure i fins i tot per necessitat, per la impossibilitat de fer una altra cosa».[25] Aquest petit nombre de refractaris, és més que tot el signe que l'escola laica va fer el seu treball ideològic en profunditat, esborrant les peculiaritats i preparant els esperits als combats i a les massacres. Aquest punt és el que destaca Marc Ferro:

«[Els ciutadans de l'any 14] no perceben que les classes dominants havien perfeccionat la seva religió. Al primer Catecisme, havian afegit les lliçons de l'escola, lliçons repetides per la premsa. No obstant això, des de feia trenta anys, la propagació de l'educació, el pic de la premsa i la resurrecció de l'esport han contribuït a exaltar la seva fe en el seu propi país. [...] Drogat pels diaris, cartells, llibres, pel cinema i la cançó patriòtica, el públic va perdre cada dia una mica més la seva facultat per a exercir un paper cívic».[26] El ciutadà del segle XX es va convertir « en soldat-nacional, convençut que qualsevol crítica era indisciplina i qualsevol denigració, traïció: servir al país requereix la fe en el govern i la certesa de la victòria».[27]

El 1914, pot ser considerat aquell en què la «domesticació dels pirinencs»[28] per l'Estat francès és completa. Els joves dels Pirineus, també, han interioritzat la ideologia de la guerra francesa justa. Quan el soldat és emigrat, aquesta restricció no juga i pot refusar la mobilització o fins i tot desertar si ha marxat a la crida a l'agost de 1914. Quan, prop de la frontera pirinenca, alguns soldats poden fer altrament, no accepten la guerra i deserten. Ells tenen la sort de viure prop de la frontera d'un país neutral amb el qual comparteixen la llengua, la cultura, els costums. Aquest país, molt sovint, el coneixien gràcies a múltiples intercanvis i la migració temporal. I finalment, viuen en un territori transfronterer que compta amb una forta tradició de denegar la incorporació a les files de l'exèrcit, d'ajudar als refractaris i de lluitar contra l'Estat. Tot això ha permès a milers de pirinencs de refusar el combat i els fa triar camins de vida i d'esperança en un temps tan mortífer. Però lluny de la frontera, la comunitat rural no és un refugi pels refractaris i la immensa majoria dels soldats es resignen a combatre en un ambient marcat pel nacionalisme.

25. Maurin, Jules *Armée, guerre, société... Op. cit.*, p. 690.
26. Ferro, Marc *La Grande Guerre 1914-1918*. París: Gallimard, col. Idées, 1969, 389 p., pp. 27-28.
27. Ferro, Marc *La Grande Guerre 1914-1918. Op. cit.*, p. 222.
28. Thibon, Christian "Intégration à la nation française". Levy, André (dir.) *Le Dictionnaire des Pyrénées*. Toulouse: Privat, 1999, 931 p., p. 245.

Andorra, país de pas i de refugi: 55-58 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.69 ISBN: 978-99920-61-30-5

Els refugiats "andorrans" de la Guerra Civil Espanyola Una aproximació

Papers de recerca històrica 8

Gerhard Lang-Valchs

Historiador, teòleg i professor jubilat, doctor per la Universitat de Sarre (Saarbrücken, Alemania)
langvalchs@hotmail.es

Resum

Els refugiats "andorrans" de la Guerra Civil Espanyola - Una aproximació

En aquesta aproximació, contextualitzada històricament, s'analitza la situació de la documentació dispersa i fragmentària, amb la finalitat d'establir una hipòtesi dels fugitius de Catalunya que entraren a Andorra. Alguns refugiats s'hi quedaren i altres entraren a França. S'apunta una hipòtesi dels que entraren a Andorra i s'assenyala el fracàs d'alguns fugitius.

Resumen

Los refugiados "andorranos" de la Guerra Civil Española - Una aproximación.

Esta aproximación, contextualizada históricamente, se analiza la situación de la documentación dispersa y fragmentaria, con la finalidad de establecer una hipótesis de los fugitivos de Catalunya que entren a Andorra. Algunos de los refugiados se quedaron y otros marcharon a Francia. Se señala una hipótesis de los que entraron a Andorra y anota el fracaso de algunos de los huidos.

Résumé

Approche: Les réfugiés «andorrans» de la Guerre Civile Espagnole

Cette approche, repères historique encadrée trace la situation des documents éparpilles et incomplets et visent à établir une hypothèse sur les fugitifs de la Catalogne qui rejoignent l'Andorre. Certains réfugiés y resteront d'autres gagneront la France. Une hypothèse est posée à propos de ceux qui ont atteint l'Andorre et on souligne l'échec de certains fugitifs.

Abstract

The "Andorran" fugitives of the Spanish Civil War – an approximation

In this approximation with a historical contextualization, the situation of dispersed and fragmentary documentation is analysed to draw up a hypothesis concerning the fugitives from Catalonia that entered Andorra. Some fugitives stayed on, and others went on to France. A hypothesis is constructed on those who came to Andorra and the failure of others.

Aquestes darreres dècades un bon grapat d'autors han escrit centenars d'articles i llibres més o menys científics sobre els refugiats de la Guerra Civil Espanyola a França. Malgrat això, encara no s'ha realitzat cap estudi dedicat exclusivament als refugiats que van passar per Andorra o que s'hi van quedar. Aquest article és una primera aproximació a la qüestió i presenta uns resultats amb la intenció d'establir –amb el màxim rigor– el nombre de refugiats catalans que van passar per Andorra o s'hi van quedar entre els mesos de juliol del 1936 i gener del 1939.[1] Abans de submergir-nos en les xifres convé fer un cop d'ull als fets històrics que es van produir durant l'èxode i que van causar-lo. Quan va esclatar la revolta militar del 18 de juliol de 1936 contra el govern republicà –que més endavant els vencedors van anomenar *Levantamiento nacional*–, a Barcelona hi va haver tres dies de lluites al carrer entre els soldats del comandament rebel i les forces lleials ajudades per activistes dels sindicats anarquistes. Finalment, aquests darrers es van imposar. Després que els anarquistes s'apropiessin de la majoria de les armes requisades, van començar a "exportar" la seva lluita revolucionària a quasi tota Catalunya –fins als darrers racons de la geografia pirinenca. Els anarquistes van substituir el poder administratiu, judicial i policial pels anomenats comitès antifeixistes, encapçalats i guiats per ells mateixos. Aquests grups intentaven implantar per la força el seu propi model col·lectivista i llibertari de la societat. La seva repressió -dirigida especialment contra qualsevol membre de la jerarquia eclesiàstica, els terratinents i els "rics" en general- va provocar nombrosos

1. A les llistes que fan referència a espais de temps determinat, amb prou feines hi apareixen cinc persones que no venien de Catalunya.

excessos i matances arbitràries sense judici legal, va escampar el pànic entre els "enemics del poble".[2]

Per a molta gent fugir a l'estranger era l'única manera d'escapar d'aquests grups que durant mesos van actuar impunement sense que el poder central pogués imposar l'ordre legal. Tot i que a mitjan 1937 a València el govern legal va aconseguir, almenys formalment, restablir-lo, el descontentament de molta gent amb el govern va augmentar. L'oposició a la política de reclutament i les poques ganes de participar en una guerra fratricida eren les primeres causes d'una (nova) onada de refugiats. El tancament de les fronteres va obligar aquestes persones "faccioses" a emprar camins de muntanya per fugir, sense conèixer el terreny; tasca que encara esdevenia més complicada a l'hivern. Gairebé sempre necessitaven guies o passadors –generalment contrabandistes– perquè els portessin a França o Andorra sense que els carabiners o els anarquistes els descobrissin. El preu dels seus serveis oscil·lava entre les 500 pessetes i les 1.500 per persona. La gran majoria d'aquests guies eren espanyols. Gràcies a una llista dels serveis secrets sobre guies i contrabandistes es conclou que, dels seixanta-un que actuaven per Andorra, només sis eren andorrans.[3]

Pel que fa al nombre de refugiats, les xifres oscil·len entre 35.000 i 90.000; dels quals suposadament es van establir a les Valls entre 2.000 i 4.000. Això no obstant, aquestes xifres són apreciatives. Es tracta d'extrapolacions basades en dades reals i confirmades de dies concrets en èpoques amb un gran flux de refugiats.[4] Només en Jordi Rubió ha intentat aproximar-se seriosament al nombre de refugiats "andorrans":[5] un intent empíric per ranejar a la qüestió afirma que 6.000 refugiats catalans van arribar a França el 1936; a Andorra s'hi van establir entre 800 persones i 900. Quan li vaig preguntar sobre les seves estimacions durant tota la guerra, afirma que foren entre 6.000 i 8.000, ambdues xifres sorprenentment baixes.[6]

Els números i càlculs que es presenten a continuació també són aproximatius ja que només es disposa de dades clarament documentades d'una part dels dos anys i mig que aproximadament va durar la Guerra Civil Espanyola. Per a la resta del període s'han fet dues estimacions mensuals diferents: una pel cap baix i una altra més aviat generosa. Aquestes apreciacions també es basen parcialment en xifres precises de dies concrets o d'espais relativament curts de temps i, d'altra banda, també en comentaris addicionals dels documents que s'han consultat sobre les tendències del flux.[7] D'aquesta manera, al final del procés s'aconsegueix una forquilla amb dues xifres, i entre aquestes dues xifres hi ha d'haver el número real de persones que van passar per Andorra.

Ara s'explicarà breument els problemes que apareixen a l'hora d'intentar esclarir la qüestió. El nucli del problema són les dades en què es basa l'estudi: dades disperses per diferents arxius i, a més, incompletes. Cap font aporta una relació contínua i completa que englobi tot l'espai de temps que es pretén analitzar. Es conserven documents amb dades dels refugiats de la Vegueria Francesa,[8] i les dades que durant aquells anys va recopilar la policia dels departaments de l'Arieja[9] i dels Pirineus Orientals.[10] També s'han consultat els fons de *Nacho Enea*, la central del

2. Castells i Serra, Jesús: *Martirologi de l'Església d'Urgell (1936-1939)*, la Seu d'Urgell, 1975; Badia, Francesc: *El coprínce Mons. Justí Guitart i el seu temps*, Abadia de Montserrat, 2007: ens basem en aquesta obra i n'ampliem la base documental. Vegi's també Blanchon, Jean-Louis, *Expérience anarchiste de Puigcerdà (1936-1937)*, Actes del col·loqui: "L'anarchisme a-t-il un avenir?", 27, 28, 29 oct. 1999 à l'Université de Toulouse Le Mirail, Toulouse, 2001.

3. Archivo General Militar de Avila, C. 1973, llig. 14, carp. núm. 44.

4. S'arriba a la xifra de 35.000 després d'extrapolar (arrodonint) el número de 50 refugiats per dia com a mitjana durant dos anys (700 dies); s'aplica el mateix mètode a la xifra de 90.000, cosa que significaria una mitjana diària de 128 refugiats. Segons les dades recopilades, aquest elevat nombre no es pot considerar com una mitjana normal. Correspon a uns determinats pics de 1937 que, a més, es caracteritza per unes quantes "macroexpedicions" de diversos centenars de persones i un més gran flux de refugiats en general, fet que finalment va motivar un control de la frontera encara més estricte i un augment considerable dels carabiners.

5. Burel, Cécile; Rubió, Jordi; Sitjar, Josep: "Los SIG como instrumento para el análisis de las migraciones: el ejemplo del éxodo catalán de 1936", *Diacronie. Studi di Storia Contemporanea: Digital History: la storia nell'era dell'accesso* (29/6/2012) [http://www.studistorici.com/2012/06/29/burel-rubio-sitjar_numero_10/]. No s'ha de confondre el segon coautor amb Javier Rubio, autor del llibre *La emigración española a Francia* que tracta una temàtica molt semblant.

6. Aquests autors apliquen un mètode –que expliquen en el seu article– que sembla lògic i prometedor. Això no obstant, és dubtós que les xifres concretes sobre les quals es basa el càlcul siguin correctes, ja que pressuposen com a baixa les xifres de l'administració local sobre la inclusió estadística dels que van fugir i dels cridats a files.

7. Es tracta de comentaris com ara (*peux*) *nombreux* (*mais continués*), *petits groupes* o *aussi réduit*(s) que, tot i que marquen tendències, són difícils de quantificar. Només s'han tingut en compte els números més grans de nou; hi ha poquíssimes mencions de xifres menors.

8. Archives Départementales des Pyrénées Orientales [ADPO], Délégation Pour Andorre [DPA], 1723W, cartó 175.

9. Archives Départementales de l'Ariège [ADA], 5 M 138-148.

10. ADPO, 4 M 413-415 i 1 M 595, 1 M 654 i 1 M 628.

SIFNE (*Servicio de Información de la Frontera Norte de España*), una branca "privada" dels serveis secrets de l'Espanya nacional a l'Arxiu de la Memòria Històrica de Salamanca.[11]

Sobre la gent que es va quedar a Andorra hi ha ben poques dades ja que aquestes es recopilaven en els registres d'estrangers de les parròquies i, d'aquests, només se'n conserven dos; cosa que representa una base massa minsa per fer-ne una extrapolació. Ens hem d'acontentar amb la xifra de René Baulard, tinent coronel i comissari al comandament de la Gendarmeria Francesa. Un dels seus informes esmenta uns 300 refugiats "residents" a les Valls. Després de treballar amb xifres molt més altes, aquesta pot semblar molt baixa, però no hi ha cap raó per desconfiar d'aquesta informació. Si, per exemple, hi hagués hagut 2.000 refugiats "residents" en una població al país d'una mica més de 4.000 habitants -suposant que cada família es componia de pare, mare i dos fills-, hauríem de pensar que cadascuna de les 500 famílies andorranes hauria acollit una mitjana de quatre refugiats; la qual cosa, òbviament, és un disbarat. Sóc del parer que aquest càlcul i les reflexions que es faran a partir d'ara ens poden oferir una revisió del nombre de refugiats que van passar per Andorra.

Només hi ha xifres concretes i fiables –fins i tot llistes nominals– d'aquelles persones que es pogueren quedar a França. Durant més de la meitat del temps que va durar el conflicte, l'estadística de l'administració francesa –o almenys dels documents que tracten la qüestió i que encara es conserven– no va tenir en compte aquelles persones que van passar la frontera. Així doncs, només podem determinar de forma parcial el nombre de refugiats que va passar la frontera d'Andorra amb el departament de l'Arieja.[12] A més, també s'hi va comptabilitzar el número de salconduits, el de persones que van entrar a Andorra i, finalment, el de persones que van entrar a França per l'Ospitalet.

Les xifres del 1936 de què disposem cobreixen els primers sis mesos del conflicte. Les dades dels mesos de juliol, agost i part de setembre del 1936 [283 i 63] es basen amb els salconduits expedits per la Vegueria Francesa.[13] De setembre a finals de desembre es disposa de les xifres de les persones que van entrar al departament de l'Arieja des d'Andorra [123, 238, 180 i 23].[14] També es disposa de dades dels mesos de març [200], octubre [682], novembre i desembre del 1937 [1.500], i també dels mesos de juny a desembre del 1938 [1.200].[15] A banda d'algunes xifres de dies concrets, queda la dada de 2.000 refugiats de gener o març fins a inicis de setembre del 1937.[16] Durant aquests dos anys i mig es comptabilitza, arrodonint, 5.500 casos documentats, i d'aquesta manera es cobreixen aproximadament dues terceres parts de l'espai de temps que ens interessa. Del 1939 no hi ha xifres clares i fiables. Baulard va informar al prefecte de l'afluència massiva de refugiats que fugien del front i que s'apropaven a la Seu d'Urgell amb la intenció de passar la frontera andorrana. El comissari esmenta unes 6.000 persones massificades prop de la frontera.

Això no obstant, ni en aquests mateixos dossiers ni en d'altres que s'han conservat no s'esmenta quantes persones van aconseguir entrar a Andorra. Tot i que d'una banda Baulard esmenta que els rigorosos controls fronterers espanyols no estaven gens disposats a deixar passar la gent que volia abandonar el seu país, d'altra banda avisa a l'inspector de la policia especial a l'Ospitalet "[...] qu'un exode de plusieurs centaines de réfugiés politiques espagnols aurait lieu incessamment".[17] La darrera paraula

11. Centre Documental de la Memòria Històrica de Salamanca [CDMH], *Incorporados*, 1478-1484.

12. Fins mitjan 1937 Baulard va enviar els refugiats que volien tornar a l'Espanya republicana per la Tor de Querol, departament dels Pirineus Orientals. No hi ha registres sobre aquest grup de persones. Tant les dades del 1936 com dades posteriors permeten afirmar que, com a màxim, entre un 10 % i un 20 % dels refugiats volien ser repatriats per Portbou.

13. Aquestes xifres són el número de salconduits que va expedir la Vegueria Francesa. APO, DPA, 1723W, c. 175, Réfugiés 1936. Conté diverses llistes nominals i números dels mesos d'agost a desembre.

14. No s'hi han inclòs els que van entrar a França per la Tor de Querol. Fins mitjan 1937, Baulard encaminava els refugiats que volien tornar a l'Espanya republicana per la Tor de Querol. El 1936 no n'hi podia haver gaires si tenim en compte el número de persones que havien arribat a França i que volien tornar a Espanya. Durant els primers sis mesos se'n compten tres. Com que pel mes de setembre part de les dades d'aquesta font [ADA, 5 M 145] s'encavallen amb les de l'anterior, no s'han tingut en compte les dades de la primera que cobreix els deu dies centrals del mes.

15. Pel mes de novembre Baulard n'esmenta més de 1.000 i pel desembre menys de la meitat; entre els dos mesos [=1.500*]. Això no obstant, les xifres del recompte de la policia francesa dels mesos d'octubre a desembre són sensiblement diferents [oct.: 682, tot i que falten dades dels dies del 2 al 8; nov.: 313; i des.: 56, els deu primers dies]. Resulta difícil realitzar un càlcul amb dades tan diferents.

16. CDMH, *Incorporados*, 1480. Carta de Miguel Onandía al marquès dels Andes del 5-9-1937.

17. ADA, 5 M 146, *Agissements de réfugiés espagnols en Andorre*, 1938-39. Carta de l'11 de gener de 1939 de l'inspector de la policia especial al seu superior a Foix.

Número de refugiats de pas per Andorra (1936-1938)

	gen.	febr.	març	abr.	maig	juny	jul.	ag.	set.	oct.	nov.	des.
1936	---	---	---	---	---	---	283		123	238	180	23

1936	
847	
847	*847*

	gen.	febr.	març	abr.	maig	juny	jul.	ag.	set.	oct.	nov.	des.
1937	?	?	2000									
		70/1	(200)	(23/1) (200/4)	(70/1)	(120/5)	(95/1) (50/1)		250/3	628/23	313	56/10
	100	*150*	(")	*(400)*	*(200)*	*(300)*	*(400)*	*(500)*	*750/27*	*152/8*	(")	*100/20*
	200	*200*							*1.500*	*1.500*	1.000*	400*

1937	
2.000	
1.317	
1.252	
	4.800
4.569	*8.117*

	gen.	febr.	març	abr.	maig	juny	jul.	ag.	set.	oct.	nov.	des.
1938	13/1			100/1		1.200						
	150/30	*100*	*100*	*300/29*	*200*							
	300	*300*	*300*	*500*	*300*							

1938	
1.313	
850	
	1.800
2.163	*3.113*

Total de refugiats (estimació baixa)	*7.579*
Total de refugiats (estimació alta)	*12.077*

Els números basats en estimacions estan en cursiva.
70/1 o 250/3 representa el número de refugiats en 1 o 3 dies.
L'ombreig lleuger indica l'estimació/extrapolació pel cap baix.
L'ombreig intens indica l'estimació/extrapolació pel cap alt.
L'ombreig mitg indica un espai de temps amb un número global documentat.

d'aquesta cita significa que ja fa uns quants dies que hi ha un gran nombre de refugiats. És difícil fer una estimació sobre aquesta base, els càlculs no han tingut en compte els dos primers mesos del 1939.

A banda de les dades documentades ja esmentades, la taula reflecteix un parell de càlculs: una estimació pel cap baix i una altra de clarament generosa. D'aquesta manera s'intenta establir una forquilla tenint en consideració que la rigorosa climatologia hivernal –com ho demostren les xifres i els comentaris dels informes del 1937– va provocar una reducció del nombre de refugiats durant aquests mesos. D'altra banda, aquesta forquilla s'orienta amb dades precises de dies concrets o espais de temps –de vegades molt curts– que sovint, en els informes consultats, es perfilen amb pics d'una afluència extraordinària.

Certament però, els oblidats d'aquells anys són els que no van arribar mai al seu destí. Fou considerable el número de refugiats que moriren, de fred o d'extenuació, intentant marxar del seu país, un país que aleshores no els oferia cap perspectiva positiva. Alguns guies es despreocuparen dels que quedaven enrere que, sovint, morien a les muntanyes o eren descoberts i, generalment, afusellats pels carabiners sense cap procés legal. Tot i que hi ha constància d'alguns d'aquests casos i incidents que succeïren en territori andorrà, o molt a prop de la frontera andorrana, no hi ha dades ni estadístiques d'aquests intents malreeixits o violentament fallits. Que jo sàpiga, ningú fins ara, excepte en Francesc Badia, s'ha preocupat d'aquests desafortunats que també formen, o haurien de formar part, de la memòria històrica. Així doncs, cal constatar que quasi totes les estimacions fetes fins ara ni tan sols reflectien de forma aproximada el nombre real de refugiats. La xifra mitjana de 10.000 asilats no té en compte els de l'èxode del 1939. Tot i això, la revisió d'aquestes dades no té gaire transcendència. Independentment de quants fossin, tant els refugiats "residents" com els de pas foren un repte per a un petit país que va haver d'organitzar l'acollida i l'assistència d'aquesta gent durant la seva estada a les Valls.

Andorra, país de pas i de refugi: 59-65 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.70 ISBN: 978-99920-61-30-5

El bescanvi de les pessetes republicanes a Andorra

Papers de recerca històrica 8

Gerhard Lang-Valchs

Historiador, teòleg i professor jubilat, doctor per la Universitat de Sarre (Saarbrücken, Alemania)
langvalchs@hotmail.es

Resum

El bescanvi de les pessetes republicanes a Andorra

Descripció de la situació de les pessetes que circulaven a Andorra al començament de la guerra espanyola. Les mesures de les autoritats andorranes davant de la manca de moneda fraccionària. Cerca l'origen dels diners espanyols a Andorra i estableix una hipòtesi de treball sobre l'origen i quantitat de les pessetes davant el bescanvi per pessetes nacionals.

Resumen

El cambio de las pesetas republicanas en Andorra

Descripción de la situación de les pesetas que circulaban en Andorra al inicio de la guerra española. Las medidas, ante la falta de moneda fraccionaria, de las autoridades andorranas. Busca el origen del dinero español en Andorra, estableciendo una hipótesis de trabajo sobre origen y cantidad de las pesetas republicanas ante el cambio por pesetas nacionales.

Résumé

L'échange des pesetas républicaines en Andorre

Description de l'état des pesetas qui circulaient en Andorre au début de la guerre espagnole. Dévoiler les mesures adoptées par les autorités andorranes face à l'absence de monnaie. Savoir d'où provenait cet argent espagnol présent en Andorre et établir l'hypothèse de travail sur l'origine et la quantité de pesetas républicaines qui ont étés échanger par de la monnaie nationale.

Abstract

The exchange of Republican pesetas i Andorra

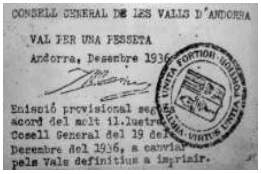
A description of the situation of pesetas in circulation in Andorra at the beginning of the Spanish Civil War is made. The Andorran authorities took several measures due to the lack of petty change. The origin of Spanish curreny in Andorra is investigated and a hypothesis is constructed about the origin and quantities of these Republican pesetas based on the procedure to exchange then for "nacionales" pesetas.

En teoria, segons un contracte medieval vigent fins a la "nova" Constitució de 1993, el petit país pirinenc d'Andorra era un coprincipat amb dos dirigents suprems amb els mateixos drets sobre el territori: el president de la República Francesa i el bisbe d'Urgell.[1] Feia segles que, per a l'administració interna, s'havia instituït el Consell General, una representació parlamentària encapçalada pel síndic general.[2] De les funcions jurídiques se n'encarregaven dos veguers –l'un francès i l'altre episcopal– establerts pels coprínceps respectius.

Durant la Guerra Civil Espanyola, Andorra va quedar aïllada de la Catalunya republicana: primer, per l'actuació de forts grups anarquistes a les comarques veïnes; després, pel bloqueig de les forces regulars. El setembre del 1936 la Gendarmeria Francesa va entrar a les Valls per garantir-ne la seguretat interior i exterior. Sense una moneda pròpia, a Andorra encara hi havia la pesseta. Durant els més de sis mesos l'any en què Andorra es trobà incomunicada amb França a causa del tancament dels ports, el govern nacional es va encarregar de subministrar els queviures, ja que el govern, de Madrid primer, València després i finalment Barcelona, només subministrava els aliments bàsics cobrant en divises.[3]

La política monetària nacional

A finals de 1936, l'Espanya nacional va fer imprimir a Alemanya i Itàlia nous bitllets per substituir els que fins aleshores havien estat en

1. Els anomenats *pariatges*.
2. S'explica, de forma ben escarida, només allò que fa referència a l'estructura política i administrativa que resulta necessari per comprendre aquest article.
3. Com a pagament dels queviures, l'Espanya nacional va acceptar les pessetes anteriors al *Levantamiento*.

curs. Amb la creació de la pesseta nacional –paral·lela a la que ja existia– i la creació d'un nou Banc d'Espanya, el govern del bàndol rebel va establir els fonaments per a una economia nacional pròpia. L'aplicació concreta d'aquesta mesura –raonable i beneficiosa en termes macroeconòmics– va comportar una sèrie de problemes tant als bancs com a la població.

Els nous bitllets van començar a circular el març i l'abril del 1937.[4] Abans ja s'havia començat a estampillar els bitllets reconeguts com a vàlids, és a dir, els que s'havien posat en circulació abans del 18 de juliol del 1936.[5] A Andorra no es va poder aplicar cap de les dues mesures. Per facilitar futures actuacions, un dossier del Banc d'Espanya va suggerir que també es marquessin els bitllets vàlids en curs a Andorra, però finalment no es va dur a terme per òbvies dificultats pràctiques.[6]

A Andorra ja se sabia que una pesseta no era igual a una altra. Com a altres territoris "alliberats", a Andorra també es van bescanviar pessetes republicanes per nacionals. La primera vegada que aquestes mesures van afectar directament els andorrans fou la tardor del 1937, en el context de les negociacions per formalitzar el subministrament del primer enviament de queviures des de l'Espanya nacional. Andorra va pagar l'aprovisionament amb un crèdit de 600.000 pessetes del Banc Exterior d'Espanya, el qual va estipular que el retorn es faria en bitllets emesos abans de l'Aixecament Nacional.[7] Conscients que, a causa de la cada vegada més probable victòria franquista passaria el mateix amb qualsevol pesseta que circulés per Andorra, el bescanvi no oficial de les pessetes republicanes –sobretot dels refugiats– es va anar aplicant segons la seva sèrie d'emissió.

El setembre del 1938 el govern nacional va fer un pas decisiu en la seva política monetària quan va prohibir i penalitzar "la tenencia de papel moneda puesto en circulación por el enemigo".[8] Aquesta decisió va obligar l'administració a pensar un mecanisme adequat i organitzar-lo per bescanviar els bitllets que ja no s'acceptaven i que encara circulaven per Andorra.

Organització del bescanvi

Les línies generals del pla que van desenvolupar el Banc d'Espanya i el Ministeri d'Afers Exteriors per aquest bescanvi es van acordar amb el bisbe i la Sindicatura. Com que en general es creia que hi hauria força dubtes sobre l'origen legal dels diners, es va elaborar un formulari de sol·licitud que s'havia d'omplir i lliurar juntament amb els bitllets.[9] A banda de les dades personals i, naturalment, de la quantitat lliurada, també hi havia un ampli apartat per justificar l'origen dels diners. Com que no hi havia una segona oportunitat més enllà del termini dels tres dies que s'havien fixat, calia lliurar tots els diners. Es va decidir lliurar automàticament a tots els sol·licitants 100 pessetes independentment de com es resolgués més endavant la seva sol·licitud.

Un cop entrades les sol·licituds, la Sindicatura havia d'incloure un breu informe al marge de l'imprès reservat precisament per aquest motiu. Després de signar i segellar els informes, aquests es duien, juntament amb els bitllets, a la sucursal del Banc d'Espanya de Lleida, on se'n verificava la validesa segons la data en què s'havien posat en circulació. Els bitllets invàlids quedaven confiscats.

Un tercer pas havia de comparar les sol·licituds amb les llistes que els serveis secrets i la Falange de Barcelona tenien, o estaven fent, per verificar que el sol·licitant no fos un antic col·laborador dels rojos, un enemic del règim o un contrabandista conegut; en qualsevol d'aquests casos es denegava la sol·licitud de bescanvi de forma total o parcial.[10]

4. Sánchez Asiaín, J. A. *Economía y finanzas en la guerra civil española: 1936-1939*, Madrid, 1999, p. 157; nota 113 per als detalls.

5. L'estampillament era la forma com es validaven els bitllets republicans: se'ls marcava amb un encuny d'impressió en sec.

6. Archivo Histórico del Banco de España [AHBE], Ministerio de Hacienda [MH], Servicio Nacional de Banco, Moneda y Cambio [SNBMC], Any 1938, Exp. *Sobre medidas precautorias del canje de billetes en Andorra*, informe del subgovernador 1r del 4 de novembre del 1938.

7. Ibídem, sol·licitud del síndic general al president de la Junta Técnica del Estado del 4 de novembre del 1937. Durant els següents anys es van aplicar les mateixes condicions als crèdits que es van demanar per aquest motiu.

8. Decreto del 27de setembre del 1938.

9. AHBE, MH, SNBMC, Any 1938, Exp. Sobre el bescanvi de bitllets a Andorra del 31d'octubre del 1938 [signa Larraz, el cap del Servicio Nacional de Banca]. Es calculava que el 1936 els diners en circulació a Andorra eren d'uns 2.000.000 de pessetes i que, des d'aleshores, la xifra s'havia disparat fins a uns 20.000.000. Se suposava, amb raó, que una part provenia de negocis il·legals: la venda i el contraban de queviures, el contraban de bitllets per bescanviar, i el contraban en general.

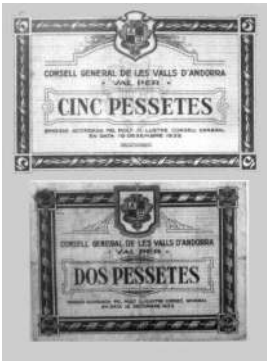
10. Sobre les activitats sospitoses de ciutadans andorrans i espanyols amb interessos a Andorra, amb informacions força concretes i fidedignes, només es coneix la llista del SIPM, de la qual ja s'ha fet esment en un altre context. La Sindicatura va encarregar a la policia una llista de tots els comerciants que, per la seva feina, es podia suposar que disposaven de molts més bitllets. Suposadament aquesta llista serviria a la Sindicatura per als seus informes.

Després que "s'alliberés" la Seu d'Urgell a inicis de febrer del 1939, el bescanvi es va fer cada vegada més necessari. Una comunicació urgent va recordar la necessitat de posar fil a l'agulla a les mesures previstes.[11] El mateix dia es va redactar la comunicació per al bisbe, el qual va comunicar al Consell General la data prevista per al bescanvi perquè ho anés preparant tot.[12] El bisbe va trigar a rebre l'ordre des de Burgos perquè durant les darreres setmanes de la guerra les comunicacions havien quedat molt afectades i encara eren deficients; a més, la censura també causava retards.

El 19 de març el bisbe s'assabentava que s'havia fixat el mateix 25 de març com a data límit per al bescanvi. El bisbe Guitart va respondre immediatament explicant les dificultats de comunicació i la impossibilitat de complir l'ordre en el termini previst. Ni a Andorra ni a la Seu d'Urgell hi havia una impremta per imprimir els formularis necessaris. A més, no hi havia temps per afegir-hi els informes de la Sindicatura. Es va proposar el 10 d'abril com a nova data per a l'inici del bescanvi.

El dia 23 va arribar la resposta des de Madrid: s'acceptava la proposta. Això no obstant, com que la Sindicatura va considerar que el nou termini encara era massa ajustat, va enviar una delegació andorrana a Burgos per renegociar el termini. La delegació s'hi va traslladar el 3 d'abril. El dia 8 va tornar a Andorra amb una nova pròrroga fins a finals de mes.[13]

El 9 d'abril Alfredo Ara, president del Banc d'Espanya, es va presentar al Palau Episcopal de la Seu d'Urgell per acabar de preparar, amb el bisbe, l'inici immediat del bescanvi tal com s'havia previst: no havien notificat al copríncep episcopal el nou termini negociat a Burgos i, a més a més, la delegació andorrana no en portava cap prova escrita. Arran de les comunicacions, encara complicades, Alfredo Ara no aconseguí comunicar-se amb Madrid i Burgos. Finalment, va decidir concedir tres dies més per acabar els preparatius. El bisbe i el síndic general van aprofitar la situació i van aconseguir que el lliurament dels diners, d'entrada establert a la Seu d'Urgell, es fes a Sant Julià. Això va facilitar el tràmit als sol·licitants, i també la revisió dels comptes del Banc Agrícol i altres dipòsits i caixes de l'administració andorrana. Després de considerar-ho, Alfredo Ara va decidir augmentar l'import a lliurar en mà per a qualsevol sol·licitant: es va passar de 100 pessetes a 300.[14]

El dia 13 es va iniciar el bescanvi sense problemes ni incidents. El dia 17 Alfredo Ara va enviar un telegrama a Madrid informant que ja havia acabat la seva feina a les Valls. Com que el síndic general ja havia lliurat els informes a Lleida, l'administració ja podia començar amb el recompte i altres tasques.

El tràmit administratiu

Si obviem unes breus referències a altres fons, fins ara només s'ha esmentat el bescanvi per al públic en general. Abans de resumir i centrar-nos en d'altres aspectes, caldrà parlar almenys de la resta de fons i dipòsits als quals la mesura va afectar. A Andorra hi havia els dipòsits dels refugiats espanyols. Com que se suposava que tots els seus impositors eren favorables al règim, o almenys que no eren partidaris de la República, se'ls va convertir 1:1 tots els seus fons. Es va bescanviar l'import total de la garantia que el Consell General havia retingut per a l'emissió dels bitllets andorrans que havien substituït els diners bescanviats. També es van permutar els bitllets dels dipòsits judicials i de la tributació, i els bitllets de la venda de queviures nacionals –estretament vigilada pel Consell–, que s'havien dedicat a amortitzar el crèdit concedit per aquest motiu. El mateix va passar amb els bitllets que el Banc Agrícol tenia com a fons propi o en dipòsit per pagar un crèdit del Banc Exterior d'Espanya per a FHASA. Finalment només es va rebutjar la resta dels diners que França, amb la mediació del coronel Baulard, va posar a disposició dels

11. AHBE, MH, SNBMC, Any 1938, nota urgent d'Hisenda al ministeri d'Afers Exteriors del 28 de febrer del 1939 [núm. A 232].
12. Ibídem, carta d'Hisenda al ministre d'Afers Exteriors del 9 de març del 1939.
13. Ibídem, telegrama del ministre d'Afers Exteriors al d'Hisenda del 4 d'abril del 1939.
14. AHBE, MH, SNBMC, Secretaria, lligall 3838, Memoria-Exposición: *Canje de billetes de la República de Andorra* del 17 d'abril del 1939.

andorrans per arreglar els desperfectes que van causar les inundacions de l'octubre del 1937.[15]

Immediatament després de lliurar les sol·licituds, amb els afegits de la Sindicatura, es van començar a revisar les sol·licituds i a comptar els bitllets que s'havien lliurat. No es devien fer gaires rectificacions per presentar bitllets invàlids ja que no hi ha cap comentari negatiu al respecte.[16] El pas següent, que es va allargar fins a mitjan maig, va consistir a comprovar les justificacions per la tinença de grans quantitats, sobretot mitjançant factures i rebuts, i valorar els informes de la Sindicatura. Finalment, amb relativa rapidesa, es van comparar les sol·licituds amb els informes de la Falange Espanyola de Barcelona, i es van determinar les denegacions per falta d'afinitat política al nou règim.[17]

El 10 de juny, Francisco Gómez-Jordana, ministre d'Afers Exteriors, va enviar una carta al ministre d'Hisenda en què elogiava la tasca de la Falange i proposava marges per a una resolució final que deixava a mans del seu camarada.[18] Proposava una reducció progressiva del 6 % al 20 % per a tots els lliuraments superiors a 1.000 pessetes. Així, segons el ministre, la quantitat retinguda i estalviada es podria reinvertir a Andorra per construir-hi una representació espanyola.

El 8 d'agost Hisenda ja havia resolt l'assumpte.[19] Durant les setmanes posteriors es va informar als sol·licitants les quantitats de bescanvi atorgades o denegades. Encara no s'havia fixat una data per fer efectiva la permuta, és a dir, el lliurament de part dels diners en mà i el lliurament de les llibretes on s'havia abonat els diners que sobrepassaven les 1.000 pessetes.

El resultat global fou el següent:[20]

Bitllets bescanviables: 7.965.125; Denegats: 2.230.425; Canvis aprovats: 5.734.700. Es va abonar 1.592.200 pessetes en efectiu; la resta, 4.142.500 pessetes, es va ingressar en comptes corrents.

Revisió i segona fase

La insatisfacció que va provocar la comunicació de les retallades es devia manifestar de forma més generalitzada entre els estalviadors de la Caixa de Pensions ja que els seus estalvis s'havien reduït. Potser cal afegir el descontentament per les reduccions progressives en els lliuraments superiors a 1.000 pessetes, decisió que no té altra justificació que la santa voluntat ministerial.[21] El bisbe Guitart va enviar una carta al ministre d'Hisenda en la qual li suggeria revisar les decisions sobre les quantitats parcialment denegades relatives a les imposicions dels petits estalviadors de la Caixa de Pensions.[22] Ja s'havien exposat i enviat diversos recursos contra aquestes denegacions totals o parcials. La protesta de força sol·licitants insatisfets a qui s'havia denegat el canvi total o parcial va obligar al síndic general a enviar una carta a Hisenda demanant el retorn dels bitllets no acceptats.[23] Sembla que el malestar i el descontentament pel que fa a les circumstàncies del bescanvi, juntament amb el tancament de la frontera espanyola, foren hàbilment emprats per alguns afectats i altres persones políticament actives per organitzar una campanya antiespanyola a les Valls quan faltaven poques setmanes per a les eleccions. El bisbe es va veure obligat a intervenir davant el ministre d'Afers Exteriors amb un extens informe sobre la situació en aquell moment a les Valls.[24]

En la primera sessió del 1940, la Comissió Interministerial[25] va instituir una subcomissió perquè revisés les sol·licituds amb reclamacions. Tot i que el reglament a aplicar continuava essent

15. Ibídem, cap. X. René Baulard havia presentat personalment els comprovants del bescanvi de francs a pessetes, i de les factures que confirmaven l'existència d'un sobrant de 42.300 pessetes.
16. Als formularis de les sol·licituds s'hi havia imprès els números de les sèries dels bitllets invalidats perquè el sol·licitant comprovés la validesa dels seus bitllets abans de lliurar-los. A més, el formulari havia d'especificar de cadascun dels bitllets que lliurés el valor, el número i la sèrie.
17. Ibídem, Annex a la MEMORIA-EXPOSICION del 26 de maig del 1939.
18. AHBE, MH, SNBMC, Any 1938, carta del 10 de juny del 1939.
19. Ibídem, Any 1940, carta Larraz [d'acord amb el seu superior (signatura il·legible) del mateix dia] sense destinatari. Se suposa que s'enviava a Exteriors.
20. Ibídem, carta del 12 de febrer del 1940 del subsecretari d'Afers Exteriors al ministre d'Hisenda. No es van publicar ni aquestes xifres ni les que es van revisar més endavant. Es desconeix com es va informar el resultat als sol·licitants, ni si aquesta informació va passar prèviament per Sindicatura.
21. No se sap si aquesta mesura es va aplicar realment o si només es van tenir en compte els percentatges reductius proposats després de la revisió política de la Falange de Barcelona. En el context de la revisió de les sol·licituds apel·lades no s'hi fa referència expressa.
22. AHBE, MH, SNBMC, Any 1938, carta del bisbe al ministre d'Hisenda del 14 d'octubre del 1939.
23. Ibídem, Any 1940, dossier *Problemas de Andorra*, carta de Cairat al ministeri d'Hisenda, esmentada a la pàgina 5. La sol·licitada devolució no es va acceptar mai.
24. AMU, 641165-61 del 7 de novembre del 1939. En aquesta carta, prèviament esmentada i analitzada, el bisbe potser va exagerar, per raons òbvies, la importància d'aquesta propaganda i la magnitud del descontentament popular.
25. Comissió creada després de la Guerra Civil per tractar de crear una administració espanyola paral·lela o complementària a l'episcopal.

el mateix, per raons superiors de política exterior ara calia reexaminar les sol·licituds una per una aplicant les normes de forma "més" benvolent.[26]

El resultat final d'aquesta revisió fou un augment del número de bitllets acceptats: 1.286.175 pessetes; Bitllets bescanviables: 7.965.125; Denegats definitivament: 944.250; Canvi total aprovat: 7.020.875.

La nova modificació incloïa la quantitat addicional de 366.175 pessetes per als clients de la Caixa de Pensions a qui en un inici s'havia denegat el bescanvi total o parcial dels ingressos posteriors al 18 de juliol del 1936. Després de revisar les reclamacions presentades, la subcomissió va augmentar la quantitat aprovada per al públic en general a 920.000 pessetes. Abans de començar la feina, la subcomissió va redactar un dossier que justificava el *modus operandi* que es va aplicar a la primera revisió, i indicava en quin sentit es proposava revisar les decisions. A banda dels informes ja esmentats es va considerar un informe que agents del SIPM van fer a Andorra. En aquest informe hi apareixien "los nombres de todas las personas que consideraron como no merecedoras del canje figurando las cantidades o porcentajes que debían ser rechazados en unos casos y limitados en otros dejando en algunos sin fijar cantidad. A estos últimos se les ha rechazado el 50 por ciento."[27] El text comenta que els altres informes de la Falange Espanyola i del SIPM coincideixen en quasi totes les persones assenyalades, i que només en alguns casos es difereix sobre el grau de desafecció a la causa o de com se'n valora l'actuació o actitud política. La revisió exigida ara per Afers Exteriors es devia "[...] a que sospechan [los solicitantes] se hayan recibido informes muy parciales [...]".

L'origen dels diners

Com era possible que els diners en circulació es multipliquessin tant en una Andorra pràcticament aïllada?[28] Podia ser que tots aquests ingressos, originats durant la Guerra Civil, fossin el resultat del contraban, mal endèmic andorrà denunciat tantes vegades per la hisenda espanyola? Alfredo Ara, president del Banc d'Espanya, presenta, en la seva ja esmentada memòria, una breu anàlisi de les possibilitats econòmiques andorranes amb la finalitat d'enumerar les activitats, la majoria d'elles fregant la línia del delicte, que, a parer seu, van permetre a molts andorrans que s'enriquissin.

(EXTRACTE del DECRET Nº 112
del Consell General de les Valls d'Andorra)
Nº 04 053

"Lo que no hay duda que tanto por los españoles como por los andorranos y por algún francés se han hecho muy pingües negocios. Ni la ganadería con su industria láctea, ni la madera ni el propio tabaco con su contrabando, ni cuantos negocios basados en el mismo se vienen haciendo desde tiempo inmemorial, podrían haber producido tanto beneficio como supone el aumento de dinero español existente en esta Zona." El raonament d'aquesta anàlisi no permet objeccions.

Això no obstant, les seves conclusions no són convincents. Vegem-ho. Segons Alfredo Ara, els andorrans s'havien aprofitat de la Guerra Civil ja que els beneficis que n'havien obtingut eren el resultat del contraban de guerra en general. Tot i que no especifica amb quins productes concrets es traficava, entre les coses esmenta "toda clase de productos para los rojos". Després d'aquesta generalització enumera l'entrada d'or, argent, divises i joies, així com la sortida de tabac i comestibles, com a l'origen de guanys importants. Finalment hi afegeix els guanys dels guies que orientaven els refugiats en territori andorrà. En el context de la seva argumentació, i com si arribés al punt més important, diu: "Ahora bien los más fáciles y cómodos beneficios los han obtenido en la especulación de la moneda", i tot seguit compara i anivella Andorra amb Tànger.

D'entrada cal deixar ben clar que aquesta comparació és una exageració total i absoluta si es té en compte el *tertio comparationis*. La "infinidad de operaciones de arbitraje con beneficio asegurado" és sens dubte possible en una ciutat portuària com Tànger, però no ho és a Andorra per manca de bancs, comerç exterior i tràfic, entre altres coses.

Quan Alfredo Ara subratlla les activitats "delictives" dels andorrans en el context de les accions monetàries com l'origen de "los más

26 AMAE, R 3682, exp. 9, Acta 4.

27. AHBE, MH, SNBMC, Any 1940, dossier *Problemas de Andorra.*

28. Més endavant veurem que aquesta multiplicació no assoleix la magnitud que se sospita, sinó fins a un terç; cosa que, de totes formes, és una quantitat considerable. Cal recordar que el càlcul té en compte una població de 4.000 persones, incloent-hi les dones, que no acostumaven a tenir ingressos propis.

fáciles y cómodos beneficios", no queda clar si vol denunciar la manera més estesa de buscar una font d'ingressos –era una idea comuna i present en molts documents d'Hisenda i Exteriors d'aleshores quan es comentava la parafernàlia del bescanvi a Andorra–, o si vol emfasitzar la importància de la seva pròpia actuació i contribució a la solució del problema, sense contradir l'opinió general sobre l'origen dels diners.

La venda de queviures que el bàndol nacional subministrava als rojos a través dels andorrans va ser una preocupació constant que, des d'un principi, va ser present en les negociacions corresponents. Això era pràcticament impossible atès que el Consell General controlava rígidament totes les operacions de venda, cosa que fins i tot van confirmar els mateixos serveis secrets nacionals.[29] El contraban de guerra només hauria pogut contribuir a crear ingressos importants amb alguns productes de França.[30]

Abans la sortida de tabac es considerava com l'etern negoci andorrà incapaç de generar gaires beneficis; de forma inexplicable, ara és l'únic que es considera entre les fonts d'ingressos importants. Si es té en compte –segons el dossier del SIFNE sobre els comerciants i guies– que els guies andorrans no en representaven ni tan sols el 20%, es pot descartar l'exportació clandestina com a font d'ingressos important d'un número representatiu de persones.[31]

Així doncs, l'entrada a Andorra d'or, argent, joies i divises sembla ser la font més important d'ingressos d'aquells anys. Si excloem el contraban de bitllets,[32] els refugiats apareixen com els "artífexs" principals del miracle andorrà. Alfredo Ara considera els guies com a partícips importants ja que quasi tots cobraven grans quantitats per la seva tasca difícil i arriscada, que no sempre anava de la mà del contraban. Però, com hem pogut comprovar, poques persones s'enriquien amb aquesta feina; i, d'andorrans, encara n'hi havia menys.

Amb quina quantitat es van enriquir els andorrans? La resposta és senzilla si només tenim en compte els bitllets vàlids d'acord amb les normes del bàndol nacional. A la suma dels bitllets lliurats per al bescanvi s'ha de restar els diners que a l'inici del conflicte es trobaven en circulació, és a dir, uns sis milions de pessetes.[33]

Els refugiats, que havien abandonat la seva pàtria i les seves possessions immobles, portaven al damunt tota mena de joies i petits objectes de valor, a banda de tots els diners que tenien. Però el fet d'haver bescanviat or, argent, joies o diners directament per allotjament, aliments o altres productes i serveis, no podia influir a curt i mig termini en la quantitat de diners en circulació a Andorra ni en l'enriquiment que es manifestava de la possessió de bitllets a l'hora del bescanvi. Durant aquells anys de la Guerra Civil i abans del canvi, no hi havia ni temps ni possibilitat de reconvertir aquest valor en diners, és a dir, bitllets. L'única forma legal de treure diners del país era el gir postal; via que, efectivament, es va poder emprar fins mitjan 1938. Però aquesta via cap a l'Espanya republicana era un carreró sense sortida i la quantitat transferida no va superar el mig milió de pessetes.[34] Així doncs, l'entrada "regular" de bitllets dels refugiats era l'única manera possible d'augmentar la circulació de bitllets republicans a Andorra.[35]

De quants diners disposaven els refugiats que van arribar a

29. AGMAV, C 1973, lligall 14, núm. 45-53. Evidentment, com a excepció a la regla, algun cas irrellevant haurà existit.

30. Ibídem, C 2909, carp. 4, D1/2, Informe POINCARE, dossier sobre contrabandistes del 24 de novembre del 1938.

31. Ibídem i C 1973, lligall 14, núm. 44.

32. La quantitat total d'operacions especulatives importants i de contraban massiu de bitllets no podia superar els dos milions, la quantitat inicialment denegada. Si es considera com es van revisar les denegacions, es tractava d'un milió de pessetes, quantitat que finalment no es va retornar.

33. No se sap quants bitllets invàlids no es van lliurar per al bescanvi. La majoria se'ls devien quedar uns quants especuladors. Com ja s'ha comentat, des del primer subministrament de queviures de l'Espanya nacional, els andorrans ja sabien quins bitllets valien i quins no.

34. AGMAV, C 1973, lligall 14, núm. 76, relació dels girs postals andorrans des del 1928 fins al març del 1938. Amb aquest intent es va acabar amb la possibilitat d'enviar girs postals des d'Andorra. Mentre que fins a finals del 1936 la mitjana dels girs era entre 70 pessetes i 90 per enviament, a partir del març del 1937 aquesta xifra es va disparar a 280, i durant els tres primers mesos del 1938 fins a més de 400 pessetes. Si malpensem, era una manera elegant de desfer-se de diners que després de la guerra probablement ja no valdrien, i així s'ajudava a familiars i amics que s'havien quedat a Espanya.

35. Com ja s'ha comentat quan s'ha parlat de les activitats dels guies, el contraban de bitllets no podia ser una font d'ingressos per a gaires persones. La quantitat total d'aquestes activitats especulatives no devia sobrepassar el milió o el milió i mig de pessetes, quantitat relativament fàcil i segura de calcular per conèixer la xifra de pessetes "vàlides", el bescanvi de les quals es va denegar. A la quantitat de 2 milions, inicialment denegada, cal restar-hi un 10 % (percentatge per un preu fix entre el mínim del 5 % i el màxim del 20 % de reducció aplicada) de la quantitat general aprovada, unes 500.000 pessetes.
Als coneguts especuladors –sens dubte les quantitats lliurades els devien semblar massa petites; a més, alguns d'ells figuraven a les llistes dels serveis secrets [AGMAV, C 2909, carp. 4, D1/2 del 24.11.1938]– se'ls va negar el canvi; fet que redueix el marge d'error de l'estimació d'aquest càlcul. Com que també hi va haver denegacions per raons polítiques –no van ser gaires i se'n desconeix el número–, la quantitat de diners "il·legals" ha de ser menor.

Andorra? Quina quantitat es va quedar a Andorra? Tot i els inevitables marges d'error, espero que el càlcul que presento tot seguit esclareixi l'origen de tants diners a Andorra.

Aquest càlcul es basa en el número de refugiats que van passar per Andorra. Si es considera que van entrar al país entre el juliol del 1936 i l'abril del 1939 unes 10.000 persones[36] i que la xifra a bescanviar eren 5.200.000 pessetes resulta una mitjana per persona de 520 pessetes.

Saber quants diners de mitjana podria disposar cada refugiat és difícil de calcular; manquen estudis i documents. Un càlcul aparentment senzill basat en un "exemple paral·lel" d'un poble de la Manxa –ben documentat per cert– ens proporciona dades inflades ja que el govern de la República –en un intent de salvar la seva difícil economia– va obligar als seus súbdits que li lliuressin l'or i argent, i els va indemnitzar amb bitllets que s'acabaven de posar en circulació. Així doncs, finalment als afectats els bitllets no els van servir per a res.

A nosaltres tampoc no ens serveix el número de bitllets que van poder presentar per bescanviar.

De moment caldrà acceptar que cada refugiat va deixar a Andorra una mitjana de 500 pessetes. Atès que manca material, de moment no es pot fer un estudi comparatiu per saber si aquesta quantitat era alta, baixa, o es trobava entre els barems d'una despesa habitual que calia suposar per part dels refugiats.[37] Per la part andorrana també queden per aclarir unes quantes incògnites.[38] Es pot afirmar que no es constaten, ni durant ni després del conflicte, queixes sobre abusos descarats per part dels andorrans; cosa que s'hagués produït de forma repetida si hi hagués hagut una tendència generalitzada d'aprofitar-se de la situació dels refugiats.

36. Els marges semblen prudents ja que s'exclou uns set mesos del conflicte i s'arriba a un resultat que està per sota de les estimacions sobre el número de refugiats.

37. Se sap que un obrer de les obres de FHASA cobrava de mitjana unes 400 pessetes mensuals; cosa que, per cert, era el doble del que acostumaven a cobrar els obrers a Catalunya; aquesta diferència es deu a les difícils condicions de treball a les Valls.

38. Se sap que durant aquells anys el preu de determinats productes i serveis va augmentar força per la difícil situació d'avituallament de les Valls, però fins ara ningú no ha gosat extrapolar aquestes xifres a una despesa mitjana diària per refugiat.

Andorra, país de pas i de refugi: 67-71 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.71 ISBN: 978-99920-61-30-5

La "Línia P": concepció i objectius

Alan Ward i Koeck

Enginyer en informàtica i professor, llicenciat en estudis d'Àsia oriental, màster en programari lliure, bàtxelor en dret, màster en fiscalitat i doctor en Societat de la informació i del coneixement
award@uda.ad

Resum

La "Línia P", concepció i objectius

Una comparació amb estructures militars semblants (alemanya, britànica i francesa) i la constatació històrica porten a Ward a assenyalar que l'objectiu de la Línia P era l'entrada dels guerrillers espanyols situats al sud de França. Quan aquesta circumstància desaparegué, es ralentí el projecte ja que resultava molt car per a una Espanya en crisi.

Resumen

La "Línea P", concepción y objetivos

Una comparación con las estructuras militares parecidas (alemana, británica y francesa) y la constatación histórica llevan a Ward a señalar que el objetivo de la Línea P era la entrada de guerrilleros españoles situados en el sur de Francia. Al desaparecer esta circunstancia se ralentiza el proyecto que resultaba muy caro en una España en crisis.

Résumé

La «ligne P», concepts et objectifs

Une comparaison entre des structures militaires semblables (l'allemande, la britannique et la française) et une justification historique suffise à Ward pour surligner que la Ligne P permettait aux combattants républicains espagnols du Sud de la France de rentrer. Dès que la deuxième guerre mondiale s'achève le projet ralenti puisque l'Espagne en crise ne peut pas subvenir aux besoins.

Abstract

The "P Line", its conception and aims

A comparison with similar military structures (German, British and French) and historical fact brings Ward to the conclusion that the aims of the P Line were to block the passage of Spanish guerrillas from the south of France. When this circumstance disappeared the project was abandoned due to its costs for Spain which was in the middle of an economic crisis.

La Línia P és una sèrie de fortificacions que, situades en territori espanyol al llarg de la frontera amb França, en els seus inicis havien de cobrir la totalitat de la frontera entre Irun i Portbou. Concebuda a partir de l'any 1942, la seva construcció es va dur a terme entre els anys 1944 i 1948,[1] tot i que una gran part de les fortificacions previstes no es van acabar mai. Avui dia, les seves restes es troben en diferents llocs propers a Andorra: a la collada de Conflent damunt d'Ós de Civís, al llarg de la carretera entre Andorra i la Seu d'Urgell, a Coll de Jou, a la Rabassa, i fins al Parc dels Búnquers a Martinet. En estudis anteriors ja s'han descrit la seva localització, procés de construcció i abandonament gradual, però en aquest treball es vol situar aquestes edificacions des d'un punt de la tecnologia militar emprada, situant-la entre els esdeveniments històrics que l'emmarquen.

La Línia P va constituir un cert canvi pel que fa a les fortificacions de la Península Ibèrica. D'una banda, no tenia gaire cosa en comú amb les construccions dels segles anteriors, que se centraven en la defensa de punts concrets amb l'establiment de ciutadelles com les de Castellciutat. La Línia, en canvi, com molt bé diu el seu nom, té un perfil de defensa allargada i no puntual. Per altra banda, tot i que durant la Guerra Civil en certs llocs es varen fer construccions amb formigó armat i cobertes,[2] la majoria de les fortificacions que ambdós bàndols varen bastir eren més aviat precàries (trinxeres amb reforçament de sacs de sorra). Per la seva manca de voluntat de permanència i tècniques de construcció, diferien considerablement de les construccions amb formigó armat de la Línia P.

1. Estéva, L. "La línia de fortificació dels Pirineus espanyols", *Papers de Recerca Històrica 3*, Societat Andorrana de Ciències, 2005. Pàgines 56-88.
2. Per exemple, algunes instal·lacions de la Línia Matallana (o "Línia XYZ") de protecció de València.

En el moment de la construcció de la Línia, hi havia a Europa tres diferents estils de fortificacions defensives: l'anglesa, la francesa i l'alemanya. No es pot parlar encara d'un estil propi dels Estats Units, sobretot perquè la doctrina militar americana insistia més sobre la mobilitat i l'ús de mitjans de transport mecànics i aeroportats. Pel que fa a les construccions europees, en tots tres casos ens trobem amb concepcions que intentaven recollir els ensenyaments de la Primera Guerra Mundial i de la introducció de noves armes com els blindats. Combinen a la vegada armes ofensives (metralladores i canons), amb elements de protecció contra l'atac enemic (proteccions en formigó armat, trinxeres i obstacles antiblindats) (Figura 1).

Les fortificacions angleses tenien dues formes principals: una forma totalment cilíndrica, i una segona amb costats en recta, en losange o en hexàgon. En tots dos casos, les parets incloïen troneres quadrades que permetien tant la visió exterior com la instal·lació de fusells i metralladores. Aquests *pillboxes* formaven en general instal·lacions de defensa individuals i puntuals, sense associar-se per prendre la forma de llargs cordons. No és en va que la doctrina de defensa anglesa es basava en gran part en l'ús dels mitjans marítims per allunyar el perill potencial dels seus territoris.

Per contra, a França en els anys immediatament anteriors a la Segona Guerra Mundial es temia un possible conflicte terrestre, una repetició de la Primera; per això es van dedicar a construir tot de fortificacions al llarg de la Línia Maginot a la frontera amb Alemanya. En aquest cas, les formes constructives eren diferents a les angleses ja que es privilegiaven les formes rodones de formigó, a les quals s'afegien formes de cúpula metàl·lica hemisfèrica per a l'observació i la ventilació, amb el conjunt dissenyat per desviar els tirs i les deflagracions d'obusos enemics. Quan examinem les estructures de la Línia P, ens trobem que no presenten gairebé cap similitud constructiva ni amb les variants angleses, ni amb les franceses. Per contra, sí que presenten punts de semblança amb les fortificacions alemanyes dels anys 1939-1945, sobretot amb les de mides més petites.

La doctrina militar alemanya respecte a les línies de defensa era en una situació de flux durant els anys 1940. L'antic concepte de "defensa elàstica" (*elastische Kampverfahren*) basat en tres línies de defensa, desenvolupada durant la Primera Guerra Mundial, havia estat reemplaçat per una doctrina més moderna basada en la guerra mòbil que permetien dur a terme les noves tecnologies disponibles.[3] Segons aquesta nova doctrina, es demanava als defensors tenir posicions de defensa amb més mobilitat, i a la vegada s'incorporaven noves armes antiblindats, sovint en mans de soldats individuals destacats davant de les fortificacions pròpiament dites.

Però mentre que la doctrina de la guerra mòbil es va anar aplicant en els camps de batalla tant abans de la Segona Guerra Mundial com a mesura que aquesta s'anava desenvolupant, la necessitat de construir línies de fortificació estàtiques (la Línia Siegfried i el Mur de l'Atlàntic) va tornar a capgirar aquesta postura per certes situacions concretes que necessitaven unes defenses amb caràcter permanent. Així, es va arribar a una estructura de línia fixada en el temps, formada per búnquers de formigó especialitzats en diferents tipus (nius de metralladora; búnquers per a canons, de comandament i posicions, antiaeris).

Un exemple d'aquests serien els búnquers per a canons de 75 que sovintegen a les costes belgues i holandeses.[4] Aquest tipus de construcció tenia unes característiques estàndards que en permetien la reproducció en massa. Noteu el port de metralladora amb obertura rectangular i vores escalonades (Figura 2). La forma rectangular permetia cobrir un gran arc horitzontal, mentre que l'escalonat de les vores evitava que els trets de l'enemic poguessin arribar a entrar a la fortificació per rebot sobre les vores. També es pot notar la forma arrodonida de la perifèria del sostre que trencava la forma generalment plana de la coberta i

Figura 1. Canó de campanya antiblindats instal·lat en un búnquer del parc de Martinet. Es tracta d'una arma cronològicament posterior a la construcció de les fortificacions, un 60/50 fabricat a Plasencia i que es va començar a fer servir a l'exèrcit espanyol a partir de l'any 1954

3. Rottman, G. L. *German Field Fortifications 1939-45*. Osprey Publishing, 2012. Pàgines 5-6.
4. Per exemple, en Zaloga, S. J. *The Atlantic Wall 2: Belgium, the Netherlands, Denmark and Norway*. Osprey Publishing, 2009. Pàgina 5.

Figura 2. Búnquer a la platja de Vlissingen, Holanda

servia per aguantar més bé els trets de canons enemics, així com la presència del *llavi* protector damunt de l'obertura.

Quan considerem la forma dels búnquers de la Línia P, ens trobem amb els mateixos elements constructius. Així, en el búnquer de més avall de Martinet trobem les mateixes obertures quadrades i amb escalons - algunes encara amb les fustes originals per donar forma al formigó. També hi trobem la forma de cúpula plana a la seva part superior -en formigó, i no metàl·lica com era el cas de les fortificacions franceses-, així com el *llavi* damunt de les obertures. Desconeixem la funció exacta d'aquest *llavi;* no sembla probable que pogués servir per reduir l'enlluernament pel sol, ja que moltes de les obertures de la Línia P són dirigides cap al nord per la mateixa finalitat de la línia; tan sols podem fer la conjectura que es tracti d'una protecció suplementària contra objectes (bales, productes d'explosió d'obusos) que hi caiguessin des d'una alçada.

Figura 3. Búnquer del Parc de Martinet

La forma general dels búnquers és semicircular, semblant a una ferradura de cavall (Figura 4). Existeixen diferents mides, tant en les construccions alemanyes com en les de la Línia P. Les més petites tenen tan sols una única planta i eren previstes per situar-hi dues metralladores. D'altres de més grans poden donar cabuda a un canó situat en una planta superior, mentre que una planta inferior feia de dipòsit de municions i d'allotjament.

També hi havia altres búnquers més senzills, amb façana plana. Aquests es construïen tant en fons de vall (immediatament al costat de les carreteres), com també en alguns punts en què el terreny tenia més pendent, com la collada de Conflent (Figura 5). En general, però, la majoria dels búnquers tenien la forma de ferradura i s'ubicaven en un pendent moderat. Aquestes dues formes principals són les que es troben al llarg de la Línia, tot i que en podem trobar amb algunes petites variants en la part situada a Euskadi, batejada "Línia de Vallespín" pel nom d'un dels seus creadors, el tinent coronel José Vallespín.[5]

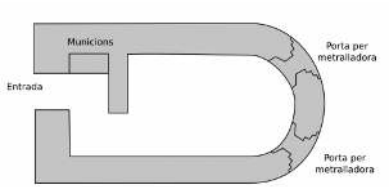

Figura 4. Pla horitzontal d'un búnquer per dues metralladores

Figura 5. Búnquer que controla l'accés a la collada de Conflent. Disposa de la façana plana dels nius de metralladora, així com d'una cobertura parcial de pedres locals

5. Saéz García, J. A. *La fortificación Vallespín en Guipúzcoa (1939-1940)*, Ingeba, 2010.

Les principals diferències entre les fortificacions alemanyes i les de la Línia P concerneixen les seves dimensions. També difereixen en el fet que les fortificacions alemanyes tenen una cambra específica per distendre el gas produït per les armes pesants i dispersar-lo, a la vegada que tenen elements de camuflatge (pedres a la façana i a la coberta); mentre que són absents en les de la Línia P.

A partir d'aquestes dades, podem plantejar la qüestió del perill potencial contra el qual es va construir la Línia. Com que li manca documentació precisa de l'època, Estéva[6] conclou que resulta difícil explicar per què es van construir. Algunes possibles hipòtesis són: 1) la por d'una invasió alemanya a partir de l'ocupació del sud de França el 1942; 2) la necessitat de barrar el pas als exiliats republicans presents en aquest país i que podien projectar una represa de la Guerra Civil. Saéz García hi afegeix una tercera possibilitat: la d'haver de rebutjar un assalt aliat a finals de la Segona Guerra Mundial.[7]

En primer lloc, la possibilitat d'una intervenció de l'Alemanya nazi a la Península Ibèrica devia semblar realment poc probable. A més dels coneguts contactes entre els règims de Franco i de Hitler, la participació continuada d'observadors i militars alemanys durant el conflicte devia donar lloc a la formació de contactes personals entre personal nacionalista espanyol i alemany. Aquests intercanvis possiblement han quedat plasmats, entre altres, en l'ús de models alemanys per a la construcció d'aquesta línia de fortificacions. A més, podem pensar que a partir de finals de l'any 1942 i principis del 1943 Alemanya tenia altres fronts oberts; per la qual cosa no es preocupava per Espanya, a la qual no pensava envair - fet que devien tenir prou clar també a Madrid.

Per altra banda, podem pensar en una possible invasió per part d'un exèrcit aliat, a partir del final del conflicte europeu. Però en aquest cas podem pensar que una minsa línia de defensa, amb relativament pocs soldats, segurament no tindria gran cosa a fer contra una força militar considerable tot i comptar amb l'ajuda de l'orografia. A més, que aquesta força aliada fos americana o francesa, possiblement hauria tingut sens dubte més tendència a emprar les mateixes tàctiques que durant la Segona Guerra Mundial, llençant atacs aerotransportats o desembarcaments navals per fer la volta dels obstacles terrestres. Entenem, doncs, que ja a partir dels primers anys de construcció de la Línia quedava clara la seva poca utilitat per defensar-se contra un exèrcit modern i ben equipat en mitjans de transport.

Resta, doncs, tan sols la defensa contra un potencial atac de tipus guerrilla, per part dels exiliats republicans establerts al sud de França. Aquesta hipòtesi sembla més probable que les dues anteriors per diverses raons. En primer lloc, l'armament projectat per a la Línia P era lleuger, consistent en metralladores i canons eficaços sobretot contra infanteria i -si fos el cas- vehicles lleugerament blindats. No es té constància de la presència de l'armament necessari per fer front a objectius més durs, com per exemple els blindats pesants de finals de la Segona Guerra Mundial. Val a dir que aquest tipus d'armament, com per exemple els famosos canons antiaeris del 88 (Pak 43) seguien fabricant-se a Toledo després de la Segona Guerra Mundial. Ara bé, ni estaven disponibles en gran quantitat, ni eren fàcils de transportar fins a les ubicacions, a vegades remotes, de la Línia P.

D'altra banda, podem considerar que les defenses de la Línia segurament resultarien de poca utilitat davant de l'armament ofensiu de finals de la Segona Guerra Mundial. El sostre dels búnquers té un gruix de tan sols 50 cm de formigó i no sempre de bona qualitat. Resulten, doncs, vulnerables davant d'un atac aeri en picat, tant amb bombes com amb coets. Tot i que s'havien previst punts amb artilleria antiaèria, no tenim constància que s'hagin realitzat ni equipat, almenys en la nostra zona dels Pirineus. Així, hem de concloure que no poden haver estat projectats per fer front als mitjans aeris de qualsevol atac americà o francès i que mancaven als guerrillers republicans. Això és coherent amb el fet que, per fer front a forces difoses i poc armades, és més apropiada la construcció d'un gran nombre de punts de defensa relativament lleugers més que les fortificacions més ben protegides que es necessiten davant d'un exèrcit amb mitjans tècnics.

En tercer lloc, podem notar que la Línia té tendència a ocupar justament els camins més emprats per passar el Pirineu a peu, entre els quals hi ha tant els usats durant les dues guerres com els usats després pel contraban. Aquest fet és especialment tangible a l'Alt Urgell i Andorra, on llocs com la collada de Conflent i la Rabassa eren coneguts com a passos fronterers. Així, també es pot suposar que deurien ser els punts privilegiats pels exiliats republicans, una força lleugera i poc armada, si haguessin de

6. Estéva, L. *op. cit.*
7. Saéz García, J. A. *op. cit.*

retornar al conflicte. De fet, així va ser durant l'operació de l'octubre del 1944 a la Vall d'Aran i valls veïnes -valls que havien constituït un dels passos principals d'evasió dels aviadors aliats cap a l'Estat espanyol durant la Segona Guerra Mundial.

Finalment, podem veure la Línia P com una obra defensiva lleugera però estesa, que tenia dos avantatges per al règim. El primer era que podia plantejar serioses dificultats a forces militars irregulars que l'haguessin de travessar; es tenia, sens dubte, la voluntat d'evitar la repetició dels fets de la Vall d'Aran. El segon era el fet d'ocupar físicament el terreny amb soldats, de manera que es tenia controlat molt més bé el pas per la frontera i es reduïa la possibilitat tant d'invasions més o menys militars com també la del pas de propaganda contrari al règim i altres elements subversius. Naturalment, el control sobre el contraban o *estraperlo* també devia figurar ben alt a la llista d'objectius del règim. Davant d'aquests objectius, els seus dissenyadors varen adaptar en gran part un estil de construcció derivada de les fortificacions alemanyes, però adaptat tant a les característiques del terreny com també a l'enemic previst.

S'entén, però, que en un moment donat -quan França havia desarmat o expedit en d'altres terres els exiliats republicans, i la frontera hispanofrancesa s'havia tornat a obrir- la Línia P ja no podia complir una funció tan útil fins al moment. Representava una despesa important tant per l'armament que requeria per acabar la seva instal·lació com també pel nombre de personal que s'hi havia de destinar. A l'Estat espanyol que a finals de la dècada dels 1940 passava per dificultats econòmiques importants, no li quedava més remei que abandonar aquesta infraestructura.

Andorra, país de pas i de refugi: 73-84 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.72 ISBN: 978-99920-61-30-5

A R T I C L E

Espanya i el correu d'Andorra

Papers de recerca històrica 8

Gerhard Lang-Valchs
Historiador, teòleg i professor jubilat, doctor per la Universitat de Sarre (Saarbrücken, Alemania)
langvalchs@hotmail.es

Resum
Espanya i el correu d'Andorra
Aquest article presenta una panoràmica de la peculiaríssima història postal andorrana, que no es podria entendre sense tenir en compte la història de la veïna Espanya. L'article explica fets històrics i desenvolupaments que encara no s'havien documentat mai, i que conflueixen en la implantació d'una administració postal espanyola. Finalment es fa una ullada a les relacions actuals –encara força particulars– entre Espanya i Andorra pel que fa al tema postal.

Resumen
España y el correo de Andorra
Este articulo presenta una panorámica de la peculiar historia postal andorrana, que no puede entenderse sin tener en cuenta la historia de España. El artículo explica hechos históricos y su desarrollo que no estaban documentados, que inciden en la implantación de una administración postal española. Finalmente se ofrece una visión de les relaciones actuales –aún muy particulares– entre España y Andorra sobre el tema postal.

Résumé
L'Espagne et le courrier postal de l'Andorre
Cet article présente un panoramique de la singularité du courrier postal de l'Andorre dont il est difficile de l'appréhender si l'on ne tient pas compte de l'histoire de l'Espagne. L'article révèle des évènements et des processus qui n'avaient jamais étés documenter mais qui aboutissent à l'installation d'une administration postale espagnole. L'étude s'achève par un aperçu des liens actuels, qui s'avère encore fort particulier-entre l'Espagne et la France en ce qui concerne le courrier postal.

Abstract
Spain and the Andorran postal system
This article presents a panorama of the rather special history of the Andorran postal system, that cannot be understood without taking into account the history of nearby Spain. The article explains historical facts and happenings unedited up to this time, leading to the establishment of a Spanish postal service. Finally, current -but still rather peculiar- relationships are reviewed between Spain and Andorra on the subject of the postal system

En el conjunt dels països europeus i, fins i tot, a nivell mundial, Andorra era una singularitat i ho continua sent. Aquesta singularitat no rau en la seva petitesa, sinó en la seva història peculiar i, particularment, en la seva història postal. Tot i la constitució democràtica de 1993, Andorra encara no disposa d'una administració de correus pròpia. Tant França com Espanya continuen gestionant, des de les seves oficines postals, l'enviament de cartes, certificats, paquets i altres serveis per a l'estranger.

Tot i els nombrosos intents per crear una administració postal pròpia, aquest objectiu no s'ha aconseguit mai. A aquest fracàs hi va contribuir la que fins i tot a l'època medieval era una "constitució" andorrana molt especial, resultat de gestes guerreres i acords polítics que van convertir Andorra en un coprincipat, amb els bisbes d'Urgell per una banda, i els comtes de Foix –en la seva successió els reis de França i, més endavant, els presidents de la República Francesa– per l'altra, ambdós com a coprínceps amb els mateixos drets. Els coprínceps van instituir el Consell de la Terra –més endavant anomenat Consell General– com una mena de parlament andorrà per administrar les Valls. Un dels problemes fonamentals rau en el fet que els drets medievals esmentats no es van definir ni delimitar clarament, com tampoc no ho van ser ni les competències dels coprínceps ni les del Consell de la Terra; i, si es fes avui, provocaria nombrosos conflictes entre les tres parts.

A la corona d'Espanya no li interessava aquest indret recòndit de la frontera pirenaica. A més, la corona no tenia cap dret sobre Andorra i dins d'Andorra.[1] Així doncs, resulta sorprenent que

1 A finals del segle XIX el Ministeri d'Afers Exteriors espanyol va intentar crear algun dret basant-se en els articles del concordat amb el Vaticà del 1853. Sobre la base del dret de presentació que es concedia als bisbes s'al·legava que, pel fet que el bisbe de la Seu d'Urgell era ciutadà espanyol, es podria acordar certs drets (que no es van definir mai) al rei d'Espanya.

Espanya mantingués –i encara avui ho continuï fent– una administració de correus a les Valls d'Andorra. Ens hem de remuntar als inicis de les relacions postals entre ambdós països si volem entendre com es va arribar a aquesta curiosa situació única al món: un país amb dues administracions de correus estrangeres, una d'elles espanyola.[2]

Els inicis

D'ençà que existeixen els pobles andorrans -de bell antuvi com a parròquies eclesiàstiques i posteriorment com a civils-, hi ha d'haver hagut una comunicació per cartes d'Andorra cap a Espanya i viceversa. Amb la creació del Consell de la Terra -òrgan suprem de l'administració civil-, aquesta comunicació devia ser més freqüent; al cap i a la fi, però, aquestes comunicacions eren més aviat esporàdiques i no requerien una organització fixa. En els inicis de la correspondència produïda per l'activitat empresarial i comercial es devia trobar en una situació semblant: els pocs comerciants estrangers que de tant en tant s'establien a Andorra intentaven mantenir contactes personals i comercials amb el seu país d'origen; però l'activitat de les forges andorranes a partir dels segles XV i XVI i la posterior comercialització dels seus productes van crear una necessitat creixent de comunicació, com queda reflectit, per exemple, en la correspondència comercial de la casa d'Areny-Plandolit.[3] La correspondència privada anava a la cua, especialment per l'analfabetisme de l'època.

Durant els segles XVII i XVIII, els contactes oficials d'Andorra vers França es dirigien als veguers gals (acostumaven a residir a Foix o a Tarascon o a Tolosa), que juntament amb els seus col·legues episcopals espanyols eren els encarregats d'administrar la justícia, i en ocasions comptades els contactes oficials anaven més enllà; pel que fa a la part espanyola, el punt d'orientació oficial era la Seu d'Urgell, residència del bisbe i copríncep d'Andorra, algunes vegades es contactava amb les ciutats de les comarques catalanes properes i molt poc amb Barcelona o Madrid. Quant als contactes comercials vers França es dirigien a les forges de la zona i Tolosa (el centre comercial francès més proper); i vers Espanya, la Seu d'Urgell i comarques catalanes properes.

Des d'Andorra, les cartes es lliuraven als traginers, que amb mules es desplaçaven amb certa regularitat als pobles i països veïns, que o bé portaven la carta directament al seu destinatari o bé la deixaven en una de les oficines de correus que es trobaven pel camí. El Consell de la Terra devia emprar el mateix sistema per enviar cartes als veguers que no residien a les Valls, als coprínceps, o a les autoritats espanyoles i franceses, i viceversa, segons el cas. D'altra banda, sembla que per la correspondència oficial interior (Tribunal de Corts, notari i administració comunal) hi devia haver un servei ocasional propi. La raó és ben simple: les úniques oficines de correus raonablement properes eren les de Foix (1710) i Tarascon (1780) per la part francesa; i abans que a la Seu d'Urgell hi hagués oficina de correus (cap al 1730), les espanyoles més properes eren les de Lleida, Tarragona, Barcelona i Girona, en la línia de la via postal de Madrid a Barcelona i de Barcelona a París. A banda dels seus extrems laterals, la comunicació a la resta dels Pirineus era complicada i, per tant, la comunicació postal se'n ressentia. Amb el tancament dels seus ports amb França durant la meitat de l'any, Andorra se n'enduia la pitjor part.

El correu de l'Estat

Quan parlem de Correus acostumem a pensar en una organització estatal o semiestatal que s'encarrega del transport de la correspondència, dels paquets i d'altres serveis. El servei de Correus a Espanya es va començar a gestionar d'aquesta manera a inicis del segle XVIII amb el regnat de Felip V (1700-1746). En el context d'una important reforma administrativa, aquest rei va reorganitzar el servei de correus -després d'indemnitzar degudament a la família Tassis i els seus successors, que n'havien tingut el monopoli fins aleshores-, i d'aquesta manera els nombrosos beneficis van augmentar les arques de l'Estat. A causa

2. Tot i que s'haurà de tractar en algun moment, ara no ens interessa documentar la història postal francesa relativa a Andorra, que de fet s'explica en els següents articles i llibres: Dupré, F.: *Els serveis de la Poste Française s'estenen a Andorra a partir del 16-6-1931*, Andorra, 1998; Lang-Valchs, G. (GLV): "L'Organització del servei postal francès a Andorra", *Papers de Recerca Històrica 6* (des. 2009), p. 14-21. Els intents andorrans i espanyols no reeixits en aquest context es documenten a GLV: "Els primers segells andorrans", *Papers de Recerca Històrica 7* (set. 2013), p. 85-90; i també en els capítols corresponents de la tesi doctoral *Die Bischöfe von Seo de Urgel als Kofürsten von Andorra (1901-1940)*, Saarbrücken, 2011 (s'està traduint al castellà).

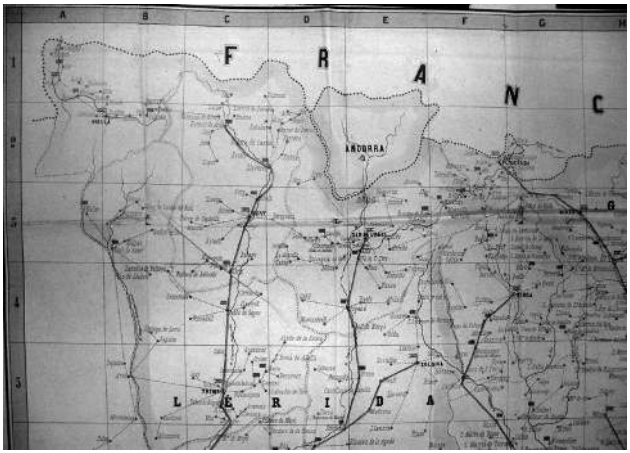
3. Codina Vialette, O.: *De fer et de laine. Les vallées andorranes du XVIe au XIXe siècle*, Perpinyà/Andorra, 2005.

de la Guerra de Successió (1700-1714) aquestes mesures, reflectides en els Decrets de Nova Planta, no es van fer efectives fins el 1716. Fou aleshores quan l'organització postal independent del Principat de Catalunya es va incorporar al nou sistema centralitzat que preveia establir oficines de correus als punts més importants i amb més correspondència de la geografia catalana. S'assegurava així un servei regular de lliurament i recollida, amb l'objectiu postal (final) de cobrir tot el territori.

El que fou un avantatge per a l'administració postal i la majoria dels usuaris no ho fou per als destinataris que esperaven correspondència a Andorra. Com que les oficines de Correus no distribuïen el correu a casa i encara menys als petits pobles, aquests es van haver d'organitzar per recollir les cartes a les oficines. Juntament amb el servei intern administratiu ocasional, caldrà cercar l'origen del servei intern gratuït del qual els andorrans van disposar durant molt de temps.[4] El nou sistema oferia un servei més regular, especialment per la correspondència que anava d'Andorra cap a l'exterior, però l'avantatge més evident -i no només per als andorrans- era l'establiment de preus fixos: ja no calia negociar-ne les tarifes amb els traginers; i, a més, quan es deixava la carta a l'oficina de Correus, no calia avançar-ne l'import perquè s'acostumava a cobrar al destinatari quan se li lliurava la carta.

L'expansió i la millora del servei postal a Catalunya fins a mitjan segle i les mesures del nou rei Ferran VI (1746-1759) es registren al manual de Pedro Alonso Rodríguez sobre l'ús de l'administració postal, publicat el 1765.[5] Durant les últimes dècades el servei postal havia cobert pràcticament tot Catalunya. El correu arribà fins i tot als indrets més recòndits del Principat com, per exemple, els pobles de la Vall d'Aran i no es va aturar a la frontera andorrana; el manual esmenta 34 parròquies, pobles, quarts i masos; el servei de Correus també cobria tot Andorra.

D'entrada sorprèn que es reduís la cobertura postal de les Valls deu anys més tard. Aquesta situació es documenta al manual de

Francisco Xavier de Cabanes de 1775, en què només s'esmenta 19 indrets andorrans atesos pel correu espanyol.[6] En el fons però, el número exacte de pobles coberts no ens interessa. Fóra força més interessant conèixer detalls sobre la naturalesa d'aquest servei: com es va originar en el joc de l'oferta i la demanda que documenten els manuals?, com es va organitzar? La poca documentació que es troba al nostre abast no ens en dóna una resposta clara i verificable. Tot i que s'ha d'admetre que ens basem en especulacions, aquestes semblen força lògiques si tenim en compte el que va passar més endavant.

Durant la dècada del 1750 els andorrans es devien adonar de les possibilitats que oferia l'oficina de Correus de la Seu d'Urgell; alhora que aquesta oferta devia començar a crear una demanda. Així, el Consell de la Terra també va començar a utilitzar aquesta oficina de forma ocasional.

Però els urgellencs i els andorrans no utilitzaven l'oficina de

4. Del servei postal intern del Consell de la Terra no se'n sap res amb certesa. Les poques notícies i cartes privades que es conserven suggereixen que, efectivament, aquest servei gratuït es va estendre al reduïdíssim correu privat. Fins no fa gaire, aquesta gratuïtat era gairebé mítica a Andorra.

5. ALONSO RODRÍGUEZ, P.: *Instrucción General para dirigir con seguridad las cartas...*, Madrid, 1765.

6. ESPINALT, B.: *Dirección General de cartas en forma de Diccionario*, Madrid, 1775. Aquesta discrepància entre ambdós manuals s'explica perquè ambdós autors treballaven en indrets diferents: mentre Espinalt era el director general de l'Administració central de Madrid, Pedro Alonso Rodríguez era el de l'Administració de Correus de Catalunya. Alonso, que tenia la seva oficina a la capital del Principat, disposava de més dades i gestionava informació més ajustada a la realitat de Catalunya i Andorra que Espinalt, que treballava a la capital del regne.

Correus de la mateixa manera. Com que l'administració encara no repartia la correspondència a domicili, calia pagar la carta quan es recollia a l'oficina. En un poble o ciutat, el públic sabia qui tenia correspondència mitjançant les llistes de correus, els qui esperaven cartes passaven per l'oficina de Correus per preguntar o informar-se sobre les cartes que encara no s'havien anat a recollir; així, amics, veïns o coneguts avisaven a altres destinataris que tenien correspondència.

A Andorra aquest sistema no podia funcionar, no almenys amb la mateixa eficàcia i rapidesa. Per enviar correu d'Andorra a la Seu d'Urgell només calia trobar una persona i pagar-la. El problema sorgia quan calia avisar el destinatari de les Valls que tenia una carta a la Seu d'Urgell. El destinatari s'havia de desplaçar 10 o 20 km (si la volia recollir personalment), o pagar a algú altre perquè la hi recollís. Així doncs, quan el destinatari rebia la carta ja havien passat força dies.

Al començament l'encarregat del servei de correus del Consell, com un favor particular, devia avisar personalment de l'arribada d'alguna carta als destinataris de Sant Julià i la capital, ja que hi passava de tornada, després de lliurar correspondència oficial a l'oficina de Correus o al palau episcopal. Altres persones devien avisar als destinataris de les altres parròquies, i més d'un li devia preguntar per què no li havia portat la carta directament o bé si la hi podria recollir quan tornés a passar per la Seu d'Urgell. A poc a poc aquest procediment va anar agafant forma. El Consell de la Terra devia aprovar oficialment aquesta pràctica entre el 1750 i el 1780, tal com va passar més de cent anys després amb el servei de correu intern de la Vegueria Francesa que s'havia traslladat a Prades: tot i que va començar com un servei de recollida i lliurament de la correspondència oficial, també va acabar-ho sent de la correspondència particular de forma no oficial.[7]

El lliurament generalitzat de la correspondència a domicili va iniciar una nova era del servei postal. Aquesta nova modalitat va beneficiar tant a destinataris com a carters, un nou tipus de personal que s'acabava de crear i que d'aquesta manera es guanyava uns diners de més. Per als andorrans el sistema de recollida també va significar un canvi. Per propi interès, els carters van dur la correspondència fins a Sant Julià de Lòria o la capital, on després els andorrans la repartien a domicili. De tornada, els carters se n'emportaven la correspondència sortint, centralitzada allà mateix. Així, ambdues parts es beneficiaven del nou sistema.

El segle XIX

L'organització de la recollida i el lliurament postal a Andorra va continuar sense canvis importants fins a la Guerra del Francès. L'ocupació francesa de Catalunya, que va cloure amb l'annexió de part del seu territori a França (1812), va enfonsar el sistema postal de gairebé tot Catalunya. Els francesos van intentar implantar una nova administració de correus que, amb el suport del seu correu de campanya, va funcionar tan malament com la nova administració en general. Finalment l'ocupació i annexió d'Andorra només va tenir efectes sobre el paper. Però, com que la Seu d'Urgell fou un dels pocs baluards que els francesos no van arribar a conquerir, tant la ciutat episcopal com les Valls d'Andorra van quedar postalment aïllades. A fi de remeiar, fins a cert punt, aquest aïllament postal i econòmic, els andorrans es van haver d'orientar cap a França, i van decidir organitzar un correu propi independent basant-se en el servei intern de la Vegueria Francesa de Tarascon d'Arieja, creat entre 1806 i 1808. Un dels pocs documents que sembla provar que finalment aquest servei no es va arribar a implantar o ho va fer però durant molt poc temps - segurament arran del final de l'era napoleònica-, és el famós mata-segells CORREUS-ANDORRA.[8]

Després de la Guerra del Francès, la malmesa administració postal es va reorganitzar a tota la Península. En aquest context, el servei cap Andorra no només es va reprendre, sinó que es va

7. El servei francès oficial no es va crear fins el 1930-1931.

8. L'origen d'aquest mata-segells s'ha relacionat al sempre mal entès intent d'emissió d'una sèrie de segells andorrans, elaborats per Plácido Ramón de Torres el 1896. [La gran majoria dels catàlegs de segells i publicacions continuen datant aquesta sèrie, de forma errònia i expressa, el 1875 o 1890. Vegi's: GLV: "Els primers segells andorrans", *Papers de Recerca Històrica 7* (set. 2013), p. 85-90]. Sobre l'escassa lògica d'aquesta explicació vegi's GLV: "Der Stempel "CORREUS ANDORRA". Die Frage seiner Herkunft", *Andorra-Philatelie* (des. 2012), núm. 79, p. 2.089-2.093.

inaugurar una línia de conducció transfronterera des de la Seu d'Urgell cap a Tarascon, passant per Andorra, que es basava en la que ja existia entre la Vegueria Francesa i la capital andorrana.[9] El 1820 es va nomenar un nou veguer francès que residia a Ax, on no hi havia oficina de correus. Arran d'això es va modificar el recorregut: va deixar de passar en línia recta des d'Andorra per Ordino i cap a Tarascon; va seguir el camí per Soldeu, l'Ospitalet, Ax, etc.[10] Amb l'establiment d'un *bureau de poste* a Ax (1828), la línia es va retallar i interrompre en algun moment de la Primera Guerra Carlista fins el 1837. Es desconeix si la ruptura fou definitiva o si hi va haver algun intent de reprendre la conducció per aquesta línia. Arran de la instal·lació d'una oficina de correus a la Guingueta d'Ix el 1839 i l'ús (no oficial) que se'n va fer d'oficina de canvi, la línia fou substituïda per un camí millor, més còmode i més segur, que portava el correu de la zona lleidatana a Tolosa.[11]

El Congrés Postal de Berna

Fins a la Tercera Guerra Carlista (1872-1876), la situació postal d'Andorra no varià. Això també es dedueix dels mapes postals que l'Administració de Correus edità amb certa regularitat.[12] Espanya subministrava la correspondència a les Valls i els andorrans s'encarregaven de repartir-la.

Durant aquesta nova guerra, Andorra tornà a ser refugi i lloc de pas per a molts soldats d'ambdues bandes, desertors i població civil. De nou, la situació postal esdevingué molt precària. Els carlistes dominaven gairebé tota la zona pirenaica, però no tot el territori de Catalunya, com també passava al País Basc i Navarra, on aconseguiren muntar una administració postal pròpia. Arran de la gran inseguretat dels enviaments postals per la zona rebel, el Consell General creà un servei de carters per mantenir la comunicació per la via francesa.[13]

El Congrés Postal de Berna del 1874 obrí un nou capítol del correu a nivell mundial. Es va acordar que, les administracions postals de tots els països que s'hi volguessin afiliar, cooperarien més a fi de facilitar i simplificar l'enviament de la correspondència internacional i, més endavant, també de la resta de serveis.

El servei postal espanyol amb Andorra es va paralitzar i no es va reprendre fins a la fi del setge de la Seu d'Urgell el 19 de novembre del 1875.[14] Acabada la guerra, els andorrans van proposar als francesos que continuessin gestionant el servei postal andorrà, però aquests no s'hi van mostrar interessats.[15]

Davant d'aquest panorama no resulta estrany que Andorra no estigués representada al congrés de Berna, ni que no se'n fes esment en els primers documents que es van redactar per a la seva ratificació posterior.[16] Tampoc no ens hauria de sorprendre que, acabada la guerra, l'administració postal espanyola reprengués el subministrament a les Valls i continués amb el servei, tal com ho havia fet els darrers 150 anys. França no va oposar cap resistència a reconèixer aquest *status quo* al Congrés Postal de París del 1878, en què va ratificar la seva adhesió als estatuts de la Unió Postal Universal (UPU). L'únic canvi per a Andorra és que, a partir del 1877, Espanya va nomenar i pagar un encarregat oficial a la capital andorrana perquè s'encarregués de vendre segells espanyols, i de recollir i lliurar la correspondència.

El 1902 el nou bisbe de la Seu d'Urgell, Joan Josep Laguarda i Fenollera, determinà ajudar de forma decidida els andorrans a millorar les seves estructures força deficients. Després de

9. Durant aquesta reorganització que hem esmentat, es van obrir diverses línies noves transfrontereres de conducció ocasional al Pirineu aragonès i al Pirineu català tal com ho mostra, per exemple, el mapa de rutes postals que es troba annex al manual de Cabanes del 1830, *Guia general de correos, postas y caminos del Reino de España.*

10. *Carte itinéraire de l'Espagne et du Portugal où sont tracées toutes les routes de poste nouvellement établies* [Títol bilingüe en francès i alemany] (Mapa annex a la *Guide des voyageurs en Portugal et en Espagne,* Weimar, 1820).

11. *Memoria razonada y estadística de la Administración General de Correos: desde 14 de agosto de 1843, en que se encargó de su dirección Don Javier de Quinto, hasta enero de 1847, presentada por el mismo al Excmo. Señor Ministro de la Gobernación del Reino,* Dirección General de Correos, Madrid, 1847.

12. *Carta de correos y postas de las provincias de Barcelona, Gerona, Lérida y Tarragona*, Barcelona, 1860 (mapa). *Servicio de Correos de las capitales de provincia y partidos judiciales de España*, Dirección General de Correos, Madrid, 1865 (mapa).

13. Fins ara sempre s'havia dit que els francesos havien creat aquest servei. A la carta del 6 de juliol del 1882 al prefecte de Perpinyà, el síndic general d'Andorra desmenteix ferventment aquesta versió. Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (Paris) [AMAEF], Andorre, volum 8, núm. 30.

14. En aquest context convé recordar la nota 8 sobre la sèrie de segells andorrans no emesos, que alguns catàlegs anomenen erròniament "carlista", resultat d'un intent fallit andorrà d'establir una administració postal pròpia independent el 1896.

15. AMAEF, Andorre, volum 8, núm. 30.

16. En els documents que es van signar el 1878 al Congrés Postal de París, Andorra apareix per primera i única vegada al paràgraf XXXII, apartat 4t, quan es parla del "Territori de la Unió". El 1884/85 la Vegueria Francesa -reubicada a Sallagosa i, després, a Prada- organitzà un servei de correu intern amb carters rurals des de Porté via Soldeu a Andorra. No tenia caràcter oficial.

connectar Andorra amb la Seu d'Urgell per telègraf (1903) i un any més tard per telèfon, el bisbe projectà crear una administració de correus a les Valls. Els andorrans, partidaris del projecte, insistiren en què el cap de l'administració -com en el cas del telègraf i del telèfon- fos un andorrà. Però quan estava gairebé tot a punt se celebrà el Congrés Postal de Roma (1906), en què d'entrada els francesos havien proposat afegir, en els estatuts de l'UPU, un servei postal francès i espanyol compartit per a Andorra, cosa que òbviament no conciliava amb els plans espanyols. Amb uns quants trucs diplomàtics, els representants espanyols van aconseguir dissuadir els francesos: van impedir la iniciativa oficial alhora que deixaven via lliure als seus objectius. Però la seva maldestra gestió de les adjudicacions i els nomenaments corresponents de la part espanyola va provocar una onada d'indignació a les Valls. Finalment el Consell General va renunciar a instal·lar l'administració postal, i tant el bisbe com els espanyols van haver d'acceptar la decisió.

L'intent definitiu

Des de finals del segle XIX els andorrans havien intentat, amb cada bisbe-copríncep nou, crear la seva pròpia administració de correus. Els intents posteriors van topar amb la Primera Guerra Mundial i el final del bisbat de Joan Baptista Benlloch (1907-1918).[17] Tot i això, fins els anys 20 no es coneix cap intent de l'administració espanyola per canviar o millorar el servei tal com es va implantar el 1877. Alguns autors diuen que fou al Congrés Postal de Madrid (1920) quan es va recordar a la delegació espanyola que havia de millorar el servei postal a Andorra; altres diuen que fou al Congrés Postal d'Estocolm (1924). Això no obstant, si aquestes propostes, suggeriments o reclamacions es van fer realment, no ho sabem perquè no en queda cap rastre en els documents oficials.[18] La iniciativa espanyola de reorganitzar el correu a Andorra, amb la consegüent implantació d'una administració postal espanyola, sembla ser, paradoxalment, el resultat d'una iniciativa francesa.

Feia anys que els andorrans es queixaven al veguer francès de les deficiències del servei postal gal de la Vegueria. Tot i que el servei encara no era oficial, els andorrans l'hi consideraven després de més de 30 anys de funcionament. El servei era molt irregular i, fins i tot, inexistent, especialment durant els mesos d'hivern a causa dels ports inaccessibles i altres deficiències. Com que els intents per remeiar la situació van fracassar i les queixes persistien, el veguer les va haver de dur a París, al Ministeri d'Interior i a l'Administració Francesa de Correus. Aquesta darrera va enviar una carta a la seva homòloga a Madrid en què li preguntava si hi havia cap inconvenient per autoritzar que el correu francès entrés per Andorra via territori espanyol; entraria per la Guingueta d'Ix/Puigcerdà i sortiria per la Seu d'Urgell, i d'aquesta manera s'evitaria el problema dels ports nevats.[19] L'administració espanyola a Madrid va respondre que només el Consell de Ministres tenia competències per autoritzar-ho.

La part francesa no en va fer cap pas durant més d'un any fins que, finalment, el ministre d'Afers Exteriors espanyol, per mitjà del seu ambaixador a Madrid, va decidir donar via al cas. Aleshores, però, es va topar amb una administració espanyola que, amb molta destresa i durant dos anys més, va donar llargues a les preguntes i propostes franceses, amb l'esperança de trobar una solució al problema que els afavorís.

La imposició espanyola

Tot i que l'administració estava disposada a canviar la situació actual, la inèrcia burocràtica va ajornar una vegada i una altra la presa de decisions i l'inici d'una planificació seriosa. Finalment la primavera del 1926 es va decidir elaborar un dossier amb totes les dades rellevants a fi d'avaluar-les i decidir sobre la naturalesa d'aquest possible servei. Un parell de funcionaris de l'Administració Central de Correus de Madrid es van establir a les Valls durant uns quants dies -sense difondre les seves veritables intencions- per recollir les dades necessàries. Tan bon punt retornaren a la capital espanyola van presentar el resultat de les

17. L'inici de la Primera Guerra Mundial va impedir la celebració del Congrés Postal del 1914, en què el copríncep episcopal hauria sol·licitat l'ingrés d'Andorra a l'UPU. El nomenament de Mons. Benlloch per ocupar la seu episcopal de Burgos va dissoldre els plans per organitzar una administració postal pròpia andorrana amb el suport d'Espanya.

18. L'únic document oficial apunta quelcom diferent. A Estocolm, la delegació espanyola tenia ordres de bloquejar amb fermesa una temuda iniciativa francesa que variés el "paràgraf andorrà". Això no obstant, l'intent no va existir. AMAE, R 444, exp. 12, 22/22a i 129, núm. 8 i 10.

19. AMAEF, Andorre, Z-70-5, sous-dossier 2, achéminement Bourg-Madame.

seves investigacions. El representant del bisbe, que n'estava al cas, va informar dels plans espanyols al síndic general d'Andorra quan va rebre el dossier. El síndic general només hi veié un problema que el delegat permanent per a Andorra ja havia comunicat a Madrid: com a cap del servei només s'acceptaria un andorrà.

L'administració central va respondre amb una sèrie d'arguments de fonament que dificultaven pensar en un andorrà per al lloc de cap del servei. La resposta acabava amb un gran escepticisme sobre la posada en marxa del projecte, el qual va quedar en suspens durant sis mesos. A finals de desembre es va decidir una "*reorganización del correo de Andorra*".[20] Tot i això, la decisió no es va fer pública. La Seu d'Urgell i Madrid es van enviar un parell de cartes que no esclariren res, raó per la qual el bisbe va tornar a insistir i a deixar clara la seva posició i la dels andorrans: el cap del servei havia de ser andorrà, fos com fos. La comunicació es va tornar a estancar durant sis mesos.

A finals d'octubre, i sense previ avís, el *Diario Oficial de Comunicaciones* va publicar un decret que anunciava breument, de forma inusual i gens explicativa, que Espanya creava una administració postal a Andorra.[21] El 2 de novembre el mateix Primo de Rivera va enviar una carta al ministre d'Afers Exteriors francès per informar-lo, de forma igualment breu i sense concretar res, que "[...] *se procede a la rápida reorganización de los servicios de referencia, a fin de subsanar las deficiencias observadas.*"[22]

A fi de concretar les mesures planejades, el mateix dia va enviar una altra carta al bisbe, sense esmentar, malgrat tot, cap data ni el polèmic tema del cap de servei. El bisbe, que no sospitava res i estava content que finalment es posés fil a l'agulla, va demanar a Primo de Rivera que les negociacions, fins ara no oficials, passessin a ser-ho i, alhora, li va recordar que quedava pendent remeiar l'únic punt conflictiu.

Primo de Rivera, que estava disposat a imposar un cap de servei espanyol, va continuar gestionant personalment la comunicació amb la Seu d'Urgell a fi de guanyar temps i, d'aquesta manera, introduir l'administració espanyola a Andorra abans que el bisbe i els mateixos andorrans s'assabentessin de la jugada. I ho va aconseguir. L'obertura de les oficines va sorprendre quasi a tothom. Només els andorrans se'n van adonar poc temps abans, i van protestar al veguer francès convençuts que el bisbe era al darrere.

Quan el bisbe se'n va assabentar es va veure instrumentalitzat, i va protestar enèrgicament a Madrid. Però a mesura que els seus arguments esdevenien més sòlids en les diverses cartes que va enviar, menys cas en va fer el dictador, que les va respondre evitant la discussió i portant l'argumentació per altres vies donant-li a entendre que ni discutiria les mesures ni faria cap pas enrere. D'altra banda, davant dels andorrans el bisbe no volia admetre que s'havia deixat entabanar pel dictador.

Després de sis mesos d'intents inútils, el bisbe va fer un darrer intent desesperat per "salvar els mobles". A contracor va proposar al dictador un conveni que reconegués la imposició espanyola sense entrar en qüestions jurídiques, reservant-se -sobre el paper- el dret d'aprovació previ de futures mesures espanyoles pel que fa al servei postal a Andorra. De forma sorprenent, Primo de Rivera va acceptar la proposta episcopal i va cloure la discussió sobre la legalitat de les mesures preses. Això no obstant, el Consell General no va canviar la seva postura inicial de rebuig i va insistir que el procediment espanyol no era legítim.

El servei postal

L'organització de l'Administració de Correus espanyola a Andorra fou una autèntica proesa del seu cap Filemón López. Va arribar per primera vegada a Andorra el 15 de desembre del 1927 quan no hi havia pràcticament res preparat. Ni el bisbe ni els andorrans en sabien res, i ho va organitzar tot amb una discreció màxima a fi de no aixecar sospites abans d'hora. En quinze dies va contractar el personal de les oficines a la capital i a les altres parròquies, i també els carters que repartirien la correspondència entre la capital i els pobles. A més, també calia llogar els locals adequats per instal·lar-hi les oficines.

20. Aquest és el títol oficial que rep la mesura.
21. *Diario Oficial de Comunicaciones,* 2.308 del 31 d'octubre del 1927.
22. Archives Diplomatiques de Nantes, Ambassade de Madrid, C 220-223, Postes en Andorre 1906-1925. Carta de Primo de Rivera del 2-11-1927.

El 2 de gener de 1928 va començar a funcionar el servei postal espanyol a les Valls, tot i que en alguns aspectes encara de forma provisional. L'oficina de la capital va oferir, des del primer dia, els mateixos serveis que qualsevol oficina espanyola: despatx de cartes, certificats, paquets, girs postals, etc. Els despatxos de les altres parròquies només oferien el servei de la correspondència normal.

El secretisme amb què s'havia creat el servei i les presses de la darrera fase no havien deixat temps per preparar segells propis per a Andorra. D'entrada es van utilitzar els segells espanyols de l'època, i al cap de pocs mesos ja s'havien enllestit els primers segells "propis", la sèrie del rei Alfons XIII amb la sobrecàrrega "ANDORRA", cosa que va provocar més protestes oficials dels andorrans. Entre maig i juny, en el context de l'acord entre Primo de Rivera i el bisbe, aquest darrer va aprovar els assaigs d'una primera sèrie de segells fets exclusivament per a Andorra que es van posar a la venda a inicis de 1929. Tot i les protestes oficials, la població no va boicotejar el nou servei que, a poc a poc, es va anar integrant a la vida quotidiana de les Valls.

La reacció francesa

La creació d'una administració postal espanyola per a Andorra va sorprendre als francesos, més fins i tot que als propis andorrans i el seu copríncep. Una escarida nota oficial els havia informat d'un canvi que afectaria el servei postal, però no van sospitar mai que la mesura prengués aquestes dimensions. Les primeres explicacions oficials del dictador que els espanyols no farien cap pas enrere, va convèncer els francesos que calia canviar de seguida el "paràgraf andorrà" de l'UPU al Congrés Postal de Londres, que tindria lloc un any més tard. Després de constatar que aquesta vegada els francesos estaven fermament decidits a canviar definitivament no només el "paràgraf andorrà", sinó també la situació postal a les Valls, els representants espanyols van rebre ordres de no oposar-se a la proposta gal·la a fi que no es discutís ni es votés en el ple. Se'ls va insistir, això sí, que en la nova fórmula Espanya fos anomenada en primera posició.

Després d'aconseguir aquest primer pas, els francesos van començar a planificar i organitzar la seva pròpia administració postal per a Andorra. Acabada la dictadura de Primo de Rivera, el nou govern espanyol no va oposar cap resistència a un acord tècnic postal entre ambdues nacions per a la futura convivència i col·laboració de les seves respectives administracions a les Valls. Fins i tot van permetre que la correspondència francesa passés per territori espanyol durant els mesos d'hivern. El conveni es va firmar el juliol de 1930,[23] i el 16 de juny de 1931 el servei postal francès va començar a funcionar de forma oficial a les Valls d'Andorra.

En aquest context cal esmentar dues curiositats. El text del conveni francès difereix de l'espanyol, no en el cos del text pròpiament, sinó en el que es podria qualificar com a preàmbul. El que resulta estrany no és que el signés el rei, sinó el seu contingut. Diu que l'acord es formalitza "*previo conocimiento y expresa aprobación del Ilm. Sr. Obispo de Urgel, Co-príncipe de los Valles de Andorra*". Els francesos no havien acceptat negociar amb el bisbe, ni tampoc cap intervenció episcopal. A la versió francesa del conveni només hi trobem els paràgrafs negociats i acordats.

Després de la dimissió de Primo de Rivera (1930) i restablert el règim monàrquic, el govern espanyol es va interessar a instaurar unes bones relacions amb el copríncep episcopal, tal com eren abans de la dictadura. El text final dels diferents paràgrafs demostra que el bisbe no només va participar en les

Segells de prova per correu aeri de 1932

23. *La Gaceta de Madrid*, núm. 219 (7 d'agost del 1930), p. 895.

negociacions, sinó que les seves posicions també es van tenir molt en compte. Com hem vist, el seu consentiment es va incloure al text del preàmbul. Així doncs, no només es va reconèixer al bisbe el dret a intervenir en els afers de l'administració postal espanyola a les Valls, atorgat *in extremis* per Primo de Rivera dos anys abans, sinó que també es van establir les bases per a una futura col·laboració fructífera.

La segona curiositat: El Consell General d'Andorra, que en el seu dia s'havia oposat oficialment a l'obertura de l'oficina postal espanyola, ara s'oposava a l'obertura de l'oficina francesa. De fet, oficialment no ha reconegut mai la instal·lació legítima d'ambdues oficines.[24] Coincidint temporalment amb la signatura de l'acord bilateral francès i espanyol, els andorrans havien sol·licitat als seus copríncep un servei postal intern propi. A més, van concedir una llicència per crear i explotar una línia aèria Andorra – la Seu d'Urgell – Barcelona, que no es va arribar a inaugurar com a línia postal amb tots els seus permisos oficials a falta d'un darrer vol de proves el maig de 1932. El govern andorrà "revolucionari" de 1933 fins i tot es va plantejar impugnar, al Congrés Postal del Caire de 1934, el nou "paràgraf andorrà", imposat sense la participació parlamentària de la mateixa Andorra. Però finalment no es va fer arran de la intervenció de la Gendarmeria Francesa, que l'agost de 1933 va destituir el govern andorrà.

La Guerra Civil Espanyola

Per a Andorra i el seu correu, l'inici de la Guerra Civil va significar una orientació forçosa cap a la República per dues raons: 1) tots els treballadors andorrans -fins i tot el cap espanyol- cobraven del govern legítim de la República Espanyola; 2) els intents insurreccionistes havien fracassat a tot Catalunya. A la Seu d'Urgell, com en molts altres indrets de Catalunya durant bona part de la guerra, un comitè antifeixista va ocupar el poder de forma "paral·lela" al poder institucional. El decret del 15 d'agost va iniciar la censura postal republicana i, pocs dies més tard, ja es controlava el correu que entrava i sortia del territori. Això també va afectar la "valisa francesa" que durant l'hivern (octubre-abril) entrava per Puigcerdà i sortia per la Seu d'Urgell, i viceversa, tal com s'havia establert en el conveni postal amb França del 1930. Amb "l'Espanya nacional" no hi havia comunicació directa. Les cartes havien d'entrar a França i, des d'allà, per via marítima cap a Lisboa, Gibraltar o el Marroc espanyol, a fi d'arribar a la seva destinació. Després que el setembre de 1937 les tropes franquistes ocupessin Irun i Sant Sebastià, es va obrir un pas fronterer que va permetre la comunicació per carretera i ferrocarril, igual que la comunicació postal entre la part "nacional" i França.

El cap de l'administració espanyola de Correus a les Valls, Filemón López, i gairebé tot el personal andorrà, o bé no sentien gaire simpatia per la República o bé no es van voler posicionar davant d'un conflicte que en el fons els era aliè. Així doncs, no és estrany que ni Filemón López ni la resta de treballadors es mostressin interessats a exhibir la propaganda antifeixista i a favor de la República que se'ls va enviar per penjar a les diverses oficines. Des de Barcelona, la reacció no es va fer esperar: es van destituir tots els funcionaris, però se'ls obligava a continuar treballant i se'ls mantenia el sou.

López, que es va adonar que el substituirien ben aviat, va enviar una carta al copríncep episcopal, exiliat a San Remo, per explicar-li la situació del correu a Andorra i la seva situació personal. López va mostrar la seva simpatia per la causa "nacional" i li va proposar continuar exercint com a funcionari "nacional". No acceptaria abandonar el seu lloc i no estava disposat a ser-ne rellevat. A la carta n'adjunta una altra amb les mateixes propostes dirigides al "*Presidente del Gobierno nacionalista*".[25] El bisbe va enviar la carta a Burgos i hi va adjuntar una carta de recomanació en què es declarava a favor de les propostes de López. A Burgos el Ministeri d'Afers Exteriors també s'hi va mostrar d'acord.

Sorprenentment durant els següents mesos no va passar res. A mitjan maig però, van arribar a Andorra dos funcionaris de Correus per convidar López a participar a un curset a Barcelona; mentrestant, ells el substituirien. López, que ja es va olorar la jugada, es va negar a lliurar la seva oficina i aturar-ne l'activitat amb l'ajuda de les autoritats andorranes. Quinze dies més tard, el *Boletín Oficial* va publicar la seva suspensió oficial i definitiva.

24. Archives des Pyrénées Orientales, Délégation pour Andorre, 1723W, cartó 136, Andorre, Timbre-Postes. Carta del Consell General al prefecte dels PO del 21 de maig de 1930.

25. Arxiu de la Mitra d'Urgell, Correus 2, 1412192 del 23 de juny de 1937.

Un segon intent per substituir López i els seus funcionaris, que continuaven a les oficines, també va fracassar gairebé de forma rotunda. Només l'encarregat d'Escaldes va abandonar el seu lloc i l'oficina a qui l'havia de "substituir".

Tot plegat va fer que durant els nou mesos següents es visqués una situació postal còmica. A Andorra hi havia tres administracions de correus: la francesa, la republicana i la "nacional". La d'Escaldes era l'única que rebia el correu des d'Espanya i des d'on es podia enviar correspondència a la part republicana; però com que els altres funcionaris i carters no la reconeixien, es trobava amb dificultats a l'hora de distribuir el correu. Mentrestant, Filemón López es dedicava al correu interior i, de tant en tant, permetia que alguns dels "seus" distribuïssin algunes "cartes republicanes". Aquesta fou la situació fins el febrer de 1939.

Encara cal esmentar un fet que no es coneix gaire: els assaigs d'una sèrie republicana de segells per a Andorra. Al llarg de la guerra, bona part dels valors de la sèrie emesa el 1935 s'havien anat esgotant i s'havien d'utilitzar franqueigs mixtos o, fins i tot, segells espanyols. A finals del 1938 l'Administració de Correus va decidir preparar-ne una nova sèrie per a Andorra. Es preveia que els assaigs, ja impresos, arribessin a les oficines a la primavera, però els esdeveniments de la guerra ho van impedir. Ben pocs exemplars d'aquests assaigs, no gaire coneguts, van sobreviure a la guerra. Quan per primera vegada se'n van publicar fotografies en una revista filatèlica, l'autor de l'article no els sabia ubicar en el temps.[26]

La postguerra

Al febrer del 1939 les tropes franquistes van ocupar la Seu d'Urgell. Andorra deixava de conviure amb la República i començava a conviure amb la Dictadura. Després que l'únic treballador republicà que quedava a les Valls Iliurés l'oficina d'Escaldes, el correu d'Andorra va passar a ser "nacional". A fi de reorganitzar l'administració i se sobreentén que també per vetllar per l'esperit nacional, Franco va pensar enviar un treballador "nacional" de Correus. No se sap si aquest treballador va arribar a les Valls, però tampoc no calia. Des del primer moment, l'administració no va funcionar amb Filemón López perquè encara no es disposava de segells espanyols, i també perquè d'entrada calia reorganitzar el pas del correu des de i fins a la Seu d'Urgell, pel territori que s'acabava "d'alliberar".

La nova era va dur nous segells, però també una nova censura; la franquista va substituir la republicana. Això no obstant, a la fi de la Guerra Civil, a inicis d'abril, aquesta encara no havia acabat la seva feina. Va continuar amb el nom de *Censura Gubernativa*, i va enllaçar amb el control que van exercir quasi tots els països europeus durant la Segona Guerra Mundial pel que fa a la correspondència cap a l'estranger. La censura va controlar el correu que entrava i sortia per la via espanyola, inclosa, en part, la via francesa per territori espanyol de la Seu d'Urgell a Puigcerdà. La censura tampoc no va desaparèixer amb la fi de la guerra.

A partir d'ara l'administració postal central es va començar a dedicar a un problema pendent: la falta de segells andorrans. Acabada la Guerra Civil ja pràcticament no n'hi havia i fins ara se n'havia utilitzat d'espanyols i, en alguns casos, franqueigs mixtos de valors poc habituals que encara quedaven. El problema es va solucionar amb l'emissió d'una nova sèrie andorrana el 1948, després de preparar-la i planificar-la durant dos anys. Però el problema va reaparèixer deu anys més tard puix, després que s'esgotessin els 200.000 exemplars, no s'havia reimprès la sèrie vella, ni tampoc no se n'havia emès cap de nova. El problema va perdurar fins que el 1963 es va emetre una segona sèrie de vuit valors per a Andorra (Paisatges i temes andorrans), amb un tiratge de 4.000.000 d'exemplars, capaç de cobrir les necessitats postals de la propera dècada; el 1966 una tercera sèrie de quatre valors (Flors del Principat) va cobrir alguns "imports buits".

No fou fins a inicis dels anys 70 que l'administració de Madrid es va adonar que Andorra també era un nou camp per al mercat filatèlic. Per això va començar a emetre entre tres o quatre segells o minisèries per any, tot introduint les sèries EUROPA i NAVIDAD com a components fixos de les seves emissions anuals, "paral·lels" als que ja emetia a Espanya.

26. *Publicidad Filatélica*, núm. 17 (oct. - des. 1949), p. 16, col. 2; vegi's també *Philandorre* (1982), núm. 12, p. 7- 8.

L'Espanya democràtica

La fi de la dictadura franquista i la transició democràtica també van deixar empremta en la política d'emissió filatèlica. Tot i que el nou clima d'obertura i entesa no va impulsar un canvi de les bases polítiques de la presència postal espanyola a les Valls, el canvi es va notar en com aquesta presència exercia els seus drets. Espanya va acceptar la voluntat andorrana d'arribar a una nova entesa i va crear la *Comisión paritaria para el estudio y programación de las emisiones especiales de sellos de Correo para uso en los Servicios Postales españoles en el Principado de Andorra*.[27] Tot i que només es tractava d'un simple òrgan de consulta, la bona voluntat d'ambdues parts, especialment del Delegat Permanent per a Andorra i dels seus consellers, va influir positivament en el seu treball. Les propostes es consensuaven i ben poques vegades eren polèmiques. A la pràctica, aquestes propostes es van reflectir en els nombrosos temes commemoratius que els antics coprínceps van protagonitzar en les sèries que es van emetre els anys posteriors i, també, en les llegendes dels segells que van aparèixer a partir de 1979 en català, la llengua oficial d'Andorra, juntament amb una nova llegenda: Correus Principat d'Andorra.

Els intents reiterats del Consell General per lliurar-se de la cotilla institucional medieval i arribar així a un autogovern i una sobirania completa, moderna i democràtica, finalment van donar els seus fruits la darrera dècada del segle XX. Després d'unes negociacions llargues i complicades, el 1993 Andorra va aprovar la seva primera constitució democràtica en què els coprínceps gairebé només hi figuren com a simples representants sense pes ni capacitat de decisió política, i Espanya i França com a estats protectors que en garanteixen la independència. Això no obstant, la independència postal es va haver de sacrificar arran de l'acord entre les quatre parts. Així doncs, a efectes pràctics, la situació postal no ha variat.[28]

La situació política i jurídica abans que s'aprovés la Constitució el 1993 era força complicada; avui dia la qüestió postal ho continua sent. Ni la Constitució[29] ni el Tractat de bon Veïnatge, Amistat i Cooperació...[30] fan referència a l'administració i les comunicacions postals. Tant l'administració postal espanyola com la francesa continuen sense reconeixement andorrà. La instal·lació d'ambdues administracions es continua fonamentant en els drets medievals coprincipals.[31] Aquests darrers anys hi ha hagut diferents intents andorrans per intentar canviar la situació, i així assumir també la sobirania postal. Però els intents no han reeixit i la diplomàcia aconsella no tocar el tema.

El 2008 el Consell General va assumir les conseqüències d'una situació insostenible que ja feia anys que es veia venir: la sobrecàrrega del correu intern gratuït andorrà.[32] Mantenir aquest sistema ja no era viable, tant pel seu cost com per la seva ineficàcia. El paradís postal es va acabar el gener del 2009, i a partir d'aleshores a Andorra també es paga el franqueig com

27. *Boletín Oficial del Estado* [BOE] 61/11-3-1980 /BOE-A-1980-5478.
28. A partir del 1999 l'actual situació també es reflecteix en el canvi de la llegenda 'Correus Principat d'Andorra' a 'Correus Espanyols'.
29. http://es.wikisource.org/wiki/Constituci%C3%B3n_del_Principado_de_Andorra. El secret de comunicació només es tracta a l'article 15 de la Constitució. Per cert, tampoc no s'hi fa cap referència a les telecomunicacions, tot i que en aquest àmbit no hi ha hagut problemes.
30. *BOE*, 30-6-1993/BOE-A-1993-16868.
31. L'aprovació de la Constitució va implicar una renúncia implícita (no pas explícita) dels drets dels coprínceps sobre Andorra i dins d'Andorra, drets que en la seva majoria es van refondre en la Constitució. Això no obstant, els drets de la comunicació postal no consten ni en acords ni en tractats. Això significa que el bisbe d'Urgell, encara que a la pràctica s'hagi desentès de la seva "coparticipació" pel que fa a la qüestió postal, manté els seus antics drets. Això implica una participació episcopal, que en aquests moments no es dóna, pel que fa les qüestions postals que fan referència a Andorra d'acord amb els "acords" amb Primo de Rivera, única base jurídica des del 1928 de l'administració postal espanyola a les Valls d'Andorra.
32. Arran de la gratuïtat de què disposaven els enviaments normals a les Valls es va arribar, malgrat la reducció generalitzada de l'enviament de cartes a causa de la introducció de les noves tecnologies (telefonia mòbil, SMS, etc.), a una saturació i al col·lapse a causa de l'enviament massiu de publicitat.

Enviaments postals franquejats de mitjans del segle XIX

arreu. El correu espanyol n'ha sortit beneficiat ja que avui en dia les seves tarifes per enviar cartes normals continuen sent més avantatjoses que les del correu francès.[33]

El darrer canvi a nivell postal entre Espanya i Andorra es va produir el novembre del 2011 quan el govern espanyol va suprimir la Comissió paritària amb un decret.[34] Aleshores es va crear la Comissió Filatèlica de l'Estat adscrita al ministeri de Foment que, des d'aleshores, s'encarrega de les emissions en general i d'Andorra, una conseqüència jurídica i política de la privatització dels serveis de Correus. Aquest canvi no ha afectat la cooperació entre Espanya i Andorra.

33. Avui dia una carta normal costa 36 cèntims, mentre que el correu francès en cobra 60.
34. *BOE*, Reial Decret 1637/2011/14.11.

Andorra, país de pas i de refugi: 85-88 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.73 ISBN: 978-99920-61-30-5

ARTICLE

La bandera andorrana i l'escut d'armes

Papers de recerca històrica 8

Gerhard Lang-Valchs
Historiador, teòleg i professor jubilat, doctor per la Universitat de Sarre (Saarbrücken, Alemania)
langvalchs@hotmail.es

Resum
La bandera andorrana i l'escut d'armes
Recorregut documental sobre la/es representació/ns de la bandera i l'escut, tot i descrivint-ne l'evolució, els models, les representacions en el decurs històric.

Resumen
La bandera andorrana y el escudo de armas
Recorrido documental sobre las representaciones de la bandera y el escudo, describiendo la evolución, los modelos, las representaciones en su evolución histórica.

Résumé
Le drapeau andorran et son blason.
Parcours des documents sur la/les représentations du drapeau et du blason moyennant la description de son évolution, de ses modèles et de ses représentations selon la période historique.

Abstract
The Andorran flag and coat of arms
A documentary review on the representations of the flag and coat of arms, their evolution, models and historical evolution.

L'origen dels escuts d'armes i les banderes és molt antic, i està relacionat amb el món militar i l'ostentació del poder polític. En el nostre marc cultural, aquest origen es remunta a les tradicions militars dels exèrcits romans (les unitats dels quals tenien el seu propi estendard) i, més endavant, al costum feudal medieval dels sobirans d'identificar la seva casa amb el seu propi escut d'armes (els escuts d'armes acostumen a ser més antics que les banderes actuals).

Amb la creació dels estats nacionals després de la Revolució Francesa, el costum d'exhibir banderes com a símbol de la seva (nova) identitat va arrelar en els estats moderns i les seves institucions. En alguns països com Alemanya, aquests símbols nacionals fins i tot han variat diverses vegades al llarg de la seva història recent. Avui dia ambdós símbols formen part del marc institucional i representatiu de totes les nacions, i el seu ús s'ha anat legislant tant a nivell nacional com internacional.

Segons algunes fonts enciclopèdiques, la primera bandera andorrana tenia dues bandes verticals, una de groga i una altra de vermella, i va néixer en el context del decret napoleònic de 1806 amb el qual França reassumia la cosobirania andorrana. D'altres diuen que la bandera tenia una divisió horitzontal.

Sembla que per als colors de la bandera es van escollir els de l'escut d'armes. Dos dels elements de l'escut, d'una banda la mitra i el bàcul, i de l'altra les vaques de Bearn, són difícils de representar en una bandera que es caracteritza per la seva representació mitjançant el color. L'adopció i ús dels colors groc i vermell a la bandera andorrana s'explica perquè són una part essencial i única tant de l'escut dels senyors de Foix com del de Catalunya.

Però la manca de documentació posa en dubte l'existència d'aquesta bandera andorrana. No se l'esmenta –ni es fa referència als colors– en cap dels documents creats en el context

del decret napoleònic de 1806. Tampoc no hi trobem cap referència en altres documents –i en canvi trobem descripcions de l'escut d'armes– com, per exemple, els nombrosos apunts del coronel Ulrich sobre la vida política i administrativa, redactats durant la seva llarga estada a les Valls. Tot i que en moltes enciclopèdies antigues i algunes pàgines d'Internet s'hi veuen diversos models d'aquesta primera bandera andorrana, en cap d'elles hi ha una referència concreta i contrastable que permeti consultar i verificar l'autenticitat de les fonts.

Així doncs, fins que no trobem una menció inequívoca d'una bandera andorrana prèvia al 1866, haurem de dubtar de la seva existència.

Ara bé, no podem dubtar de la creació d'una bandera andorrana el 1866, any en què Guillem d'Areny-Plandolit la va proposar a l'emperador francès Napoleó III quan va anar a la cort francesa, al palau de Bois de Boulogne.[1] La bandera es va crear arran del projecte de renovació impulsat pel baró de Senaller i la consegüent participació d'Andorra a l'Exposició Universal de París de 1868, en què va compartir un palau amb Luxemburg, Mònaco i San Marino. Tot i que la premsa d'aleshores va informar dels colors de la insígnia tricolor –blau, groc i vermell–, no especificava si la disposició era horitzontal o vertical. El fet que –segons els diaris– la bandera fes referència, amb els seus colors, tant a França com a Espanya, no esclareix la qüestió. Un indici de l'horitzontalitat inicial podria ser l'existència d'una segona versió de la bandera amb una corona enmig de la franja central, tal com explica un viatger el 1898.[2] Deu anys abans, un viatger francès ja havia fet clara referència d'una versió horitzontal, però amb l'escut d'armes.[3]

Sembla doncs que a finals del segle XIX hi havia dues banderes amb els mateixos colors que es guardaven a la capella de Sant Ermengol de la Casa de la Vall.[4] Les notícies relacionades no informen sobre si es tractava de dos models diferents, és a dir, d'una versió horitzontal i una altra de vertical amb els mateixos colors. Tampoc no queda clar si hi havia algun element afegit com, per exemple, l'escut d'armes. El 1910 és la primera i única vegada que s'esmenta un tercer model, amb les franges verticals i amb uns colors diferents.[5] Malauradament no se n'ha pogut trobar ni documentació ni fotografies.

Sí que es pot constatar, però, que fins a finals del segle XIX ni Andorra ni l'administració francesa per a Andorra tenien una idea clara i definida sobre la bandera andorrana. El 1887, poc després de ser nomenat veguer francès d'Andorra, l'advocat Charles Romeu va preguntar al seu batlle andorrà com era realment la bandera andorrana.[6] Sembla que tenia clara la seqüència dels colors, però dissortadament la resposta no s'ha conservat. En un document de 1902 però, Charles Romeu informa sobre els colors de la bandera: "Le pavillon [...] est tricolore comme le drapeau français, avec la couleur jaune à la place du blanc – en centre de la bande jaune, figurent les armes d'Andorre reproduits en tête de cette feuille, avec cette dévise andorrane du blason: Virtus unita fortior".[7]

Atesa la falta de documents oficials andorrans, hem d'orientar-nos amb el que escriuen alguns visitants sobre la seva estada a Andorra. No sempre ens ofereixen –si és que esmenten la bandera andorrana– una descripció tan clara i inequívoca com la de Leary o la d'un article del *National Geographic*.[8] Els altres autors no ens esclareixen si la bandera que van veure era el model vertical i si s'hi veia l'escut d'armes amb la corona ja esmentada.

A finals dels anys 20 el conegut *Almanach de Gotha* mencionava per primera vegada la bandera andorrana en l'edició del 1928, però el 1931 i 1932 es corregia. Aquest embolic sembla reflectir la indecisió "oficial" sobre aquest símbol nacional. Malgrat les discrepàncies sobre l'horitzontalitat o verticalitat de les franges, i

1. *Revue Moderne*, vol. 40, p. 219.
2. Spender, Harold. *Through the High Pyrenees*, A.D. Innes & Co, 1898, p. 67: "During the session [of the Andorran Council General] the Andorran flag –with three horizontal lines of blue, yellow, and red, and a crown in the centre– hangs out of the window".
3. Charton, Edouard. *Le Tour du Monde, Nouveau Journal des voyages*, vol. 55, 1888, p. 102: "[Le drapeau] [...] est formé de trois bandes horizontales, bleu, jaune et rouge, avec l'écu au centre".
4. Cornet i Mas, Gaietà. *Una excursión por Cataluña*, 1888, p. 121.
5. Grein, James Thomas. *A Dream of Charity and some Impressions of London Life*, 1910, p. 67: "The flag of Andorra was hoisted on the balcony, displaying the colours red, white, and pale yellow in vertical stripes." Evidentment és possible que es tracti d'un error de l'autor.
6. ADN, AVFA, cartó 43, núm. 5. Carta del veguer al batlle del 30.5.1887: "Je vous prierai, en outre, de me faire connaître comme sont disposés les trois couleurs du drapeau national andorran; sont-elles horizontales comme celles du drapeau espagnol? Sont-elles verticales comme celles du drapeau français?".
7. Ibídem, cartó 47, 2031 del 13.2.1902.
8. Leary, Lewis Gaston. *The Hidden Republic,* 1912, p. 149; *The National Geographic* (oct. 1917), p. 732. Ambdues publicacions esmenten la bandera que Spender ja havia descrit.

la presència o no de les barres de Catalunya a l'escut d'armes, la seqüència dels colors no varia: blau, groc i vermell.[9]

El 1930 un acte semioficial va esvair la incertesa sobre la bandera andorrana. A l'agost, la Societat Andorrana de Residents a Barcelona va anunciar el lliurament d'una (nova) bandera als membres del Consell General. L'acte es va fer el 9 de setembre amb motiu de la peregrinació anual al santuari de la Verge de Meritxell, que 9 anys abans el bisbe Guitart havia coronat canònicament patrona de les Valls d'Andorra.[10] Durant la cerimònia, a la qual van assistir tots els membres del Consell General, la Societat Andorrana de Residents a Barcelona va lliurar als representants del Consell una bandera que, a partir d'aleshores, es va utilitzar com la bandera andorrana. No hi va haver cap decisió oficial sobre la seva validesa. En aquella bandera, que és la d'avui, ja s'hi podia veure l'escut d'armes actual al mig. Una polèmica sobre el disseny de la nova bandera, que fins i tot es va reflectir a la premsa, ens esclareix com era i com es va utilitzar.[11]

Més de 50 anys més tard, el Consell General va establir aquest model com la bandera oficial de les Valls d'Andorra. El model que va descriure en Leary, amb la corona al mig, va servir perquè més endavant algun aficionat a la història el relacionés amb el suposat regnat de Boris I a Andorra.

Tot i el que s'ha esmentat i documentat, hi ha algunes coses estranyes i sorprenents. Unes fotos dels anys 1928 - 1930 mostren els membres del Consell General amb una bandera "model vertical" amb la seqüència de colors groc, vermell i blau.[12] A l'escut d'armes s'hi veu clarament el bàcul al costat de la mitra. A la portada del número 11 del Butlletí, que publicava l'anunci ja esmentat del lliurament de la bandera a Meritxell, s'hi pot veure una representació gràfica de la futura bandera. Això no obstant, els colors s'han invertit, és a dir: vermell, groc i blau.[13] Això, clarament contradictori al que s'ha documentat prèviament, es podria explicar com l'error que es produeix quan es fixa la bandera al seu pal (per la banda equivocada). A l'edició d'octubre del Butlletí s'hi van publicar les fotos del lliurament de la bandera en què a l'escut d'armes, tot i que coincideix amb el de la bandera anunciada, sorprèn veure-hi els colors groc, vermell i blau.

Les primeres informacions sobre un escut d'armes andorrà són molt anteriors a les de la bandera. Probablement la representació més antiga que se'n conserva es troba a la façana de la Casa de la Vall que el Consell va comprar el 1702 per fer-hi les seves reunions. La forma de l'escut correspon exactament a la descripció que el Manual Digest en féu el 1748.

La bandera no s'utilitzava gaire, i amb prou feines trobem documents que ens informin de quan s'emprava. Però el cas de l'escut d'armes és ben diferent: el trobem al segell oficial del Consell General i del Tribunal de Corts, al paper oficial de la Vegueria Francesa, als segells postals andorrans i als seus precursors, per anomenar simplement els suports més emprats i coneguts. Quan comparem les diverses representacions sorprèn trobar-nos, fins mitjan del segle passat i fins i tot més tard, versions diferents que ni coincideixen del tot amb la versió "original" de la Casa de la Vall ni tampoc, en moltes ocasions, amb l'actual. Per adonar-nos de les diferències de les diverses versions fixem-nos d'entrada en el model oficial actual.

La mitra i el bàcul, referències al copríncep episcopal

Las vaques de Bearn

Armes del Comtat de Foix

Escut de Catalunya

9. de Gotha, Almanach, *Julius Perthes, Gotha*, 1928, 1931 i 1932, p. 783.

10. La coronació canònica de la Verge de Meritxell estava prevista per al 9 de setembre de 1914, però es va retardar a causa de l'inici de la Primera Guerra Mundial. El 1921 el nou bisbe va oficiar el seu primer acte a Andorra. Tot i que era bisbe des del 1919, havia encarregat al seu Delegat Permanent tot allò que feia referència a Andorra. Durant la cerimònia es va cantar, per primera vegada de forma pública i oficial, l'himne andorrà que el Consell havia elaborat i acceptat oficialment el 1915.

11. *La Vanguardia* (19.10.1930), p. 32, col. 4; *La Vanguardia* (28.10.1930), p. 28, col. 2; *Butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona* [*Butlletí*] (set. 1930), núm. 12, p. 128-131; *Butlletí* (des. 1930), núm. 15, p. 172, 173.

12. Catàleg d'exposició, *Guillem de Plandolit (1872-1932). La memòria revelada* LGP, 330-1 i 281-1.

13. A més, hi veiem les lletres R.A. [República d'Andorra] que emmarquen l'escut d'armes de la franja central.

Amb el temps s'observen 3 tipus de canvis. El primer fa referència a les vaques de Bearn, representades al quart inferior dret. Avui dia miren cap a l'esquerra, però a l'escut de la Casa de la Vall miren cap a la dreta. Tot i que alguns exemples del segle XX segueixen l'orientació inicial, el canvi va tenir lloc durant el segle XIX, probablement per una mena de "moda heràldica" centreeuropea que evitava (i evita) que els animals representats als escuts miressin cap a la dreta. Tot i això, aquest canvi no és gaire important, ni tampoc ho són les petites diferències que es poden constatar en la representació de les vaques i les campanes que porten.

Als quarts de l'esquerra és on hi va haver més canvis.[14] Del quart superior podrien sorprendre les diverses versions sobre la col·locació de la mitra i el bàcul, tot i que tampoc no tenen gaire importància. Tot i això, el canvi més important fou al quart inferior: es van substituir les barres de Catalunya pel bàcul episcopal, fet que va provocar, en dues ocasions, protestes i reaccions oficials. El setembre de 1930, després que la bandera andorrana es lliurés als membres del Consell General, el veguer francès Romeu va enviar un informe al prefecte de Perpinyà on deia que la Societat Andorrana de Residents a Barcelona havia canviat l'escut incloent-hi les barres catalanes en referència a Catalunya, cosa que, segons el veguer, podria indicar el creixent interès espanyol envers Andorra.[15] Tot i això, el cas no va preocupar al prefecte.

Malgrat tot, sembla que entre els andorrans la qüestió de l'escut va provocar certa polèmica, segons es desprèn d'un article que Eduard Bonell va publicar al Butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona. Bonell va argumentar de forma encertada a favor del presumptament "nou" escut que es representava a la bandera dient que es tractava del model més antic i original, representat a la façana de la Casa de la Vall. I va explicar el canvi al model que suprimeix les barres catalanes per un acord entre els bisbes d'Urgell –el bisbat de Caixal (1853-1979), de Casañas (1879-1901) o de Benlloch (1907-1919)– i la Vegueria Francesa.[16] Sobre aquest acord no se'n sap res. De fet, les barres catalanes ja no apareixien al segell oficial del Consell General que s'utilitzava els anys 30 del segle XIX. El darrer any de la Guerra Civil Espanyola va succeir un segon fet amb més ingredients polítics i ideològics.

El 1936 l'administració postal francesa va emetre una nova sèrie de segells pel seu correu a Andorra, tots ells amb la mateixa temàtica: l'escut d'armes andorrà. Josep Maria Imbert, delegat de la Delegació del Govern de la República per a Andorra, va fer un informe a finals de setembre de 1938 afirmant que la representació de l'escut era diferent de l'habitual.[17] Els quarts de l'esquerra s'havien modificat. Tradicionalment al quart esquerre superior hi havia el bàcul i la mitra episcopals, i a l'inferior les barres de Catalunya. Ara ja no es feia referència a Catalunya, i la mitra i el bàcul es repartien als quarts de l'esquerra.[18]

Un membre de l'*Agencia Filatélica Oficial* (AFO), un òrgan consultiu de l'administració postal, responsable de la comercialització dels segells republicans, es va adonar d'aquest canvi mentre cercava temes típics per a una nova sèrie de segells andorrans que s'estava preparant. Després de ser-ne informat, Imbert va documentar aquests canvis en un informe que va enviar al ministre espanyol d'Exteriors.[19] Segons ell, es tractava d'un canvi intencionat dels francesos per subratllar i demostrar públicament la inexistència dels drets cosobirans espanyols sobre Andorra i dins d'Andorra.

En aquest context el representant del director general de Correus a l'AFO va proposar incloure a la nova sèrie un altre segell sobre la imatge correcta del polèmic escut andorrà. Efectivament els assaigs de la sèrie –que no es va arribar a publicar a conseqüència del final de la Guerra Civil Espanyola– inclouen aquest segell addicional pel correu urgent.

L'ús indistint de diversos models de l'escut d'armes no va preocupar realment cap de les parts implicades. Així doncs, fins al 1971 –any en què finalment es va adoptar oficialment la bandera amb l'escut– van aparèixer diverses representacions "errònies" que no s'ajustaven al model original i, més tard, definitiu.

14. Si parléssim de forma heràldica, seria la dreta.

15. Archives Départementales des Pyrénées Orientales, Délégation pour Andorre, 1723W, cartó 9, Correspondance adressé au Délégué Permanent 1886-1934, setembre de 1930, Pèlerinage au Sanctuaire de Meritxell.

16. *Butlletí* (oct. 1930), núm. 13, "Les picabaralles a l'entorn de l'escut d'Andorra", p. 147-148. Sembla que l'opinió de l'autor es podria atribuir a la seva actitud independentista i oposició al règim coprincipal.

17. Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores [AMAE], R 1783, exp. 29, *Información sobre una emisión de sellos...*, p. 13-15 del 8.10.1938; AMAE, RE 103, carp. 1, pl. 1-2. Informe del 7.10.1938 dirigit al director general de Correus.

18. Des que el 1887 la Vegueria Francesa d'Andorra es va traslladar a Prades, aquesta utilitzava l'escut d'armes tal com es representa a l'esmentada sèrie de segells de 1936.

19. AMAE, R 1783, exp. 29, *Información sobre una emisión de sellos...*, p. 13-15 del 8.10.1938 del 8.10.1938. Va acompanyar la carta al ministre d'Estat del 13.10.1938.

Andorra, país de pas i de refugi: 89-94 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.74 ISBN: 978-99920-61-30-5

A R T I C L E

Henri Douchet i les seves relacions amb Andorra

Papers de recerca històrica 8

Gerhard Lang-Valchs

Historiador, teòleg i professor jubilat, doctor per la Universitat de Sarre (Saarbrücken, Alemania)
langvalchs@hotmail.es

Resum

Henri Douchet i les seves relacions amb Andorra

L'autor continua estudiant la història postal andorrana, de la qual és un gran coneixedor. Les relacions de Douchet amb Andorra s'inicien amb una proposta de segells oficials l'any 1895. Douchet proposarà a finals del segle XIX i principis del segle XX, un correu sota administració andorrana, amb segells andorrans i l'ingrés a la Unió Postal Universal. El projecte s'estroncarà amb l'inici de la Primera Guerra Mundial.

Resumen

Henri Douchet y sus relaciones con Andorra

El autor continúa estudiando la historia postal andorrana, de la que es un gran conocedor. Las relaciones de Douchet con Andorra se inician con una propuesta de sellos oficiales el año 1895. Douchet propone al final del siglo XIX y principios del siglo XX, un correo bajo administración andorrana, con sellos andorranos e ingresar en la Unión Postal Universal. El proyecto se malogra al inicio de la Primera Guerra Mundial.

Résumé

Henri Douchet et les liens avec l'Andorre.

L'auteur poursuit l'étude de l'histoire du courrier postal andorran dont il en est un expert. Les rapports entre Douchet et l'Andorre s'amorce avec le projet de faire des timbres officiels l'année 1895. Douchet proposera à la fin du XIX et début du XX siècle, un courrier organisé par l'administration andorrane, avec des timbres andorrans ainsi que l'adhésion à l'Union Postale Universelle. Ce projet s'étouffera dès que de la première guerre mondiale éclatera.

Abstract

Henri Douchet and his relations with Andorra

The author continues studying the Andorran postal system, of which he is a specialist. The relations between Douchet and Andorra began by a proposal of official stamps in the year 1895. Douchet proposed a postal system under Andorra administration between the end of the XIXth century and the beginning of the XXth, with Andorran stamps and entrance to the Universal Postal Union. The project was abandoned at the beginning of the First World War.

La història postal d'Andorra compta amb una desena de persones que, en algun moment entre finals del segle XIX i les primeres dècades del segle XX, van tenir-hi un paper rellevant perquè o van oferir la seva col·laboració en l'edició i impressió de segells andorrans o van sol·licitar una concessió per organitzar els serveis de correus. Henri Douchet fou el més destacat entre ells tant pel seu mèrit artístic com professional.[1]

Notes biogràfiques

Henri Nicolas Adrien Douchet va néixer el 9 de març del 1863 a Sannois, un suburbi de París on el seu pare tenia un negoci de ferro i ferralles. Gràcies al seu progenitor, Henri va poder estudiar al prestigiós col·legi jesuïta *Collège Stanislas*, on va descobrir el seu interès per les llengües. Després dels estudis preuniversitaris va començar a treballar d'administratiu a la SNCF (*Société Nationale des Chemins de Fer*), on traduïa, confeccionava i imprimia els horaris dels trens, i els distribuïa a estacions, agències de viatges, hotels, ambaixades i consolats. Les seves primeres relacions amb el món de la impremta s'originen a la *Imprimerie et librairie centrales des chemins de fer* (CHAIX), un punt de contacte habitual. Tot i que no es va formar professionalment en aquest camp, s'hi va familiaritzar fins al punt que aquesta part de la seva feina va esdevenir el seu segon hobby; el primer fou la filatèlia.

El 1894 es va casar amb Marie Laure Cochereau, amb qui va

1. Gairebé tots els autors que n'han fet esment el consideren belga.

tenir dues filles. Va començar a patir una greu malaltia pulmonar fins al punt que els metges van arribar a témer per la seva vida: el 1870 el seu germà gran morí d'una malaltia semblant. Pels volts del 1897 el van jubilar abans d'hora atesa la seva salut delicada. Aleshores Douchet va marxar de París i es va retirar amb la seva família a Méricourt l'Abbé (Somme), un poble petit d'uns 300 habitants a prop d'Amiens, on va comprar una casa.

Després de la seva jubilació anticipada, Douchet va intentar combinar les seves aficions: la filatèlia i la impremta. Aquests anys foren l'apogeu de la seva activitat editorial i filatèlica. Va escriure un article sobre Andorra i en va fer imprimir una separata a l'editorial CHAIX.[2] Començà a muntar una impremta a la seva nova residència, potser amb alguna màquina vella de l'editorial amb què havia treballat durant anys. En els següents anys, aquesta editorial pròpia, *Impressions Polychromes Typographiques, Méricourt l'Abbé*, va imprimir moltes publicacions i treballs relacionats amb la impremta.

Durant aquesta època va començar a assajar la primera sèrie de segells per a Creta, que va ser país entre 1898 -en què va aconseguir independitzar-se de l'Imperi Otomà- i 1913 -en què es va integrar a Grècia. Tot i que la seva dona li va fer de model per al disseny que va presentar als cretencs, aquesta administració postal es va decantar per una altra proposta. El reconeixement per haver participat al concurs es va limitar a una caixa de xampany.[3]

Henri Douchet va participar personalment al congrés filatèlic internacional de París que es va celebrar el 1900, amb la presentació d'un estudi "*sur l'intérêt que présenterait la création d'un musée postal*".[4] També va imprimir i presentar el *Catalogue officiel de l'exposition philatélique*; catàleg que va resumir[5] un any més tard. Durant tres anys va editar un suplement gratuït per a la *Revue Philatélique Française* -n'era el director des del 1900 i hi va publicar diversos articles-,[6] a més d'un catàleg de segells fiscals.[7] Amb la intenció de dedicar-se a aquesta mena de publicacions, el 1903 va fundar la *Société du Catalogue Officiel de Timbres-Postes & Télégraphe*, de la qual no se sap què va passar, tot i que ho podem pressuposar si es té en compte que a partir del 1904 la seva impremta deixà de fer publicacions filatèliques.

A la seva casa de Méricourt, va passar el que consideraria un miracle: en pocs anys es va curar de la malaltia pretesament incurable. Douchet va pensar que Déu n'era la causa. És per això que durant uns quants anys va dedicar diverses publicacions a difondre la intervenció miraculosa de la *Vierge de la Salette*.[8]

La convicció d'una intervenció miraculosa potser es va veure reforçada pels contactes amb mossèn Rigaux[9], que no només era un defensor acèrrim de les profecies de la Verge de La Salette, sinó també un bibliòfil a la recerca de totes les edicions de les

2. Douchet, H.: "La Principauté d'Andorre et la question andorrane", *Révue Française* (març 1898).

3. Henri Bourgeois, nebot de Douchet, m'explicava, per carta, això i la majoria de les altres dades biogràfiques. Vegi's també el núm. 100 de la *Revue Philatélique Française* [RPF].

4. Albaret, L.: "La création du Musée Postal de France", *Relais, Revue des Amis du Musée de la Poste*, núm. 96 (desembre 2006), p. 23-31.

5. *Etudes et mémoires présentés au Congrès philatélique tenu à Paris, du 28 aout au 9 septembre 1900 à l'occasion de l'Exposition philatélique internationale.*

6. RPF, núm. 100, 105, 107, 109, 117. *Les Archives des Collectionneurs (et des Curieux*). *Revue mensuelle illustrée...* El *Supplément gratuit à la Revue Philatélique Française* es publicà entre l'octubre de 1901 i l'abril de 1904.

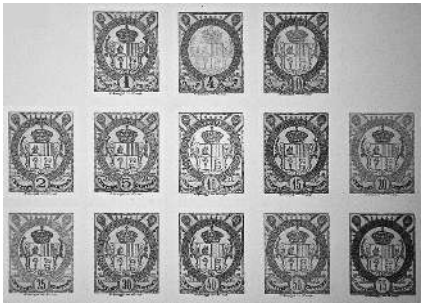
7. *Les Archives des Collectionneurs (et des Curieux*). Revue mensuelle illustrée... Supplément gratuit à la *Revue Philatélique Française* (es va publicar entre octubre de 1901 i abril de 1904); Gilbert, G.; Koehler: *Catalogue illustré de timbres fiscaux donnant la description de toutes les variétés de France et Colonies, Tunisie, Alsace-Lorraine et Monaco*. Imp. H. Douchet, 1904.

8. Brulais, Marie Des: *L'Echo de la Sainte Montagne,* Méricourt-l'abbé (Somme), Imprimeur-éditeur H. Douchet, 1903; *Extraits des auteurs contemporains. Les premiers témoins de l'apparition de N.-D. de la Salette*, Méricourt, 1904; Calvat, M.: *Pièces justificatives relatives au récit de l'apparition de la très sainte Vierge sur la montagne de la Salette, le 19 septembre 1846*, reedició, Méricourt, 1904.

9. Hector Espérance Rigaux fou rector del poble d'Argoeuves (Somme), a prop d'Amiens, des del 1869 fins l'any de la seva mort, el 1930.

Sèrie de proves de segells de Douchet per al correu cap a Espanya (1898/1899)

profecies de Nostradamus, Michel de Nôtre Dame. Ambdós foren amics íntims, i el capellà el va convèncer de publicar l'obra profètica de Nostradamus il·lustrada.[10]

L'inici de la Primera Guerra Mundial va canviar la vida de Douchet. La invasió alemanya va obligar la família a fugir del front que s'apropava a Amiens. Acabada la guerra, es va trobar la casa arrasada; la col·lecció de segells, igual que la majoria dels esborranys dels seus projectes d'impressió, havien desaparegut; i encara pitjor: la maquinària de la impremta ja no es podia aprofitar i li havien pres els estris.

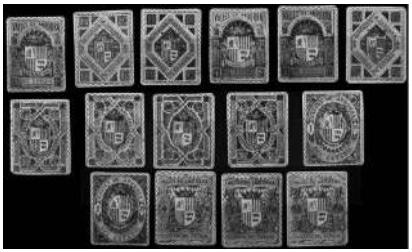
A partir d'aleshores Henri Douchet va abandonar la filatèlia i es va dedicar quasi exclusivament a la impressió. Va comprar un terreny al poble i hi va construir una nau industrial per muntar-hi una nova impremta, l'*Imprimerie de N.D. de la Salette*. Com que no se sap com li va anar, se suposa que va deixar córrer els projectes ambiciosos.[11]

Va morir el desembre de 1935 a Méricourt l'Abbé; el van enterrar al cementiri de la parròquia.

Henri Douchet i els segells d'Andorra

El febrer de 1895, abans de jubilar-se, Douchet va enviar una carta al Consell General d'Andorra en la qual li proposava la creació d'una sèrie de segells postals per als andorrans.[12] Es tractava de dues sèries paral·leles: una per al correu destinat a França, d'11 valors d'1 cèntim fins a 5 francs; i una altra per al correu cap a Espanya, de 13 valors entre 2 cèntims i 10 pessetes. Mentre la llegenda de la primera sèrie seria en francès, la de la segona seria en castellà o català. Douchet va calcular que amb la venda de la sèrie completa, el Consell General guanyaria uns 115.000 francs i 160.000 pessetes respectivament.

Però l'oferta d'en Douchet no va arribar en un bon moment. El 1893 el Consell ja n'havia rebut una de semblant del comerciant filatèlic Plácido Ramón de Torres, resident a Barcelona, en què ja suggeria crear una administració postal pròpia per a les Valls.[13] Aquesta idea

Sèrie de proves de segells de Plácido Ramón de Torres per al correu cap a Espanya (1898/1899)

10. "*Les Prophéties de M. Nostradamus". D'après l'édition de Pierre Chevillot, en 1611, suivies des "Présages" du même auteur, ainsi que des "Prophéties d'Olivarius et d'Orval", empruntées aux ouvrages de l'abbé H. Torné-Chavigny.* Vegi's també: Ruzo, D.: *El testamento auténtico de Nostradamus*, Barcelona, 1975, notes cap. 28 [2] i 29 [2, 3].

11. Sembla que l'única obra d'aquesta època és el llibret d'Abbé Bourgouin, *Petit Syllabus de la Salette*, ed. H. Douchet, 1923.

12. ASC, segle XIX, 2832. Carta del 12 de febrer del 1895. Juntament amb la carta, Douchet els va enviar una targeta de visita.

13. Lang-Valchs, G. [GLV]: "Els primers segells andorrans", *Papers de Recerca Històrica* 7 (set. 2013), p. 85-90.

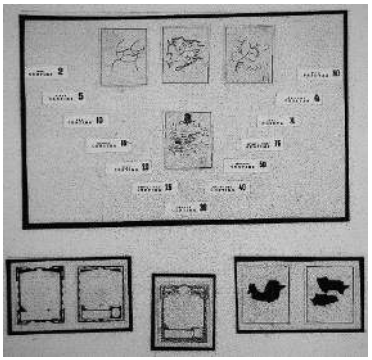
inicial es va encarnar amb la creació d'una sèrie de segells andorrans en cooperació amb Francesc Pla i l'advocat d'origen andorrà, Armengol Dallarés. Així doncs, quan en Douchet va presentar l'oferta, la sèrie de segells anteriorment esmentada o ja estava impresa o no faltava gaire per estar-ho. A més a més, ja s'havia previst presentar aquesta sèrie a l'administració francesa per a Andorra (la decisió es va prendre a París), juntament amb el projecte de creació d'una administració postal pròpia; per tant, l'oferta d'en Douchet es va quedar curta. És per això que una altra oferta paral·lela anterior, de l'alemany Otto Bickel, tampoc no va interessar al Consell.[14]

Però en Douchet no només havia contactat amb el Consell General, sinó que paral·lelament havia fet la mateixa oferta al bisbe d'Urgell.

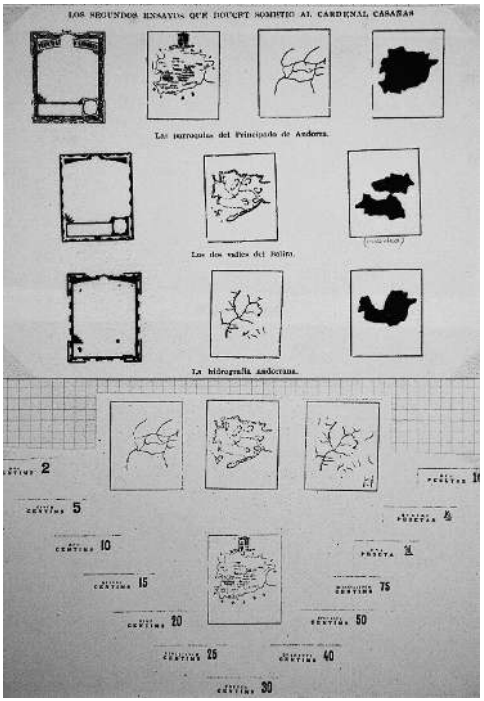
Quan el copríncep episcopal es va assabentar del projecte andorrà proposat pel Consell General, no només va amenaçar de vetar-lo sinó que, juntament amb el Ministeri d'Estat espanyol, va preparar un bloqueig postal en cas que el projecte arribés a bon port. Finalment, però, el projecte, rebutjat a París, fou oblidat.

Arran de l'oferta d'en Douchet, el bisbe Casañas sí que es va mostrar interessat a produir una sèrie de segells propis andorrans. Pel que fa al disseny de la temàtica, sembla que ni coincidia amb els suggeriments inicials d'en Douchet ni amb una segona proposta més concreta representada en els anomenats "assaigs Dehn",[15] l'autoria dels quals molts autors han posat en dubte.[16]

La proposta no va convèncer al bisbe i va quedar descartada. Aleshores el bisbe va suggerir un disseny aparentment més neutral, però més coherent amb les seves aspiracions polítiques a Andorra. La seva intenció consistia a ressaltar públicament la seva visió particular de la sobirania episcopal sobre Andorra: no es presentava com l'única part sobirana de les Valls, però sí com la més important; així també minvava el protagonisme de la part francesa. Les insígnies episcopals que coronen l'escut d'armes andorrà -aparentment neutral-, juntament amb la mitra i el bàcul en els dos quarts de l'esquerra, simbolitzen l'anhelada superioritat del poder espiritual.

Els assaigs Dehn

14. GLV: "Otto Bickel i la seva iniciativa postal de 1893", *Papers de Recerca Històrica* 6 (des. 2009), p. 8-10.

15. Dehn, R.: "Andorran "Essays"", *Valira Torrent, issue*, núm. 15 (març 1982), p. 2-3.
16. Finalment fou confirmada pel mateix Douchet: RPF, núm. 100.

Disseny de segell suggerit pel bisbe Casanyes ressaltant la sobirania episcopal sobre Andorra

Quan Douchet va fer públiques les seves propostes definitives -que s'havien d'aprovar pel Consell General- en unes quantes revistes filatèliques franceses i suïsses, també va expressar els seus dubtes pel que fa a la viabilitat politicoadministrativa del projecte. Malgrat el seu projecte entusiasta i l'orgull d'haver realitzat una obra magnífica com a dissenyador i gravador, no amagà el seu escepticisme pel que fa a la seva concreció ateses les males relacions que hi havia entre el bisbe i la cambra andorrana. Amb l'arribada, el 1901, d'un nou bisbe a la Seu d'Urgell, s'esvaïren les seves esperances de veure el projecte acabat.

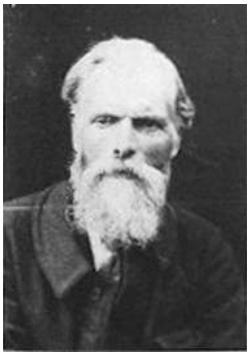
Qüestions no resoltes

Encara hi ha un parell d'assumptes filatèlics relacionats amb Douchet que no tenen resposta. Ni sabem quan i per què es van crear els assaigs de 5 cèntims, ni sabem res dels sobres "andorrans" prefranquejats.

No hi ha dubte que Henry Douchet va realitzar els assaigs de 5 cèntims: la llegenda de la seva impremta en el marge d'alguns exemplars esvaeix els dubtes que alguns tenien sobre el seu origen. En Douchet no esmenta els assaigs en els articles en què

Assaig de segell de cinc cèntims per al correu intern

Douchet al final de la seva vida

parla de les seves relacions i negociacions amb el bisbe. Aquests assaigs no es corresponen amb el disseny que en Douchet va proposar a la carta de presentació al Consell General i al copríncep episcopal.

En un intent per "buscar-li un forat" en la història postal andorrana, només ens queda la iniciativa de 1907. Vegem-ho:

Ens trobem a la darrera època del bisbat de Joan Josep Laguarda (1903 - 1907). El bisbe havia proporcionat a Andorra -amb l'ajuda discreta del Govern espanyol- una connexió telegràfica i una petita xarxa telefònica connectades a les corresponents xarxes espanyoles. Després d'aquest èxit en la política andorrana va voler continuar en la mateixa línia: va preparar la posada en marxa d'una administració postal a Andorra, amb un andorrà com a cap; l'incompliment d'aquesta exigència havia provocat els fracassos anteriors. Aquesta vegada el projecte es va frustrar per l'actuació maldestra de l'administració postal espanyola, la qual va provocar que el Consell General rebutgés la mesura.[17]

Tots els fracassos dels darrers deu anys per intentar crear un correu propi havien ensenyat que una solució unilateral amb França o Espanya no era viable; tampoc no ho era un correu propi amb connexions internacionals. Així doncs, el 1907 el Consell General va decidir sol·licitar a ambdós coprínceps alhora el permís per imprimir un únic segell per al correu intern andorrà -que fins aleshores havia estat gratuït.[18]

17. GLV: "España y el correo de Andorra", www.ub.edu/geocrit/b3w-1026.htm [5 novembre 2014, 12.37].

18. Arxiu Nacional Andorrà, Llibre d'Actes, 191a (16 maig 1907).

No s'ha trobat cap més document sobre l'assumpte. Els francesos s'hi van oposar, tal com ja ho havien fet deu anys abans amb la segona part de la iniciativa postal del 1896. El bisbe Laguarda va ignorar la sol·licitud andorrana: els problemes que sorgien arran de les seves iniciatives a favor d'Andorra l'havien descoratjat i, a més, faltaven poques setmanes perquè el traslladessin. D'altra banda, els andorrans havien encarregat, se suposa que a Douchet, la preparació d'un segell per al seu correu. Això possiblement explicaria el fet que els assaigs es limitessin a un únic disseny d'un únic valor, el de 5 cèntims, que deu anys abans ja s'havia proposat a l'administració francesa. La tarifa espanyola amb què s'orientava, no havia variat durant aquests anys.

Finalment ens queden els sobres prefranquejats amb un segell de diversos valors i colors imprès a la part superior dreta o central del sobre. El disseny és idèntic en tots ells. Sembla que van aparèixer al mercat filatèlic l'any 1910, cosa que indica que es van produir abans de la iniciativa postal andorrana a la qual Benlloch va donar suport. A la carta de presentació a què ens hem referit abans, Douchet havia esmentat productes semblants que, en el marc de la seva oferta, oferia als andorrans sense cap càrrec addicional. No es pot excloure la possibilitat que Douchet presentés aquests sobres al Consell General el 1907/08, juntament amb els seus assaigs de 5 cèntims. Potser amb l'esperança que comptessin amb ell en cas d'establir el correu intern. Això no obstant, Douchet no esmentà aquests assaigs en cap dels articles que escrigué sobre les seves relacions i negociacions amb el bisbe.

Andorra, país de pas i de refugi: 95-98 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.75 ISBN: 978-99920-61-30-5

A R T I C L E

La suposada participació d'Andorra a la Primera Guerra Mundial: alguns apunts bibliogràfics

Papers de recerca històrica 8

Alan Ward i Koeck

Enginyer en informàtica i professor, llicenciat en estudis d'Àsia oriental, màster en programari lliure, bàtxelor en dret, màster en fiscalitat i doctor en Societat de la informació del coneixement award@uda.ad

Resum

La suposada participació d'Andorra a la Primera Guerra Mundial: alguns apunts bibliogràfics

Arran de l'edició de la notícia de la participació d'Andorra a la Primera Guerra Mundial, l'autor en fa una recerca per establir-ne la inversemblança.

Resumen

La supuesta participación de Andorra en la Primera Guerra Mundial: algunos apuntes bibliográficos

Con la aparición de la noticia de la participación de Andorra en la Primera Guerra Mundial, el autor realiza una búsqueda para establecer la inverosimilitud de la misma.

Résumé

La soi-disant participation de l'Andorre dans la Première Guerre Mondiale: quelques notes bibliographiques.

Suite à l'annonce que l'Andorre avait participé à Première Guerre Mondiale, l'auteur fait une étude pour démontrer l'invraisemblance de cette affirmation.

Abstract

The supposed participation of Andorra in the First World War: several bibliographical notes

With the publication of the news of a participation of Andorra in the First World War, a search is made to establish the unlikelihood of this supposed historical fact.

A principis de l'any 2014, va aparèixer una notícia[1] en diversos mitjans de comunicació d'Andorra que es preguntava si podia ser cert que les Valls haguessin declarat la guerra a Alemanya al mes d'agost del 1914 -o sigui, a principis de la Primera Guerra Mundial. La resposta de dos historiadors andorrans coneixedors dels arxius -en Pere Cavero i en Jordi Guillamet- va ser que no en coneixem cap traça documental al país.

El mite

El punt de sortida de la notícia sembla haver estat una sèrie d'articles apareguts a Internet, entre els quals podem citar el de Javier Sanz a la plana web *Historias de la Historia*. El preferim a d'altres perquè està més ben referenciat que la majoria. En aquest escrit, l'autor afirma que Andorra hauria declarat la guerra contra l'Estat alemany durant el mes d'agost del 1914; en aquell moment, el nostre interlocutor hauria estat el Segon Reich o Segon Imperi Alemany del Kaiser. Posteriorment -i sempre segons la llegenda-, ningú no s'hauria recordat de convidar el nostre petit país a la conferència de pau que va posar fi al conflicte, motiu pel qual tan sols es firmaria un tractat de pau entre Andorra i l'Estat alemany el dia 25 de setembre del 1939, moment en què la Segona Guerra ja havia començat i l'entitat política alemanya era el Tercer Reich.

Per les seves informacions, Javier Sanz es basa en una notícia apareguda en el *New York Times* l'any 2006.[2] Per contra, podem

1. Mas, A.: "Andorra va declarar la guerra a Alemanya el 1914?", *Andorra Difusió*, 4 de febrer del 2014. URL: http://andorradifusio.ad/noticies/andorra-va-declarar-guerra-alemanya-1914#.UvDNYSVKP1A.facebook (Data de consulta: 21gener 2015).

2. Barron, J.: "From tiny Andorra to the U.N. center stage", *New York Times*, 22 de setembre del 2006. URL: http://www.nytimes.com/2006/09/22/nyregion/22andorra.html?_r=0 (Data de consulta: 21 de gener del 2015).

notar que l'article corresponent de la *Wikipedia*[3] fa referència més aviat a un article diferent, també aparegut en el *New York Times,* però de l'any 1958.[4] En aquest segon article periodístic, es parla d'una data de signatura de la pau que seria el 25 de setembre d'aquell mateix any 1958. El lector haurà notat que coincideixen els dies, però amb una diferència de 19 anys. Sospitós... sobretot perquè es tracta de dues edicions del mateix mitjà de comunicació i que suposem que s'haurien pogut coordinar.

Arribats a aquest punt, podem dir que tenim notícies de dues versions diferents de la data de la suposada signatura de pau entre Andorra i l'Estat alemany: una, l'any 1939; i l'altra, el 1958. Les dues notícies, lleugerament discordants, apareixen tan sols en un únic mitjà de comunicació. Però, almenys, es pot dir que les fonts americanes són concordants, ja que dos anys més tard el *Time Magazine*[5] també fa referència a l'any 1958 com a data d'aquest elusiu acord de pau:

> "Not until two years ago did Andorra's 24-man Council of the Valleys get around to rescinding its 1914 declaration of war on Germany."

És clar, podem pensar que l'autor de l'article del *Time Magazine* és possible que hagués llegit l'anteriorment publicat en el *New York Times* i que l'utilitzés com a document per al seu escrit.

La realitat

A principis del segle XX, Andorra començava tot just a obrir-se al món modern i al progrés. Segurament un dels factors que hi va ajudar va ser l'obertura de la primera carretera entre Andorra i la Seu d'Urgell. Tot i que ja feia anys que s'hi treballava, va ser tan sols a l'any 1915, durant la Primera Guerra Mundial, que es va poder procedir a fer-ne la inauguració oficial de la totalitat del traçat:[6]

> "el doctor Benlloch hizo entrega de las tres secciones, completamente terminadas, de la carretera que conduce desde la Seo de Urgel á (sic) la capital del Principado."

En la notícia, s'apunta expressament que el copríncep va poder fer el viatge des de la Seu "en automóvil", cosa que imaginem que li devia suposar un grat canvi comparat als viatges de les ocasions anteriors. Per la seva redacció, aquest article no és incoherent amb d'altres, que fan referència a una inauguració anterior de la mateixa carretera. Pensem que es tractava de la inauguració d'un traçat encara parcial, fins a la frontera i fins a Sant Julià segons el moment.

El punt més interessant d'aquesta notícia és que en realitat l'existència d'Andorra tan sols començava a aparèixer en la consciència col·lectiva del públic, en aquest cas, de l'Estat espanyol. Pel que fa a públics més llunyans, com l'americà, a principis del segle XX Andorra devia assemblar-se més que res a un mite que recordava vagament l'època medieval i els cavallers amb armadura. En el seu tractat enciclopèdic en tres volums sobre dret constitucional,[7] Amos J. Peaslee no dubta a qualificar les Valls de "fief", o sigui de feu feudal, i no d'estat en el ple sentit del terme.

Per tornar a la Primera Guerra Mundial, potser convé recordar la postura dels diferents estats. L'espanyol es mantingué en una estricta neutralitat envers el conflicte, com d'altres -una minoria a nivell del continent europeu. Des d'aquesta postura, el públic i la premsa manifestaren un cert interès per la neutralitat d'Andorra -amb un tractament que, cal dir-ho, era sobretot en clau humorística. Exemple, en el diari *El Tiempo*[8] apareix un article sota el títol "Lo que será la guerra europea dentro de 20 años", i que ens proposa uns comentaris sobre l'estat de la Guerra "en serio y en broma". Entre aquestes perles, trobem:

> "Una casa editorial de Andorra, la de los Sres. Pan Confon y Rubandonadeu dels Castells de Tresels acaba de publicar la nueva geografía de Europa, reformada. [...] San Petersburgo es la capital de Austria y Viena es la capital de Rusia y de todas las panaderías."

O aquesta altra:

> "Sabemos que la república de Andorra, asesorada por un concejal vizcaíno, se propone intervenir para que termine la guerra, pues esto perjudica mucho su comercio de

3. "List of wars extended by diplomatic irregularity", *Wikipedia*. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_wars_extended_by_diplomatic_irregularity (Data de consulta: 21 de gener del 2015).
4. "World War I Ends in Andorra", *New York Times*, 25 de setembre del 1958, pàgina 66.
5. "Andorra: prodigal returns", *Time Magazine*, volum LXXVI, número 8 (22 agost 1960).
6. *La Correspondencia de España*, any LXVI, número 21.139 (28 desembre 1915), pàgina 4.
7. Peaslee, A. J. : *Constitutions of Nations*. Springer Verlag, 1968, pàgina 1.308.
8. *El Tiempo* de Tortosa i Roquetes, any VIII, número 1409 (dijous 26 novembre 2014).

> borregos y de cerdos. Se cree que, dado el poderío de Andorra, terminarán las hostilidades y todo quedará como una balsa de aceite. Esta actitud ha merecido la aprobación de todos los hombres amigos de la paz y del abaratamiento del vino y de lo que pueda venir."

En el cas de *l'Almanach de l'Esquella de la Torratxa,*[9] l'humor ve a través de la caricatura d'un home, que visiblement forma part de la classe social burgesa, i qui, acusat per la seva dona de tenir relacions amb una francesa, contesta:

> "T'han enganyat, doncs. Des que en Dato vol que siguem neutrals, he deixat la francesa... per una de la Vall d'Andorra."

Notem a la vegada la referència a la neutralitat de l'Estat espanyol i a la d'Andorra.

A l'any 1917, ja començant a arribar a finals del conflicte bèl·lic, es veu que es tenia el convenciment que el desenvolupament dels combats s'anava encaminant cap a una victòria aliada. Aquest fet també es reflecteix en l'humor que fa referència a Andorra. Per exemple, al diari humorístic *l'Esquella de la Torratxa,*[10] trobem una caricatura d'una família alemanya, visiblement de la classe benestant, preparant la seva fugida:

> "Preparem la maleta, que ja ha arribat l'hora de tocar el dós (sic) cap a... Andorra."

A aquesta visió humorística dels fets es poden afegir altres notícies de caire més seriós, en les quals també es destaca la neutralitat d'Andorra. Per exemple, en el diari *La Región Extremeña,*[11] en la portada del 27 de maig del 1915 trobem la columna "Madrid al Dia" que es lamenta que:

> "Dentro de muy poco, el continente será una fábrica de matar, achicharrar, pulverizar y aniquilar hombres, mujeres, niños... A duras penas podremos sostenernos relativamente incólumes en nuestros remansos pacíficos España, Suiza, Holanda, las naciones escandinavas y la República de Andorra."

La neutralitat del nostre país durant el conflicte queda, doncs, confirmada i reconeguda per part de la premsa del país veí.

La realitat dels habitants de les Valls, però, no es prestava tant al somriure. Les penúries de necessitats bàsiques continuaven limitant la dimensió màxima que podia assolir la població del país. Segons *La Revista,*[12] s'havia de limitar a uns quatre o cinc mil habitants -exactament com durant l'època d'economia de subsistència dels segles anteriors. Es veu que la presència del conflicte bèl·lic havia empitjorat encara més el subministrament d'aliments, almenys a principis de la guerra. Desconeixem exactament per quin motiu va ser així. En el diari *El Tiempo,*[13] sota el títol "De Andorra", llegim la notícia següent el dia 12 d'agost del 1914:

> "Madrid.- El obispo Príncipe de Andorra ha suplicado al Gobierno que deje entrar artículos de primera necesidad en aquel principado, que atraviesa ahora (sic) por una situación en extremo difícil."

Es poden trobar indicacions semblants en altres moments al llarg de l'any 1915, tot i que semblen més escassos.

Conclusions

Hem vist que, a partir d'una lectura del que va aparèixer en premsa a l'Estat espanyol, queda constància abastament de la neutralitat d'Andorra durant la Primera Guerra Mundial.

Naturalment, també es pot fer l'exercici invers, cercar aquesta vegada alguna notícia relacionada amb la suposada declaració de guerra a la premsa espanyola o alemanya pels volts de la data en què suposadament s'havia produït (l'agost del 1914). No cal dir que no hi hem trobat cap notícia que en donés fe.

De la mateixa manera, es poden buscar notícies relacionades amb la eventual signatura de la pau entre Andorra i Alemanya, per cadascuna de les dues dates en què se suposa que s'hauria dut a terme (setembre del 1939 i setembre del 1958). Aquí també, amb l'excepció dels esmentats articles apareguts al New York Times i a Time Magazine, no se'n troba cap traça.

Hem de concloure que ens trobem davant d'una informació que apareix, de cop, en un mitjà de comunicació americà, sense que se'n tingui més ressò ni anteriorment ni posteriorment. Si ens la

9. *L'Almanach de l'Esquella de la Torratxa*, any XXVII, *l'Almanac per a 1915*, pàgina 57.
10. *L'Esquella de la Torratxa*, any XXXIX, número 1.989 (9 febrer 1917), pàgina 102.
11. *La Región Extremeña,* dijous 27 de maig del 1915, pàgina 1.
12. Segons *La Revista: quaderns de publicació quinzenal*, any IV, número LXI (1 abril 1918), pàgina 103.
13. *El Tiempo*, any VIII, número 1.409 (12 agost 1914).

creiem, aleshores caldrà explicar amb molta precisió com és que no n'ha aparegut cap més notícia ni en arxius oficials ni en la premsa d'altres països més propers. Això pot resultar complicat de fer.

Finalment, Graeme Donald[14] ho resumeix bastant clarament quan tracta el tema d'un cas típic de "military mythology":

> "The usual version of history recounts how plucky little Andorra was one of the first to declare war on Germany in 1914, but never got the chance to deploy its terrifying military machine comprising 10 men, seven of whom were generals. [...]
>
> It is a charming story, but it always lacks the specifics of truth, with plenty of unanswered questions. Who signed on behalf of Germany? Who were the Andorran representatives? Where did they meet?"

"La versió més acceptada de la història explica com un valent petit país, Andorra, va ser un dels primers a declarar la guerra a Alemanya l'any 1914, però que mai no va arribar a tenir l'ocasió de desplegar la seva aterridora màquina de guerra composta per 10 homes, dels quals 7 eren generals. [...]

És un conte encantador, però que manté la característica mancança a la veritat, amb moltes preguntes sense resposta. Qui va signar en nom d'Alemanya? Qui varen ser els representants d'Andorra? On es varen trobar?".

14. Donald, G.: *Loose cannons: 101 things they never told you about military history,* Osprey Publishing, 2009, pàgina 268.

Andorra, país de pas i de refugi: 99-105 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.76 ISBN: 978-99920-61-30-5

ARTICLE

Andorra i la grip de 1918

Papers de recerca històrica 8

Alan Ward i Koeck

Enginyer en informàtica i professor, llicenciat en estudis d'Àsia oriental, màster en programari lliure, bàtxelor en dret, màster en fiscalitat i doctor en Societat de la informació del coneixement award@uda.ad

Resum

Andorra i la grip de 1918

En aquest treball s'analitza l'arribada a Andorra de la grip "espanyola" dels anys 1918-20. S'hi torna a examinar les conclusions del treball anterior i, a la llum de l'estat actual, els coneixements sobre el virus causant de la pandèmia, i s'hi efectua una anàlisi matemàtica estadística de les dades disponibles. S'hi posa de manifest que, de tres onades de la grip, únicament la segona va afectar el país. Per contra, s'hi detecten senyals d'altres infeccions des d'abans del 1918 i fins al 1920, que de moment queden sense explicar.

Resumen

Andorra y la gripe de 1918

Análisis de la llegada a Andorra de la gripe "española" de los años 1918-20. Su influencia en Andorra ha estado poco estudiada con una notable excepción. Se examinan las conclusiones del trabajo anterior, se hace un análisis matemático estadístico de los datos disponibles, y se vuelven a examinar a la luz del estado actual de los conocimientos sobre el virus causante de la pandemia. Se pone de manifiesto que la segunda epidemia de la gripe afecta el país, pero que no fue así en la primera fase ni en la tercera. Por el contrario se detectan señales de otras infecciones tanto antes de 1918 como también a finales de 1920, que de momento quedan sin explicación.

Résumé

L'Andorre et la grippe de 1918

Lorsque la grippe « espagnole » a gagné l'Andorre en 1918-20. Son influence en Andorre. On récupère les conclusions issues de l'étude précédente et on effectue une analyse statistique des données dont on dispose, pour les confronter aux connaissances actuelles sur le virus qui provoque la pandémie. Ainsi donc nous constatons que seul la deuxième vague de l'épidémie a frappé le pays, ce qui n'a pas été le cas ni de la première ni de la troisième. Par contre on s'aperçoit de la présence d'autres épidémies aussi bien avant 1918 comme jusqu'en 1920 qui pour l'instant demeure inconnues.

Abstract

Andorra and the 1918 influenza outbreak

The arrival in Andorra of "Spanish" influenza in years 1918-20 is analysed. Its effects on Andorra have been little studied, with one noteworthy exception. The conclusions of this previous work are re-examined, a mathematical analysis is made of available data, and results are reviewed in regard to current knowledge of the virus that caused the pandemic. It is remarked that the second wave of influenza affected this country, but not so either the first of the third waves. On the other hand, signals of different and as yet unexplained infections are detected both before 1918 and after 1920.

Introducció

Durant tot l'any 1918 i principis del 1919, la mal anomenada grip "espanyola", causada pel subtipus H1N1 del virus Influenza A,[1] va afectar una gran part del món i es creu que va ocasionar uns 40 milions de defuncions.[2] És probable que se l'anomenés "espanyola" pel fet que se'n va fer més ressò en els mitjans de comunicació de l'Estat espanyol que en els d'altres països igualment afectats.

El pandèmic va arribar en tres onades diferenciades. La primera va ser a l'inici de l'any 1918: ja al mes de febrer es va detectar als campaments militars del Kansas als Estats-Units, posteriorment va arribar a França i a l'abril-maig del mateix any, a Madrid. La segona onada es va detectar a Brest, França, al mes d'agost del 1918; es va estendre per tot Europa fins al mes de novembre i es va "exportar" a l'Amèrica llatina i a les colònies europees d'altres continents. La tercera onada es va detectar a Europa a principis de l'any 1919. Segons algunes fonts,[3] es varen detectar altres rebrots (o onades "eco") a principis de l'any 1920 també a Europa.

La primera onada va resultar molt infecciosa i molt mòrbida, però poc virulenta i la taxa de mortalitat fou baixa. Contràriament a la primera, la segona -tardor del 1918- tingué una taxa de mortalitat

1. Taubenberger, J.K. "The origin and virulence of the 1918 'Spanish' influenza virus", in *Proceedings of the American Philosophical Society* 150:1 (2006), 86-112.
2. Johnson, N.P. ; Mueller, J. "Updating the accounts: global mortality of the 1918–1920 'Spanish' influenza pandemic", Bulletin of the History of Medicine 76 (2002), 105–15.
3. Palmer, C.T. ; Sattenspiel, L.; Cassidy, C. "Boats, Trains, and Immunity: The Spread of the Spanish Flu on the Island of Newfoundland", *Newfoundland and Labrador Studies* (Juny 2007). ISSN 1715-1430.
URL: <http://journals.hil.unb.ca/index.php/NFLDS/article/view/10120/10396>. Data de consulta: 13/05/2014.

molt elevada. A l'Estat espanyol, la primera va afectar de manera important la ciutat de Madrid, mentre que la seva presència a Barcelona fou molt menor. Per contra, la segona pràcticament no es va notar a Madrid -es pensa que la primera probablement en deixà una gran part de la població immunitzada contra el virus- mentre que va causar estralls a Barcelona i voltants.[4] Finalment, la tercera onada de principis de l'any 1919 va tenir menys efectes que l'anterior.[5]

El pandèmic també va arribar fins a Andorra. Durant aquell període el país mantenia lligams socials i econòmics tant amb la Seu d'Urgell, a Catalunya, com també amb regions agrícoles de França -cap a les quals molts habitants varen haver d'emigrar per motius econòmics. Ara bé, les comunicacions amb Andorra resultaven físicament incòmodes: l'estreta carretera des de la Seu tan sols s'havia acabat de construir l'any 1913 i arribava només fins a la capital, Andorra la Vella; no es construirien carreteres cap a les parròquies més elevades i cap al territori francès fins als anys 1930. Hem de tenir en compte que aquest petit país té una posició geogràfica particular, es troba a altituds elevades (de 900 m a 2.900 m).

L'arribada de la grip a Andorra ha estat poc documentada i analitzada per la comunitat científica amb l'excepció de l'obra de Montaña Buchaca de l'any 1999.[6] Les dades disponibles en els arxius parroquials de les Valls, que constituïen l'única font documental de dades ja que no existia cap registre oficial en aquell moment, es recullen i s'analitzen qualitativament en aquest treball; ara bé, no se'n fa un tractament estadístic complet. Intentarem efectuar una anàlisi matemàtica més completa de les dades disponibles i tornar a examinar-ne els resultats per veure com el pandèmic va progressar en aquesta àrea dels Pirineus.

Dades i metodologia

Les dades concretes disponibles sobre els efectes de la grip a Andorra són molt escasses, cosa que es pot atribuir a la manca d'avenços tècnics en el país d'aquella època (encara no hi havia entitats mèdiques oficials ni tampoc mitjans de comunicació escrita). Tampoc no es troben referències qualitatives en les hemeroteques dels països veïns, ja que els diaris de Barcelona, per exemple, es van centrar en els esdeveniments d'aquella ciutat. A nivell quantitatiu, a manca de registres mèdics precisos, no tenim dades sobre el nivell de morbiditat o el nombre de malalts entre la població en general. Tan sols es poden citar els registres parroquials de defuncions, buidats per Montaña,[7] als quals ens remetem pel que fa a la metodologia. Aquestes dades consisteixen en el nombre de defuncions per cadascuna de les sis parròquies i mes dels anys 1915 al 1920 inclosos.

Figura 1. Mapa de les sis parròquies d'Andorra en el període estudiat

Segons informa el mateix autor, no consta la causa de mort en els registres. Per aquest motiu, la nostra primera tasca haurà de ser intentar distingir entre:

(a) defuncions degudes a altres causes (mortalitat subjacent),

(b) defuncions produïdes per l'acció de la grip estacionària de cada any,

(c) l'increment puntual de defuncions causat per la pandèmia de l'any 1918 i següents.

Per respondre aquestes preguntes, s'ha dut a terme l'anàlisi

4. Granero Xiberta, X. "L'epidèmia de grip del 1918 a Barcelona", Actes del *III Congrés d'Història de la Medicina Catalana* (1981), 82-123.
5. *Ibid.*
6. Montaña Buchaca, D. ; Pujol Ros, J. "L'epidèmia de grip de l'any 1918 al Principat d'Andorra", *Gimbernat* 30 (1999), 237-245.
7. *Ibid*.

estadística de les sèries de dades mensuals de cada parròquia i del total de mortalitat conjunta de les Valls. S'han calculat els valors mensuals mitjans sobre el període de sis anys per determinar el component estacional de cada població. Emprant el programari R,[8] s'han calculat els moments estadístics principals (mitjana, variança, *skewness* i *kurtosis*) de cada sèrie, que posteriorment s'han analitzat per poder qualificar les distribucions seguides. El resultat s'ha verificat mitjançant el test Khi-quadrat (X^2). Finalment, s'ha proposat un test estadístic que permet posar en evidència les dates concretes en què s'han produït increments estadísticament significatius de mortalitat entre les diferents poblacions.

Lleis de distribució de les poblacions

S'han calculat els moments principals de les sis sèries de dades i de la població total, i n'hem obtingut els valors de la Taula 1. Els moments superiors s'han calculat en cada cas al voltant de la mitjana.

Població	Mitjana	Variança	Skewness	Kurtosis
Canillo	0,93	0,91	1,04	0,80
Encamp	0,82	0,88	0,79	-0,50
Ordino	0,88	0,96	0,91	-0,18
La Massana	1,08	2,47	3,86	21,98
Andorra la Vella	1,63	2,86	1,44	2,62
Sant Julià	1,25	2,44	2,16	7,46
Població total	**6,58**	**14,25**	**2,09**	**6,56**

Taula 1. Moments estadístics principals de les sèries parroquials i del total de la població d'Andorra

Una primera observació que es pot fer és que en tots els casos el grau de *skewness* (asimetria) és elevat, traduïm així distribucions inclinades cap al costat esquerre i amb més importància dels valors propers al 0. Existeixen pocs valors elevats, allunyats del 0.

Per contra, els valors de *kurtosis* presenten diferències importants. Aquest moment correspon al fet que la distribució sigui plana (curtosi negativa) o bé "punxeguda" (curtosi positiva). En les tres parròquies situades més al nord-est d'Andorra i a altituds elevades -Canillo, Ordino i Encamp- la curtosi és gairebé nul·la: distribucions mitjanament punxegudes. Per contra, en les parròquies d'Andorra la Vella i sobretot de Sant Julià i la Massana, els valors de curtosis són molt elevats: les distribucions corresponents presenten una important punxa d'observacions al voltant dels seus valors mitjans.

Comparant els valors de la mitjana i variança respectives, trobem valors similars en les sèries de Canillo, Encamp i Ordino. Aquest fet ens obre la possibilitat que es tracti de distribucions amb formes similars a la distribució de Poisson per aquestes tres parròquies. Aquesta distribució es caracteritza per tenir justament mitjanes i variàncies semblants, i una equació de la forma

$$f(k, \lambda) = \lambda^k \cdot e^{-\lambda} / k!$$

amb k el valor observat i f la freqüència d'observació. Quan es calculen la mitjana $\mu=E(X)$ i variança $\sigma^2 = E((X - \mu)^2)$ d'aquesta distribució, totes dues resulten ser iguals al paràmetre λ.

Pel que fa a les sèries de les parròquies de la Massana, Andorra la Vella i Sant Julià, la cosa no és tan clara ja que en tots tres casos la variança és considerablement major que la mitjana. La seva distribució, tot i propera a la de Poisson, se n'aparta una mica -possiblement a causa d'una relació entre observacions successives que no resulten del tot independents-.

Aquesta impressió es pot confirmar de manera més precisa a través de la comparació entre cadascuna de les sèries parroquials i les distribucions de Poisson corresponents. Fent el *fitting* (optimització dels paràmetres) entre la sèrie de dades i una distribució de Poisson d'idèntic valor λ emprant el mètode d'estimació *Minimum Chi-squared,* [9] obtenim els valors de la Taula 2.

8. Core Team, R. "R: A Language and Environment for Statistical Computing", R Foundation for Statistical Computing, Viena, Àustria (2014). URL: <http://www.R-project.org> Data de consulta: 16/05/2014.

9. Pearson, K. "On the criterion that a given system of deviations from probable in the case of a correlated system of variables is such that it can be reasonably supposed to have arisen from random sampling", *Philosophical Magazine* series 5:50 (1900), 157-175. Berkson, J. "Minimum Chi-Square, not Maximum Likelihood!", *Annals of Statistics* 8 (1980) 457-487.

Població	Probabilitat associada
Canillo	0.616
Encamp	0.194
Ordino	0.292
La Massana	3.03e-52
Andorra la Vella	1.70e-05
Sant Julià	2.19e-17

Taula 2. Probabilitats de poder descartar la hipòtesi nul·la una vegada adaptada la distribució de Poisson a les distribucions observades en cada parròquia

La probabilitat associada resultant d'aquest mètode es pot interpretar com la probabilitat que es pugui descartar la hipòtesi nul·la; o sigui, en aquest cas, la hipòtesi d'absència de relació entre la sèrie observada i la distribució calculada. Se segueixen observant resultats acceptables d'aquesta probabilitat per les tres parròquies del nord-est; és doncs molt probable que existeixi una relació entre les seves sèries i una distribució de Poisson. Per contra, per les tres parròquies de menys altitud, les probabilitats calculades molt baixes fan que sigui gairebé segur que es verifiqui la hipòtesi nul·la i, per tant, que la distribució real i la calculada per Poisson no tinguin relació.

Es pot exemplificar gràficament aquesta situació. En la Figura 2a es representa el procés de construcció de la distribució de Poisson òptima per adaptar-se a la sèrie de mortalitat a la parròquia d'Ordino; s'observa que resulta possible traçar la recta de regressió a través dels intervals de marge de cada valor; és doncs un bon procés d'adequació del model de Poisson a la distribució observada. Per contra, a la Figura 2b veiem que el mateix procés de construcció a la parròquia de la Massana té la dificultat que, si vol abastar el valor més extrem de k=11, no es pot atansar adequadament a l'interval de marge de cadascun dels valors més baixos; inversament, si cobreix adequadament els valors k=0, 1, 2, 3, i 5 amb una recta més plana, s'allunya considerablement de l'interval de k=11; en aquest cas, és més difícil trobar un model de Poisson apropiat per la distribució observada.

En tot cas, queda clar que les poblacions de les tres parròquies més altes i les tres parròquies baixes segueixen pautes diferents. El càlcul estadístic posa de manifest l'existència d'un factor pertorbador, que ha exercit una influència sobre la mortalitat a la Massana, Andorra la Vella i Sant Julià, i que ens caldrà determinar per altres vies.

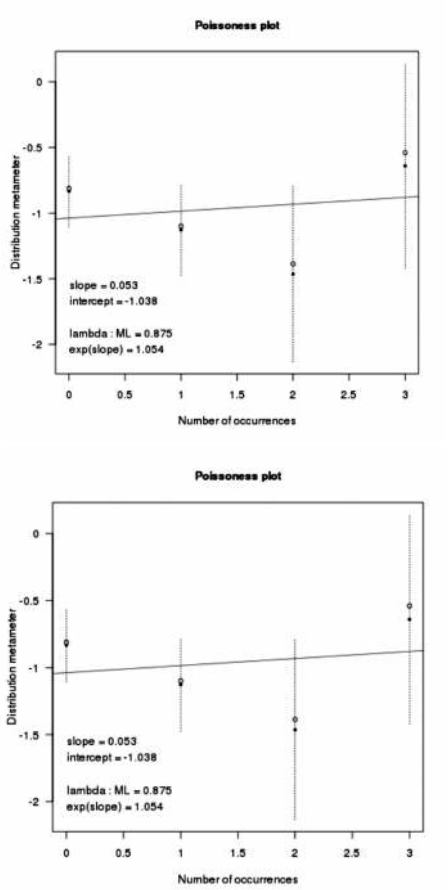

Figura 2. (a) Procés d'adequació d'una distribució de Poisson a la sèrie de mortalitat a Ordino (b) Procés d'adequació a la sèrie de mortalitat a la Massana

Evolució estacionària de les poblacions

Un dels factors que pot afectar la lectura de sèries de mortalitat són els fenòmens de mortalitat estacionals, que siguin deguts a "la passa" de grip anyal o a altres possibles causes. Per eliminar aquest senyal de les sèries temporals disponibles permetent identificar més bé el senyal propi de la pandèmia del 1918, s'han calculat les mitjanes mensuals de mortalitat combinant les dades de tots els anys disponibles, del 1915 al 1920.

Ara bé, resulta que en aquesta mitjana es detecta una influència preponderant dels episodis de pandèmia als mesos d'octubre i novembre del 1918, amb valors tan elevats que falsegen la

distribució de mortalitat mensual. Per aquest motiu, s'han tornat a calcular els totals mensuals, però aquesta vegada emprant tan sols els valors dels anys 1915, 1916, 1917 i 1919.

Tal com s'observa a la Figura 3, sembla que s'han produït variacions naturals de la mortalitat del total de la població d'Andorra al llarg de l'any. S'observa puntes de mortalitat de finals de primavera (mes d'abril) i de tardor (octubre), fet que resulta contrari als patrons estàndards d'influència de la temperatura sobre la mortalitat humana. Autors com Ballester,[10] entre altres, fan consistentment el lligam entre l'increment de la mortalitat i les temperatures molt fredes o bé molt càlides, especialment en referència als grups d'edat més grans.

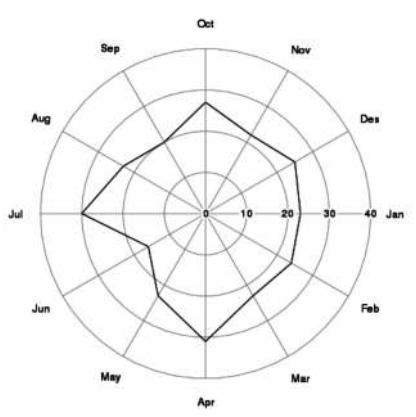

Figura 3. Mortalitat mensual estacionària per la població total, calculat per mesos dels anys 1915, 1916, 1917 i 1919

A Andorra, les àrees habitades a altituds més enllà dels 900 m donen lloc a condicions de temperatura hivernal baixes. Per altra banda, durant l'estiu les temperatures diürnes rares vegades sobrepassen els 33 ºC i les nocturnes[11] disminueixen fins a valors de confort. Per aquest motiu, no es pot atribuir l'increment de mortalitat observat al mes de juliol a temperatures elevades. Això ens porta a conjecturar un lligam amb una hipotètica presència d'epidèmies estivals en nens de curta edat, semblant al que va trobar Cheney a Philadelphia, Estats-Units,[12] durant els mateixos anys. Caldria confirmar aquesta idea amb el coneixement de les causes i edats al moment de la defunció.

Podem notar, a més, que la mortalitat mensual d'aquests quatre anys se situa al voltant de la mitjana de μ=5,045 defuncions/mes pel conjunt del país, amb una desviació estàndard de σ=2,078. El nombre "acostumat" de defuncions que un s'esperaria veure seria doncs uns 3 a 7 defuncions per mes pel conjunt de la població total. I en realitat la taxa de mortalitat es troba entre aquests paràmetres per gairebé tots els mesos també als anys en què la pandèmia va afectar Andorra.

Efectes de la grip del 1918

Una vegada determinat el comportament estacional de la població, ens podem centrar a determinar els augments puntuals de mortalitat. Per fer-ho, es proposa com a criteri estadísticament significatiu qualsevol observació mensual amb més de $x(k) > \mu + 2\sigma$ defuncions, tant a nivell d'una parròquia com de la població total.

Quan aïllem les observacions que compleixen amb aquest requisit en la població total, ens trobem amb les següents acumulacions temporals d'esdeveniments:

- Franja 1: gener del 1915, Sant Julià; febrer, Ordino; març, Canillo; abril, Sant Julià i població total.
- Franja 2: febrer i abril del 1916, Encamp; també abril, Canillo; juliol i octubre, Ordino.
- Franja 3: abril del 1917, Canillo; juliol, la Massana; agost, Andorra la Vella; octubre i novembre, Encamp.
- Franja 4: agost del 1918, Ordino; setembre, Canillo; octubre, Canillo, Andorra la Vella i la població total; novembre, Canillo, la Massana, Sant Julià i la població total.
- Franja 5: febrer del 1920, la Massana, Sant Julià i la població total; març, Ordino, Andorra la Vella, Sant Julià i la població total.

10. Ballester, F.; *et al.* "Mortality as a function of temperature. A study in Valencia, Spain, 1991–1993", *International Journal of Epidemiology*, 26 (1997) 551–561.

11. Llovera, J.; *et al.* "Design and performance of energy-efficient solar residential house in Andorra", *Applied Energy*, 88:4 (2011) 1343-1353.

12. Cheney, R. A. "Seasonal Aspects of Infant and Childhood Mortality: Philadelphia, 1865-1920", *Journal of Interdisciplinary History*, XIV:3 (Winter 1984) 561-585.

- Franja 6: agost del 1920, Ordino; setembre, Ordino i la Massana; octubre, la Massana; desembre, Andorra la Vella.

Si continuem aplicant el criteri encara més sever $x(k) > \mu + 3\sigma$ per identificar esdeveniments especialment significatius, es poden posar de manifest parròquies i episodis específics:

- Dins la Franja 1, Sant Julià a l'abril del 1915.
- Dins la Franja 3, Andorra la Vella a l'agost del 1917.
- Dins la Franja 4, Sant Julià i la població total al novembre del 1918.
- Dins la Franja 5, la Massana i la població total al febrer del 1920.

Entre aquests episodis, no es pot establir un lligam directe entre els més significatius de la Franja 1, que van afectar Sant Julià l'any 1915, i els de la Franja 3, que van afectar sobretot Andorra la Vella, i la pandèmia de grip del 1918, ja que la cronologia no coincideix.

Podem observar que la cronologia de la Franja 4 correspon precisament a la segona onada de la pandèmia del 1918, entre els mesos d'agost i novembre del 1918. Així, hem de concordar amb les conclusions de Montaña[13] tant pel que fa a la presència de la grip a Andorra com pels efectes causats sobretot a les tres parròquies de més al sud del país. Ara bé, és interessant notar que les parròquies del nord, no tant afectades, també ho varen ser una mica abans en el temps. Això obre la pregunta si les parròquies del sud van poder ser objecte d'infecció per portadors provinents de l'Estat espanyol i si les del nord van poder ser-ho per persones vingudes de França, país en què la segona onada de la grip es va fer notar més aviat. En aquest sentit, podem apuntar que les tres parròquies del nord havien mantingut una tradició de relacions econòmiques i familiars amb el sud de França; per exemple, treballadors originaris de l'Arieja es van establir a Andorra durant els segles XVII i XVIII per les fargues, mentre que als segles XIX i XX les relacions transfronterers van ser constants pel negoci de la ramaderia i del bestiar. Finalment, tenim constància d'andorrans que van anar a treballar a França en el període 1914-1918 per la manca de treballadors agrícoles en una França en guerra i per la crisi econòmica a Andorra.

És interessant notar, però, que no s'ha detectat cap senyal corresponent ni a la primera onada de la pandèmia a principis del 1918 ni a la tercera de principis del 1919. Això concorda amb els resultats de Erkoreka[14] per les ciutats d'Irun i Vitoria-Gasteiz a Euskadi. Per contra, el senyal clar de la nostra Franja 5 possiblement podria correspondre a un rebrot o onada "eco" més tardana del mateix virus.

Discussió i conclusions

Hem pogut caracteritzar les sèries de defuncions de les tres parròquies més cap al nord-est -Canillo, Encamp i Ordino- com a pròpies d'una distribució de Poisson. Per contra, les tres parròquies situades cap al sud i a cotes més baixes -la Massana, Andorra la Vella i Sant Julià- tenen característiques estadístiques que impedeixen aquesta identificació; cosa que fa que hàgim de pensar que varen tenir una dinàmica diferent durant el període estudiat.

Durant els anys en què en principi no hi hagué la pandèmia de grip a les Valls -1915, 1916, 1917 i 1919- el comportament del total de les defuncions presenta un component estacional marcat. És degut a la presència dels dos augments de defuncions al curs de l'any, a la tardor i a la primavera, sense relació amb les temperatures més baixes de l'hivern o més altes de l'estiu, com seria d'esperar. També existeix un tercer augment al mes de juliol i que de moment queda sense explicar.

Hem aplicat el criteri $x(k) > \mu + 2\sigma$ per detectar els possibles augments puntuals de mortalitat estadísticament significatius. Aquests moments en què augmenta la mortalitat es poden classificar en sis franges diferents, entre les quals les Franges 4 i 6 es poden identificar amb la segona onada a la tardor del 1918 i els episodis posteriors o "eco" de principis del 1920 de la pandèmia de la grip "espanyola".

Segons Montaña, no s'aprecia cap augment significatiu de la mortalitat en les parròquies d'Encamp ni d'Ordino.[15] Ara bé, aplicant el nostre criteri, potser caldria matisar aquesta apreciació. Tot i que es tracta de sèries de dades amb valors molt baixos (entre zero i dos defuncions per mes), convé notar que els

13. Montaña Buchaca, D.; Pujol Ros, J. *Op. cit.*
14. Erkoreka, A. "Spanish Influenza in the Heart of Europe. A Study of a Significant Sample of the Basque Population", *Gesnerus* 65 (2008), 30-41.
15. *Ibid.*

mesos amb valors més elevats de tres o més defuncions se solen produir no de manera aïllada, sinó en moments en què també es produeixen esdeveniments notables en altres parròquies. Preferim doncs una anàlisi més holística del fenomen, considerant ensems el conjunt de les sèries de dades.

Quant a les altres franges menors per la seva intensitat, ens és difícil atribuir la primera de principis de l'any 1915 al mateix subtipus H1N1 del virus Influenza A, ja que sembla que encara no hauria tingut temps d'especialitzar-se a partir de la soca comuna.[16] Com que no disposem de registres que ens indiquin la causa de la mort dels difunts, no podem excloure altres causes de caràcter no mèdic per a aquest augment de la mortalitat. Ara bé, també podem considerar al menys dues explicacions relacionades amb la grip:

Una és la possibilitat d'una permanència en forma latent d'altres variants de grip, que probablement tornaria a aparèixer regularment en forma de rebrots esporàdics. Per exemple, es pot pensar en la pandèmia de grip "russa" del 1889-90, originalment caracteritzada com l'actualment desapareguda variant H2N2, però més recentment identificada com a H3N8.[17]

Una segona és la pista de diversos casos de la grip causada per l'H1N1 que haurien afectat parts del món ja durant el període 1916-17, però que en el seu moment no s'haurien pogut identificar amb la pandèmia. Aquesta hipòtesi ha estat objecte d'investigació recent.[18] De poder-se verificar també la seva presència a Andorra, fóra un indici particularment interessant de la integració d'aquest país en la vivència europea de principis del segle XX. També pot ajudar a explicar l'augment de mortalitat estacional observat a la primavera i tardor dels anys en principi no afectats pel pandèmic.

16. Taubenberger, J.K. *Op. cit.*

17. Valleron , A-J.; *et al.* "Transmissibility and geographic spread of the 1889 influenza pandèmic", in *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107:19 (2010), 8778-8781.

18. Oxford, J.S.; *et al.* "Early herald wave outbreaks of influenza in 1916 prior to the pandemic of 1918", *International Congress* series 01/2001, 1219 (2001), 155-161. Hoffman, B.L. "Influenza activity in Saint Joseph, Missouri 1910-1923: evidence for an early wave of the 1918 pandemic", *PLoS Currents* 01/2011, 2:RRN1287.

Andorra, país de pas i de refugi: 107-109 (2016)
Papers de recerca històrica volum 8
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.77 ISBN: 978-99920-61-30-5

A R T I C L E

Els assaigs de segells republicans per a l'Andorra de 1938

Gerhard Lang-Valchs

Historiador, teòleg i professor jubilat, doctor per la Universitat de Sarre (Saarbrücken, Alemania)
langvalchs@hotmail.es

Papers de recerca històrica 8

Resum

Els assaigs de segells republicans per a l'Andorra de 1938

Anàlisi d'un projecte filatèlic del govern republicà espanyol, no és tracta ni d'un projecte comercial ni d'un de privat. La guerra espanyola l'estronca. Amb alguna modificació, l'edita l'any 1949 el govern nacional espanyol.

Resumen

Los ensayos de sellos republicanos para la Andorra de 1938

Análisis de un proyecto filatélico del gobierno republicano español, no es un proyecto comercial o privado. La guerra española acaba con la iniciativa. Las características filatélicas, con alguna modificación, se editan el año 1949 por el gobierno nacional español.

Résumé

Les essais de timbres républicains pour l'Andorre de 1938

Il s'agit de l'analyse d'un projet de philatélie du gouvernement républicain espagnol, ce n'est ni un projet commercial ni privée. La guerre espagnole va estomper ce projet. Les caractéristiques philatéliques de ce projet, avec certaines modifications, apparaîtra en 1949 conçu par le gouvernement espagnol.

Abstract

Essays of Republican stamps for Andorra in 1938

An analysis of a philatelic project of the Republican Spanish government for Andorra, which is neither commercial nor a private enterprise. The Spanish Civil War ended it. The philatelic proposals were edited in year 1949, with some modifications, by the Spanish "nacional" government.

En el darrer número de la revista *Publicidad Filatélica* del 1949 es publica, per primera vegada -fins aleshores, la filatèlia en desconeixia l'existència-, les fotografies d'uns segells espanyols per a Andorra.[1] En l'article, però, l'autor[2] només hi diu vulgaritats. Més de 20 anys més tard, la revista filatèlica francesa *Philandorre* en fa una segona menció i atribueix la creació d'aquests segells al senyor Josep Majó Tocabens -autor de l'article anteriorment esmentat. La revista suggereix que el Sr. Tocabens havia publicat l'article com a part d'una operació comercial merament especulativa.[3] Com es va poder comprovar més endavant, però, això no fou així. Així doncs, quin fou l'origen d'aquesta sèrie d'assaigs de 14 valors i 14 temes diferents? Per què aquesta emissió no es va posar a la venda?

Des del 1928 existia una administració postal espanyola a Andorra. L'any següent va aparèixer la primera sèrie pròpia amb temàtica andorrana. Com que sis anys més tard la sèrie ja s'estava esgotant, es va reeditar amb 17 valors amb colors diferents a l'anterior. Durant la Guerra Civil Espanyola, atès que el sud d'Andorra era limítrof amb la part republicana, pel que fa al tema postal Andorra va continuar depenent de Madrid, posteriorment de València i, finalment, de Barcelona. Els nombrosos refugiats que van passar per les Valls fou un dels motius pels quals alguns valors de la nova sèrie es van esgotar o van escassejar ben aviat; cosa que va originar els anomenats franqueigs mixtos. El 1938 ja havia l'arribat l'hora de publicar una nova sèrie de segells per a Andorra.

L'estiu del 1938 la Direcció General de Correus de Barcelona va

1. *Publicidad Filatélica* (oct. - des. 1949), núm. 17, p. 16.
2. El conegut filatèlic i comerciant barceloní Josep Majó Tocabens.
3. Romo, C.; i Laplace, Y. "Article sense títol", *Philandorre* (des. 1982), núm. 12, p. 7-8.

Segells republicans del servei de correus espanyol de 1938

decidir substituir, per raons polítiques, diversos treballadors de Correus d'Andorra. Gairebé tots s'hi van oposar, només un dels nous treballadors va poder ocupar el seu nou càrrec. El descontentament que va provocar el relleu fallit dels funcionaris per part dels inspectors espanyols que l'havien de dur a terme va retardar, i fins i tot cancel·lar, algunes mesures de reforma que Barcelona ja havia plantejat per al correu d'Andorra.[4] Una d'aquestes mesures potser fou l'emissió de la nova sèrie de segells andorrans. La preparació d'aquesta nova sèrie de segells, "*alusivos todos ellos a motivos auténticamente andorranos como paisajes y aspectos distintos de aquellos Valles*", ja es trobava en una fase molt avançada perquè els primers assaigs ja estaven fets.[5] Tant si es va retardar com no arran de la proposta fallida dels inspectors, la fugida del govern republicà a França i la caiguda de Barcelona el gener del 1939 van impedir a l'administració postal imprimir aquests segells, lliurar-los i posar-los en circulació.

Hi ha un altre episodi -més polític i ideològic que filatèlic- que es relaciona documentalment amb el que ja s'ha dit i esclareix, de passada, l'origen real d'aquesta sèrie que alguns especialistes en filatèlia van arribar a considerar d'iniciativa privada. El 1936 l'administració postal francesa va emetre una nova sèrie de segells per al seu correu a Andorra, tots ells amb la mateixa temàtica: l'escut d'armes andorrà. L'informe del delegat de la Delegació del Govern de la República per a Andorra de finals de setembre del 1938 esmenta que la representació de l'escut era diferent de l'habitual: els quarts de l'esquerra s'havien modificat. Tradicionalment en el quart esquerre superior hi havia el bàcul i la mitra episcopals; i a l'inferior, les barres de Catalunya. La nova representació de l'escut de l'administració postal francesa va eliminar la referència a Catalunya, i la mitra i el bàcul es van repartir els quarts de l'esquerra.[6]

Un membre de l'*Agencia Filatélica Oficial* (AFO), un òrgan consultiu de l'administració postal, responsable de la comercialització dels segells republicans, s'havia adonat d'aquest canvi mentre cercava temes típics per a una nova sèrie de segells andorrans que s'estava preparant.[7] Després de ser-ne informat, el delegat Josep Maria Imbert va documentar aquests canvis en un informe que va enviar al ministre espanyol d'Exteriors.[8] Segons ell, es tractava d'un canvi intencionat dels francesos que pretenia

El 1936 l'administració postal francesa va emetre una nova sèrie de segells pel seu correu a Andorra, tots ells amb la mateixa temàtica: l'escut d'armes andorrà, però modificat. En adonar-se'n, l'administració postal espanyola va incloure un segell amb la imatge correcta de l'escut andorrà.

4. ARCHIVO DEL MINISTERIO DE ASUNTOS EXTERIORES [AMAE], R 1783, exp. 29, p. 89-90.
5. Ibídem, *Información sobre una emisión de sellos...*, p. 15-13 del 8 d'octubre del 1938 [signat el 7d'octubre]; AMAE, RE 103, carp. 1, pl. 1-2. Informe del 7 d'octubre del 1938 enviat al director general de Correus.
6. Des que el 1887 la Vegueria Francesa d'Andorra es va traslladar a Prades, aquesta utilitzava, en el seu paper oficial, l'escut d'armes tal com es representa a l'esmentada sèrie de segells del 1936.
7. AMAE, R 1783, exp. 29, p. 13-15 (*Información...*) del 8 d'octubre del 1938. Va acompanyar la carta al ministre d'Estat del 13 d'octubre del 1938.
8. De l'informe es conclou que Imbert no era filatèlic i que el descobriment de la "falsificació" no era mèrit propi.

Segell afegit a la sèrie del servei de correus espanyol de 1938

subratllar i demostrar públicament la inexistència dels drets cosobirans espanyols sobre Andorra i dins d'Andorra.

En aquest context, el representant del director general de Correus a l'AFO torna a confirmar l'aprovació de la nova sèrie de segells republicans per a Andorra.[9] A més, el representant comenta que havia proposat a l'AFO incloure en la nova sèrie un altre segell que justament versaria sobre la imatge correcta del polèmic escut andorrà. Com podem comprovar en les fotos de la sèrie, finalment aquest segell fou inclòs al projecte.

De l'informe i de com se'n descriu la sèrie plantejada es conclou que els assaigs "presentats" el 1949 formen part de la sèrie completa que es presenta aquí i que corresponen, efectivament, als segells republicans -potser fins i tot impresos, però mai emesos- del 1938/39. Aquesta sèrie ni era el producte de cap iniciativa privada -com afirmaven alguns experts filatèlics- ni datava del 1940. A més, des del darrer article ara fa més de 30 anys han aparegut tan pocs exemplars d'aquests assaigs -no oferts precisament pel seu presumpte autor- que es pot concloure que la tesi comercial no té fonament.

9. AMAE, RE 133. Carta del representant del director general de Correus al seu superior del 7 d'octubre del 1938.

Homenatge a Lídia Armengol i Vila

La Lídia Armengol i Vila, en 68 màximes

Vint-i-cinc anys després de la seva mort, la Lídia Armengol i Vila, continua present en la societat andorrana moderna.

Com a historiadora i pedagoga, en només 18 anys d'activitat plena, dels 43 anys que va viure, sempre intensament, va aconseguir escriure el seu nom en el registre de la HISTÒRIA ANDORRANA.

La seva obra abasta dos àmbits molt diferents.

D'un costat, i la més coneguda, la seva participació directa en la creació d'infraestructures d'estat, molt abans de que Andorra fos reconeguda com a tal pels organismes internacionals i que ella no va poder arribar a celebrar, car va morir el 26 de novembre de 1991.

Entre aquestes infraestructures cal destacar el Programa d'Andorranització el 1973 (amb ensenyament del català, la geografia, la història i les institucions andorranes a totes les escoles amb un programa comú), la Biblioteca Nacional el 1974, l'Arxiu Històric Nacional el 1975, l'Institut d'Estudis Andorrans el 1976, la Universitat d'Estiu d'Andorra el 1982, l'Escola Maternal Andorrana el 1982, la Primera Ensenyança de l'Escola Andorrana el 1985 i la reforma escolar que va originar la Segona Ensenyança de l'Escola Andorrana el 1991.

D'un altre costat i més desconeguda, és la seva obra escrita, la bibliografia de la qual, revisada es presenta en aquests 8ns Papers de Recerca Històrica, amb onze noves referències, respecte a la publicada a la revista Àgora Cultural núm. 8 l'any 2007.

Els seus escrits es mereixen un estudi particular.

La seva obra ha estat i continua sent inspiradora.

Caldrà publicar el seu escrit inèdit sobre LA CASA.

Es té notícia de que va escriure alguns poemes.

I es desconeixien també els aforismes, dites, pensaments o màximes que havia deixat manuscrites en un quadern d'elaboració pròpia.

Gràcies a la família Armengol i Vila, es poden presentar aquestes, que en un nombre de 68 màximes, 61 de pròpies i 7 citacions d'altres autors que van interessar-li, reflecteixen part del seu pensament i neguits, íntims i existencials, que al llarg de la seva vida van acompanyar-la en un moment o altre.

Es reprodueixen en l'ordre que les va escriure en la llibreta i reproduint el seu text manuscrit.

Aquestes màximes, no només ens ajuden a aproximar-nos a un millor coneixement de la seva personalitat, sinó i també, ens ofereixen la continuïtat del gènere literari expressat en la tradició popular andorrana pels refranys i, en la culta, per les màximes d'Antoni Fiter i Rossell en el seu Manual Digest.

Una doble mostra de la seva andorranitat, fent l'ullet a la història i tradicions andorranes, sense renunciar al seu esperit rebel i provocador, en coherència a uns ideals.

"Menysprear, és dir als altres el que hom no es gosa dir a ell mateix", és la primera.

"Quan cerquis un estel, no oblidis mirar les estrelles; però quan miris les estrelles, no oblidis que havies alçat el cap per cercar un estel", és la darrera.

El record i la recuperació dels textos encara desconeguts, així com del seu esperit inconformista, crític, lluitador i exigent, per a la millora de la societat andorrana, són una mostra del seu llegat històric, 25 anys després i, ben segur, és el millor homenatge que li podem i volem oferir des de la Societat Andorrana de Ciències.

Antoni Pol i Solé
Expresident de la Societat Andorrana de Ciències

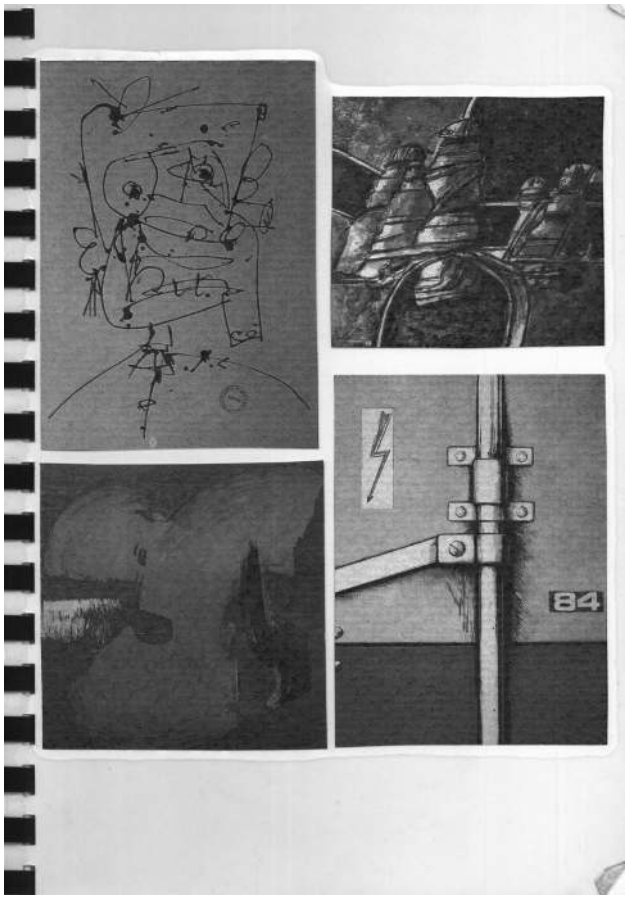
Bibliografia revisada de Lídia Armengol Vila

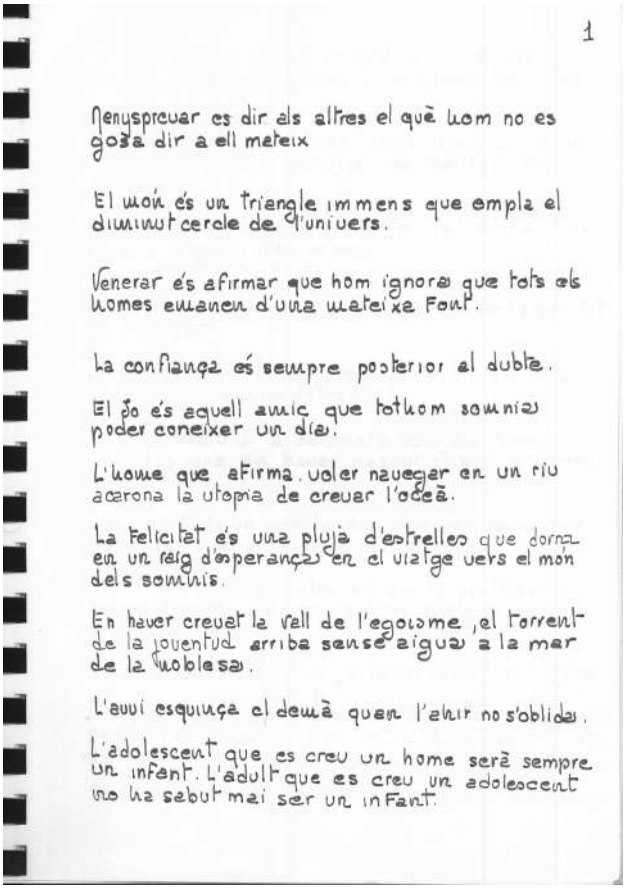
Any 1974:
- *Quadres sinòptics. Institucions andorranes.* Edita Assessoria Pedagògica del M. I. Consell General. Andorra. Amb Antoni MORELL i MORA.
Any 1975:
- *Aproximació als orígens històrics d'Andorra. A El Coprincipat d'Andorra.* Edita Quart d'Andorra la Vella. Andorra, p. 7-13.
- *Recull d'estadístiques escolars 1974-1975.* Edita Assessoria Pedagògica del M. I. Consell General. Andorra. Amb Antoni MORELL i MORA.
- *Informe sobre formació andorrana 1974.* Amb Antoni MORELL i MORA.
- "Resum de cronologia andorrana". Assessoria Pedagògica del Consell General. Amb Antoni MORELL i Manel MAS.
Any 1976:
- *"L'ensenyament a Andorra". A Bilingüisme i Educació. 2n seminari*. Editorial Teide. Barcelona. P. 127-128. Amb Antoni MORELL MORA.
- *"L'andorranització de l'ensenyament". A Bilingüisme i Educació. 2n seminari.* Editorial Teide. Barcelona. P. 131-134. Amb Antoni MORELL MORA.
- *"Els Arxius Nacionals d'Andorra". A Quaderns d'Estudis Andorrans, núm. 1.* Edita Cercle de les Arts i les Lletres de les Valls d'Andorra . Andorra. P. 107-112.
- *Resum de cronologia andorrana.* Edita Assessoria Pedagògica del M. I. Consell General. Andorra. Amb Manuel MAS i RIBÓ i Antoni MORELL MORA.
- *"La pena de mort a Andorra, segons el Manual Digest".* A Quaderns d'Estudis Andorrans, núm. 2 . Edita Cercle de les Arts i les Lletres de les Valls d'Andorra. ANDORRA. P. 49-63.
Any 1978:
- *Andorra ... fa temps. (1a i 2a sèrie).* Edita Terra Nostra, núm. 32. Prada, 1978. P. 168 + mapa, 1874.
- *Institucions andorranes. Dossier Andorrans.* Andorra. P. 26 + 15 diapositives. Amb Joan BECAT i RAJAUT i Martina CAMIADE. [Centre de Perpinyà de l'Institut d'Estudis Andorrans]
- *Materials per una bibliografia d'Andorra.* Edita Terra Nostra. França. P. 106. Amb Mònica BATLLE i Ramon GUAL.
-"Evolution de la composition de la famille et transmission des biens » Treball del DEA. Universitat de Perpinyà. Es desconeix publicació.
Any 1979:
- *El Consell General. Recull cronològic dels patricis andorrans (1682-1979).* Edita Consell General. Andorra. P. 378. amb Manuel MAS RIBÓ i Antoni MORELL MORA.
Any 1980:
- *Els coprínceps i els seus serveis. Recull núm. 4, història*. Edita Centre de Perpinyà de l'Institut d'Estudis Andorrans. Andorra. P. 27 + 15 diapositives. amb Joan BECAT RAJAUT i Martina CAMIADE.
- "A Andorra existeix una consciència lingüística?" Text mecanografiat de 4 pàgines. Es desconeix publicació.
Any 1983:
- *Aproximació a la història d'Andorra.* Edita Centre de Perpinyà de l'Institut d'Estudis Andorrans. 1a edició (traduït al francès). P. 45. Amb Manuel MAS i Antoni MORELL (introducció, notes i transcripció)
- *Politar Andorrà any 1763.* Edita Conselleria d'Educació i Cultura. Andorra. P. 346. Antoni PUIG.
- "EL PRINCIPAT D'ANDORRA", març de 1983. Text mecanografiat de 6 pàgines. Es desconeix publicació.
Any 1984:
-"No apretar als súbdits...a romperse", Màxima 30. Article a EL PUNT núm. 46, Octubre 1984. Escrit el 5 de novembre, pàgina 5, secció PUNTS DE VISTA.
-"NO APRETAR ALS SUBDITS....A ROMPERSE", article a Andorra 7, nº 312, novembre, pàgina 10, secció POLÈMICA.
-Presentació xerrada entorn al tema de LA CASA previ al parlament de Martina Camiade i Boyer. Text mecanografiat de 6 pàgines numerades de la 2 a la 7. Es desconeix publicació.
Any 1985:
- *Una mostra del nostre llegat històric. 600 fets institucionals, econòmics i socials. Col·lecció històrica d'un poble, núm. 1.* Edita l'autora. Andorra. P. 159.
- *"Andorre, un peuple, une réalité". A Histoire et archéologie. Les dossiers. Núm. 96, juliol -agost.* Edita Histoire et archéologie. Dijon. P. 86.
Any 1986:
- *Cases andorranes. Mil dos-cents sis noms. GEDH [Grup d'Estudis de Demografia Històrica].* Col·lecció històrica d'un poble, núm. 2. Edita l'autora. Andorra. P. 93.
Any 1987:
- *Manual Digest any 1748.* Edita Consell General d'Andorra. Andorra. P. 536.
- *La parròquia d'Ordino al segle XIX. Estudi demogràfic -històric. Col·lecció Quaderns d'Història, núm. 2.* Edita Centre de Perpinyà de l'Institut d'Estudis Andorrans. Andorra. P. 151.
- *"Els testaments eclesiàstics del segle XIX a la parròquia d'Andorra la Vella". A Butlletí del CACH, núm. 2.* Edita Comitè Andorrà de Ciències Històriques.
- "LA COPRINCIPAUTE D'ANDORRE, ce pays ci peu connu..." Text mecanografiat de 6 pàgines. Es desconeix publicació.
-« La societat tradicional. Enquestes orals». Institut d'Estudis Andorrans amb Martina Camiade. Vídeo.
Any 1988:
- *"La situació del català a Andorra". A Fenòmens de desigualtats. Annals de la 4a Universitat d'estiu. Andorra, 85.* Edita Conselleria d'Educació i Cultura. Andorra. P. 375-379.
- *"L'ús del català en l'Administració andorrana". A El llenguatge administratiu: mètode i organització. Actes de les II Jornades sobre l'establiment del llenguatge administratiu (Barcelona, setembre -octubre de 1986). Col·lecció Materials, núm. 10.* Edita Escola d'Administració Pública de la Generalitat de Catalunya. Barcelona. P. 35-38.
- *Comportaments socials i mentalitats col·lectives. Els llegats eclesiàstics andorrans del s. XIX. (Premi Principat d'Andorra 1988).* Edita Consell General. Andorra. P. 177.
- *Informe tècnic sobre l'educació a Andorra.* Edita Conselleria d'Educació i Cultura. Andorra. Amb Roser BASTIDA ARENY, Maria Eulàlia GELI CAPDEVILA i Mercè SEGURA SERRA.
- *Andorra paisatges oblidats:* Heritatge, Orogènesi, Moments, Reflexió. Amb Jaume RIBA, Gerard SOUTADÉ i Christiane MATEU.
Any 1989:
- *Aproximació a la història d' Andorra. Edita Centre de Perpinyà de l'Institut d'Estudis Andorrans.* 2a edició (traduït a l'anglès i al francès). P. 97.
Any 1990:
- *"Onze segles d'història. Andorra".* Col·leccionable del diari *Avui.* 12 d'octubre de 1990. Edita Avui. Barcelona. P. 19-32.
Any 1991:
- *"Les migracions andorranes al segle XIX" 5. A Els moviments migratoris a Andorra. 2a Diada Andorrana. [Universitat Catalana d'Estiu. Prada de Conflent, agost de 1989].* Edita Societat Andorrana de Ciències i Centre de Recerques i d'Estudis Catalans de la Universitat de Perpinyà [CREC]. Col·lecció Debat, núm. 2. Editorial Maià. Andorra. P. 21-24.

Sense data
-"LA 'CASA' DANS LE SYSTEME TRADITIONNEL ANDORRAN. La famille et le patrimoine familial". 52 pàgines, 6 mecanografiades i 46 manuscrites, numerades de la pàgina 55 a la 106. És posterior al llibre "Cases andorranes" editat el 1986, de la Lídia Armengol i la Martina Camiade, on en el pròleg ja es deixa entreveure part de les reflexions que tractarà en aquest estudi inèdit i no publicat. Més tard i amb aproximacions diferents, el 2000, Isabel de la Parte i David Mas presentaran l'estudi de "La casa a Andorra" publicat pel Ministeri de Turisme i Cultura (Editorial Alta Fulla, de 200 pàgines), i el 2001, Martina Camiade presentarà l'estudi "LA CASA EN LA COMUNITAT ANDORRANA DEL S.XVII AL S. XIX (Editorial Andorra, de 318 pàgines).
- Conte "La llum de l'albada". Text mecanografiat en 2 pàgines.
-"EL MEDI/700 ANYS D'HISTÒRIA". Text manuscrit en 3 pàgines. Es desconeix publicació.

La llibreta de la Lídia

Fons família Armengol-Vila

1

Menysprear es dir als altres el què hom no es gosa dir a ell mateix

El món és un triangle immens que empla el diminut cercle de l'univers.

Venerar és afirmar que hom ignora que tots els homes emanen d'una mateixa Font.

La confiança és sempre posterior al dubte.

El jo és aquell amic que tothom somnia poder conèixer un dia.

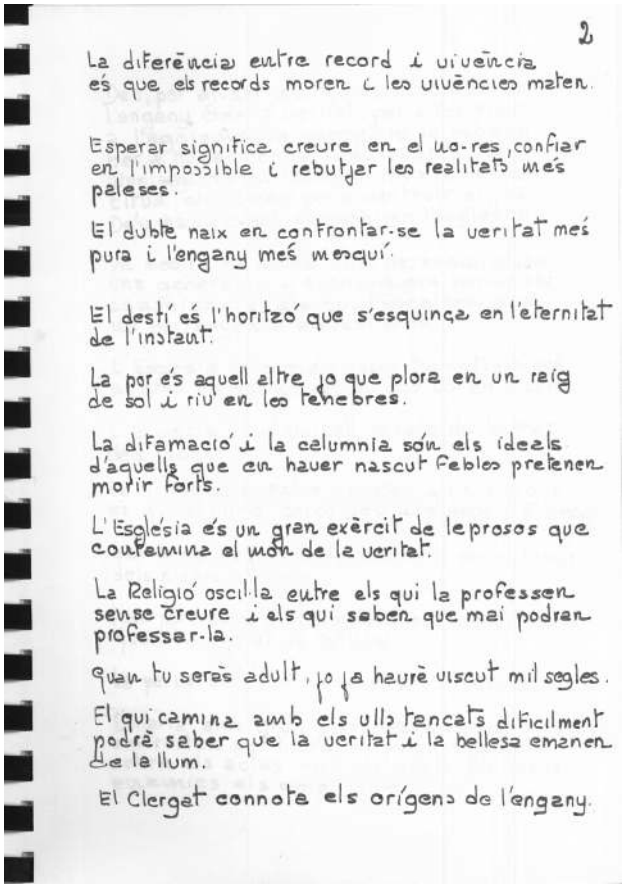
L'home que afirma voler navegar en un riu acarona la utopia de creuar l'oceà.

La felicitat és una pluja d'estrelles que dorma en un raig d'esperança en el viatge vers el món dels somnis.

En haver creuat la vall de l'egoisme, el torrent de la joventut arriba sense aigua a la mar de la foblesa.

L'avui esquinça el demà quan l'ahir no s'oblida.

L'adolescent que es creu un home serà sempre un infant. L'adult que es creu un adolescent no ha sabut mai ser un infant.

2

La diferència entre record i vivència és que els records moren i les vivències maten.

Esperar significa creure en el no-res, confiar en l'impossible i rebutjar les realitats més paleses.

El dubte naix en confrontar-se la veritat més pura i l'engany més mesquí.

El destí és l'horitzó que s'esquinça en l'eternitat de l'instant.

La por és aquell altre jo que plora en un raig de sol i riu en les tenebres.

La difamació i la calumnia són els ideals d'aquells que en haver nascut febles pretenen morir forts.

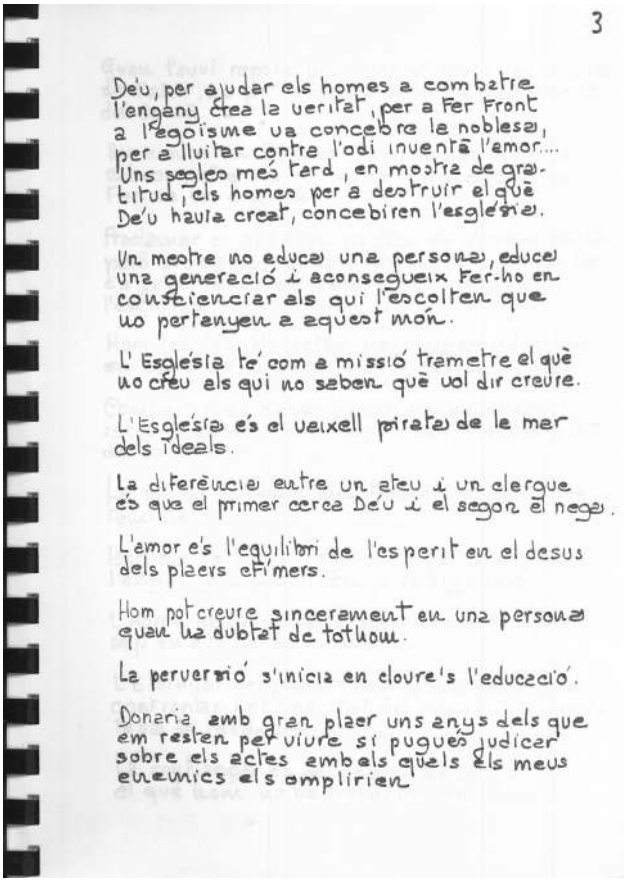
L'Església és un gran exèrcit de leprosos que contamina el món de la veritat.

La Religió oscil·la entre els qui la professen sense creure i els qui saben que mai podran professar-la.

Quan tu seràs adult, jo ja hauré viscut mil segles.

El qui camina amb els ulls tancats difícilment podrà saber que la veritat i la bellesa emanen de la llum.

El Clergat connota els orígens de l'engany.

3

Déu, per ajudar els homes a combatre l'engany crea la veritat, per a fer front a l'egoisme va concebre la noblesa, per a lluitar contra l'odi inventà l'amor.... Uns segles més tard, en mostra de gratitud, els homes per a destruir el què Déu havia creat, concebiren l'església.

Un mestre no educa una persona, educa una generació i aconseguirx fer-ho en conscienciar als qui l'escolten que no pertanyen a aquest món.

L'Església té com a missió trametre el què no creu als qui no saben què vol dir creure.

L'Església és el vaixell pirata de la mar dels ideals.

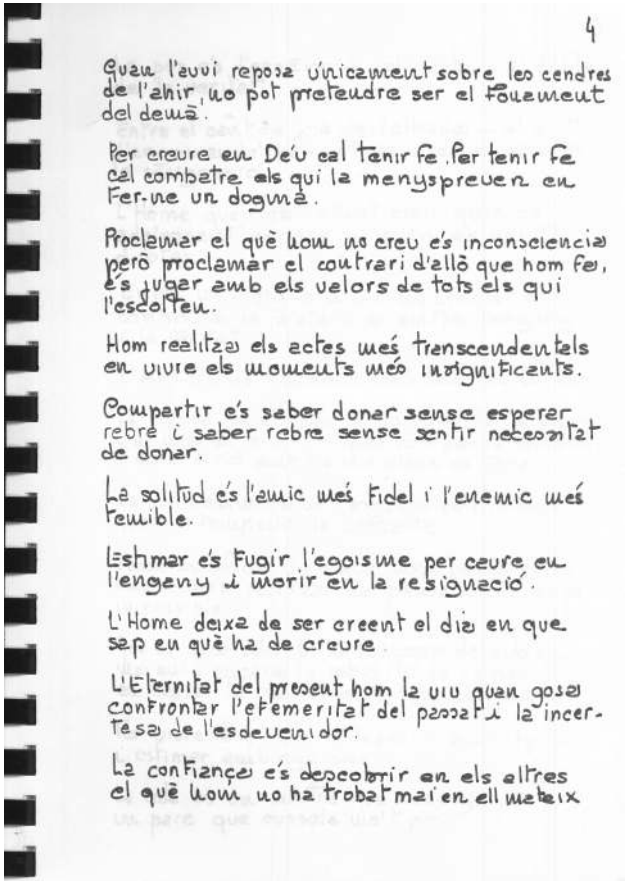
La diferència entre un ateu i un clergue és que el primer creca Déu i el segon el nega.

L'amor és l'equilibri de l'esperit en el desus dels plaers efímers.

Hom pot creure sinceramentt en una persona quan ha dubtat de tothom.

La perversió s'inicia en cloure's l'educació.

Donaria amb gran plaer uns anys dels que em resten per viure si pogués judicar sobre els actes amb els quals els meus enemics els omplirien

4

Quan l'avui reposa únicament sobre les cendres de l'ahir, no pot pretendre ser el fonament del demà.

Per creure en Déu cal tenir fe. Per tenir fe cal combatre als qui la menyspreuen en fer-ne un dogma.

Proclamar el què hom no creu és inconsciencia però proclamar el contrari d'allò que hom fa, és jugar amb els valors de tots els qui l'escolten.

Hom realitza els actes més transcendentals en viure els moments més insignificants.

Compartir és saber donar sense esperar rebre i saber rebre sense sentir necessitat de donar.

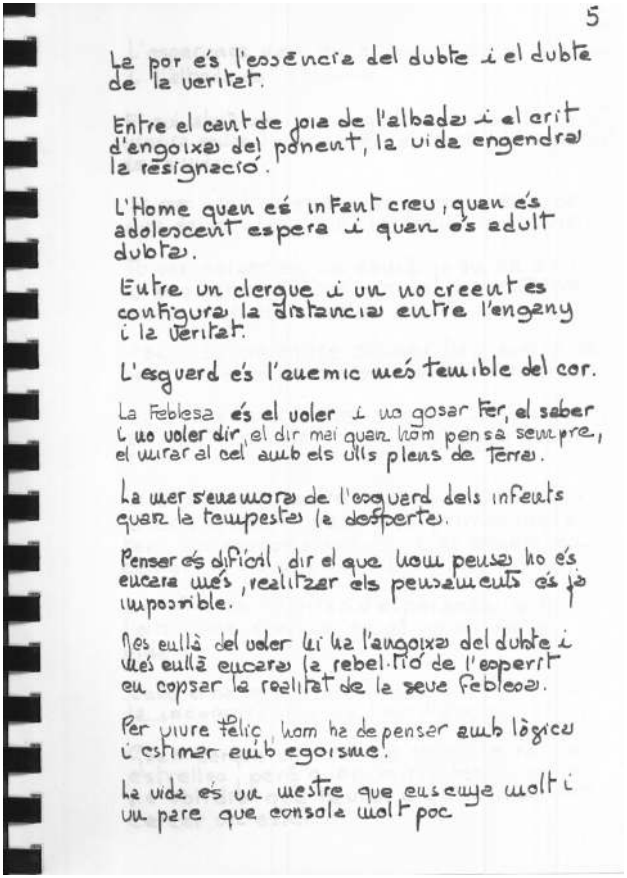
La solitud és l'amic més fidel i l'enemic més temible.

Estimar és fugir l'egoisme per creure en l'engany i morir en la resignació.

L'Home deixa de ser creient el dia en que sap en què ha de creure.

L'Eternitat del present hom la viu quan gosa confrontar l'efemeritat del passat i la incertesa de l'esdevenidor.

La confiança és descobrir en els altres el què hom no ha trobat mai en ell mateix

5

La por és l'essencia del dubte i el dubte de la veritat.

Entre el cant de joia de l'albada i el crit d'angoixa del ponent, la vida engendra la resignació.

L'Home quan és infant creu, quan és adolescent espera i quan és adult dubta.

Entre un clergue i un no creient es configura la distancia entre l'engany i la veritat.

L'esguerd és l'enemic més temible del cor.

La Feblesa és el voler i no gosar fer, el saber i no voler dir, el dir mai quan hom pensa sempre, el mirar al cel amb els ulls plens de terra.

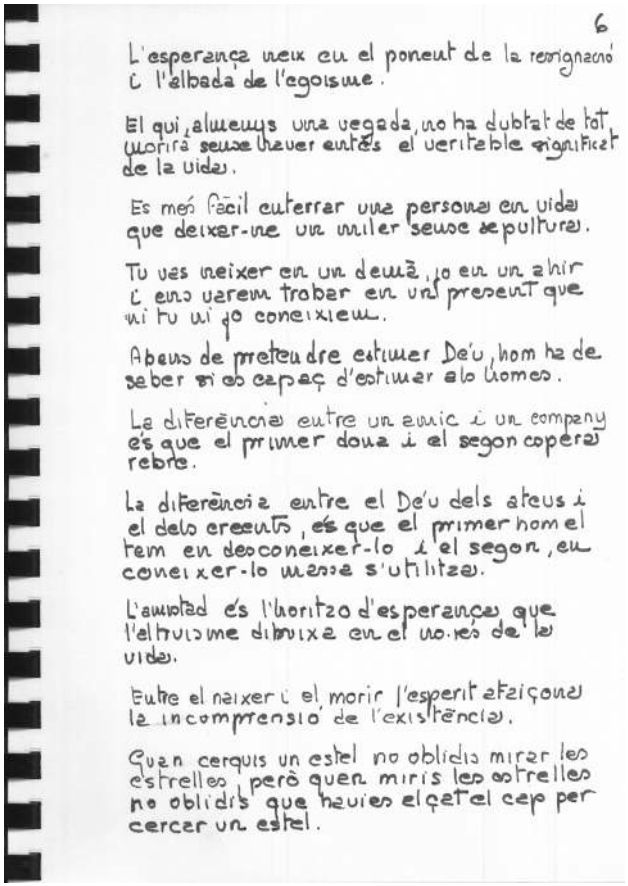
La mar s'enamora de l'esguerd dels infants quan la tempesta la desperta.

Pensar és difícil, dir el que hom pensa ho és encara més, realitzar els pensaments és ja impossible.

Fos enllà del voler hi ha l'angoixa del dubte i més enllà encara la rebel·lió de l'esperit en copsar la realitat de la seva feblesa.

Per viure feliç, hom ha de pensar amb lògica i estimar amb egoisme.

La vida és un mestre que ens espanta molt i un pare que consola molt poc

6

L'esperança neix en el ponent de la resignació i l'albada de l'egoisme.

El qui, alguenys una vegada, no ha dubtat de tot morirà sense haver entrès el veritable significat de la vida.

Es més fàcil enterrar una persona en vida que deixar-ne un miller sense sepultura.

Tu vas neixer en un demà, jo en un ahir i ens varem trobar en un present que ni tu ni jo coneixiem.

Abans de pretendre estimar Déu, hom ha de saber si és capaç d'estimar als homes.

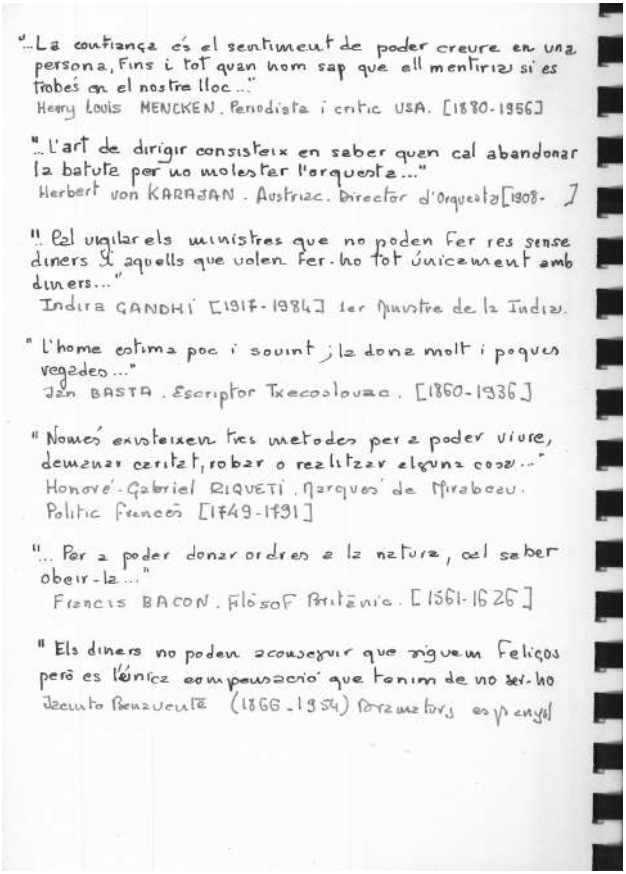
La diferència entre un amic i un company és que el primer dona i el segon coopera rebre.

La diferència entre el Déu dels ateus i el dels creients, és que el primer hom el tem en desconeixer-lo i el segon, en conèixer-lo massa s'utilitza.

L'amistat és l'horitzó d'esperança que l'altruisme dibuixa en el no-res de la vida.

Entre el néixer i el morir l'esperit afaiçona la incomprensió de l'existència.

Quan cerquis un estel no oblidis mirar les estrelles, però quan miris les estrelles no oblidis que hauries d'çet el cap per cercar un estel.

"...La confiança és el sentiment de poder creure en una persona. Fins i tot quan hom sap que all mentiria si es trobés en el nostre lloc..."
Henry Louis MENCKEN. Periodista i crític USA. [1880-1956]

"...L'art de dirigir consisteix en saber quan cal abandonar la batuta per no molestar l'orquestra..."
Herbert von KARAJAN. Austriac. Director d'orquestra [1908-]

"...Cal vigilar els ministres que no poden fer res sense diners i aquells que volen fer-ho tot únicament amb diners..."
Indira GANDHI [1917-1984] 1er Ministre de la India.

"L'home estima poc i sovint; la dona molt i poques vegades..."
Jan BASTA. Escriptor Txecoslovac. [1860-1936]

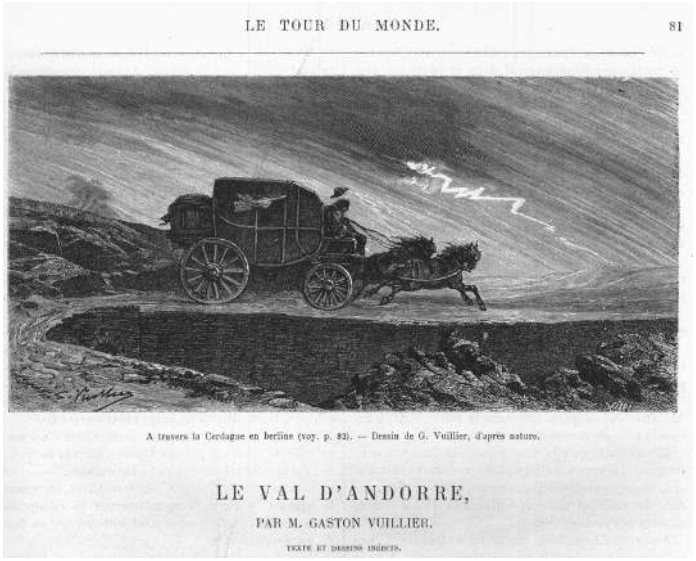
"Només existeixen tres metodes per a poder viure, demanar caritat, robar o realitzar alguna cosa..."
Honoré-Gabriel RIQUETI. Marquès de Mirabeau. Politic francès [1749-1791]

"...Per a poder donar ordres a la natura, cal saber obeir-la..."
Francis BACON. Filòsof Britànic. [1561-1626]

"Els diners no poden aconseguir que siguem feliços però es l'única compensació que tenim de no ser-ho
Jacinto Benavente (1866-1954) Dramaturg espanyol

Fons
Casa Gabatxó

Segle XIX

LE TOUR DU MONDE. 81

A travers la Cerdagne en berline (voy. p. 82). — Dessin de G. Vuillier, d'après nature.

LE VAL D'ANDORRE,

PAR M. GASTON VUILLIER.

TEXTE ET DESSINS INÉDITS.

1880

Journal des Voyages

ET DES AVENTURES DE TERRE ET DE MER

LES ÉTATS LILLIPUTIENS

LA RÉPUBLIQUE D'ANDORRE

1891

360 JOURNAL DES VOYAGES

La République d'Andorre. — Notre véhicule roule dans les pentes. (Page 359, col. 2.)

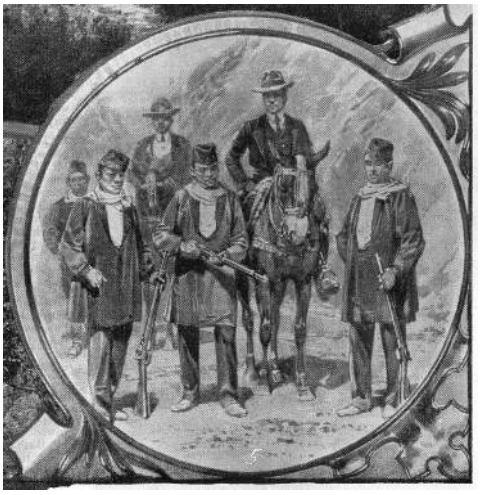
1907

THE ILLUSTRATED LONDON NEWS, Oct. 19, 1907. 557

NOT INVITED TO THE PEACE CONFERENCE:
THE SMALLEST REPUBLICS IN THE WORLD.

Segle XX

NO. II.—ANDORRA, THE SECOND SMALLEST REPUBLIC.

1. THE ARRIVAL OF THE NEW PRINCE SOVEREIGN OF ANDORRA: BISHOP JUAN BENLLOCH DE LA SEO DE URGEL AT THE SPANISH-ANDORRA FRONTIER.

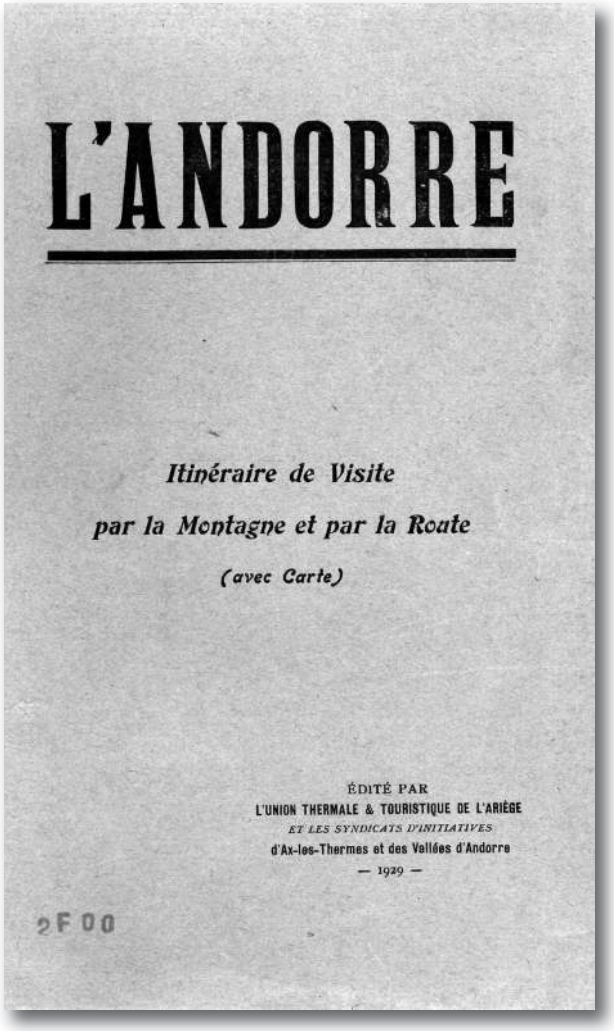
6. TYPES OF THE ANDORRA MILITIA: YOUNG MOUNTAINEER IRREGULARS.

At the close of the Peace Conference it was noted that the tiny States of San Marino, Andorra, and Monaco were not invited to send delegates, which was rather an anomaly when Honduras and Panama were called. Abyssinia, Morocco, the Congo, and Liberia were also left out. Andorra is situated to the south of the department of Ariège. It is only about four hundred miles square, and contains but 5200 inhabitants. The State is under the protection of the Spanish Bishop of Urgel, who bears the title of Prince Sovereign. The origin of Andorra goes back to the time of Charlemagne, who, after he had vanquished the Moors with the help of the Andorrans, gave them the privilege of independent government. The Government is by syndics and a general council. The army is a corps of scouts recruited from the young mountaineers.

DRAWINGS BY H. W. KNEERBONE FROM PHOTOGRAPHS.

L'Andorre. Itinéraire de Visite par la Montagne et par la Route (avec Carte)

Édité par l'Union Thermale & Touristique de l'Ariège et les Syndicats d'Initiatives d'Ax-les-Thermes et des Vallées d'Andorre (1929)

L'ANDORRE

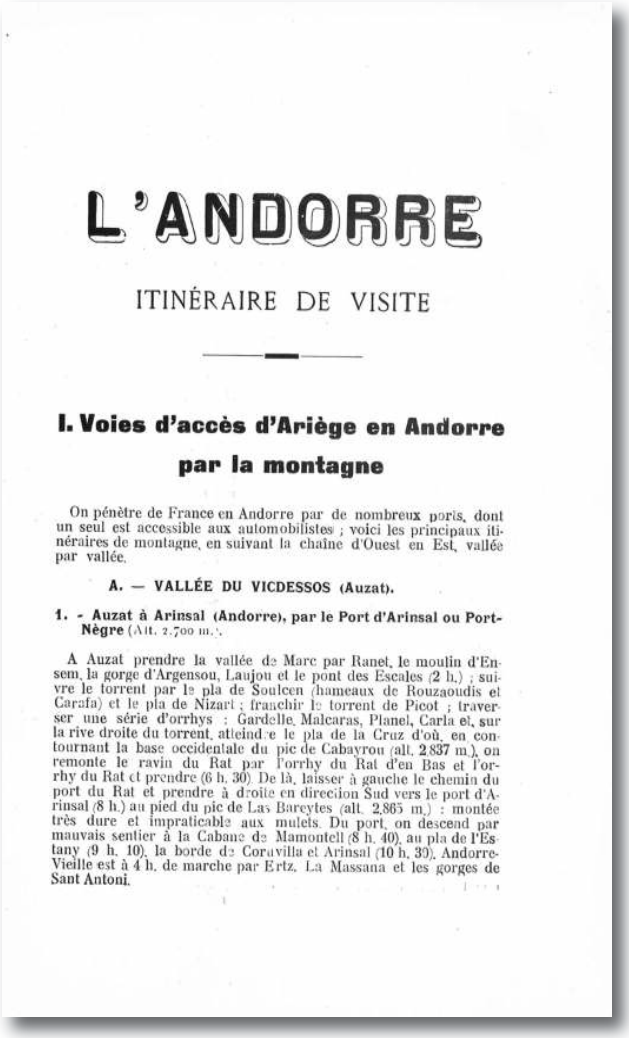
Itinéraire de Visite

par la Montagne et par la Route

(avec Carte)

ÉDITÉ PAR
L'UNION THERMALE & TOURISTIQUE DE L'ARIÈGE
ET LES SYNDICATS D'INITIATIVES
d'Ax-les-Thermes et des Vallées d'Andorre
— 1929 —

2F 00

L'ANDORRE

ITINÉRAIRE DE VISITE

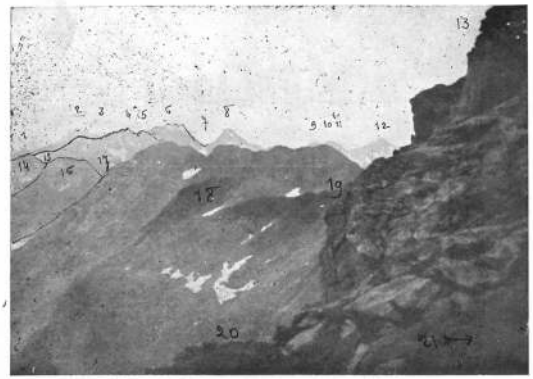
I. Voies d'accès d'Ariège en Andorre par la montagne

On pénètre de France en Andorre par de nombreux ports, dont un seul est accessible aux automobilistes ; voici les principaux itinéraires de montagne, en suivant la chaîne d'Ouest en Est, vallée par vallée.

A. — VALLÉE DU VICDESSOS (Auzat).

1. - Auzat à Arinsal (Andorre), par le Port d'Arinsal ou Port-Nègre (Alt. 2.700 m.).

A Auzat prendre la vallée de Marc par Ranet, le moulin d'Ensem, la gorge d'Argensou, Laujou et le pont des Escales (2 h.) ; suivre le torrent par le pla de Soulcen (hameaux de Rouzaoudis et Carafa) et le pla de Nizari ; franchir le torrent de Picot ; traverser une série d'orrhys : Gardelle, Malcaras, Planel, Carla et, sur la rive droite du torrent, atteindre le pla de la Cruz d'où, en contournant la base occidentale du pic de Cabayrou (alt. 2.837 m.), on remonte le ravin du Rat par l'orrhy du Rat d'en Bas et l'orrhy du Rat et prendre (6 h. 30). De là, laisser à gauche le chemin du port du Rat et prendre à droite en direction Sud vers le port d'Arinsal (8 h.) au pied du pic de Las Barcytes (alt. 2.865 m.) : montée très dure et impraticable aux mulets. Du port, on descend par mauvais sentier à la Cabane de Mamontell (8 h. 40), au pla de l'Estany (9 h. 10), la borde de Coruvilla et Arinsal (10 h. 30). Andorre-Vieille est à 4 h. de marche par Ertz, La Massana et les gorges de Sant Antoni.

Cl. Vie Elégante et Touristique — Photo Marcaillou d'Aymeric

Panorama sur le fond de la vallée du Viedessos, depuis le Port Fourcat (2.700 m.).

LÉGENDE

1. Pic andorran de Langonella.
2. Pic de Corna-Pédrosa (2946 m.).
3. Pic des Bareytes (2766 m.).
4 et 5. Port de Bareytes (2761 m.).
6. Massif du pic de Médecourbe (2907m), source du Viedessos
7. Port de Bouet (2588 m.).
8. Pic de la Soucarrane (2904 m.).
9, 10 et 11. Le massif de la Pique d'Estats (3141 m.).
12. Pic de Canalbonne (2966 m.).
13. Escarpements du port Fourcat.
14, 15. Port d'Arinsal
16. Pic de Catavordis (2812 m.).
17. Port du Rat.
18. Pic de Cabayrou (2735 m.).
19. Port de Caraousans (2684 m.).
20. Vallée de Tristanya, au-dessus des lacs.
21. Vers la base du port Fourcat

2. - Auzat à Lo Serrat (Andorre), par le Port du Rat. (Alt. 2542 m.)

Même itinéraire que le précédent jusqu'à l'orrhy du Rat d'en Haut (6 h. 30) où l'on suit à gauche le sentier qui monte en lacets vers une étroite brèche taillée dans la crête : Port du Rat (7 h. 30) ; descente d'abord très raide sur 15 minutes de parcours ; puis pâturages coupés de passages rocheux difficiles ; borde du Rat (8 h. 30) ; vallée de Tristany au bas de laquelle on atteint Lo Serrat (10 h.). Depuis Lo Serrat on gagne Andorre-Vieille en 5 h. de descente par Llorts, la Cortinada, Ordino, La Massana, et les gorges de Sant Antoni.

Cl. Vie Elégante et Touristique — Photo Marcaillou d'Aymeric

Lac supérieur de Tristanya
Vue sur la descente des cols

3 - Auzat à Lo Serrat (Andorre), par le Port de l'Albelle. (Alt. 2604 m.).

A Auzat, prendre la route de Marc jusqu'à la rencontre avec la vallée d'Artiès (0 h. 45) où l'on s'engage à gauche ; traverser les hameaux de Benasse (alt. 959 m.) et Artiès ; puis Pradières le Bas et Pradières le Haut ; longer la rive Ouest de l'étang de Garguéran, passer le hameau du Bas Cayanne, au pied du pic d'Endron alt. 2.476 m.) ; on atteint, par la rive gauche du torrent, l'étang

d'Izourt (alt. 1.642 m. refuge et orrhys). Traverser le torrent d'Artiès au-dessus de son déversoir ; escalader la falaise rocheuse ; laisser à droite le ruisseau de l'étang Fourcat ; longer la base du pic de l'Aspre (alt. 2.745 m.) ; traverser trois fois le torrent jusqu'à l'étang de l'Albelle qu'on laisse à gauche pour monter droit au Sud, vers le Port de l'Albelle (7 h.), au pied du pic de Tris-

Cl. Vie Elégante et Touristique — Photo Marcaillou d'Aymeric

Rivière de Tristanya, ou Rivière d'Argent
au Serrat d'Andorre

tagne (alt. 2879 m.), à droite ; trajet impraticable aux mulets. Descendre par le sentier abrupt qui domine le cirque lacustre de Tristany et rejoindre (8 h. 30) le chemin du port du Rat au Serrat qu'on atteint en 9 h. 30 depuis Auzat. Même chemin sur Andorre-Vieille que le précédent itinéraire.

B. - VALLÉE DU SIGUER (Siguer à Andorre-Vieille).

Le principal itinéraire de cette vallée, qui s'embranche à Laramade dans la vallée du Vicdessos, atteint Lo Serrat par le Port de Siguer (alt. 2.378 m.). De Siguer, situé à 2 kil. de Laramade sur le tramway de Tarascon à Auzat et à 745 m. d'altitude, monter la vallée vers Centraux par les hameaux de Canarilles et de Sarradel ; laisser à droite la gorge de la Gaiouère et passer par les jasses de Brouquénat d'en Bas, de la Mastière, de Brouquénat d'en Haut, au bord des deux étangs que l'on contourne en laissant à gauche la

gorge et l'étang d'Estagnels. Franchir le Siguer ; laisser à droite le vallon et l'étang de Neych ; contourner à droite l'étang de Peyregrand, laissant à droite d'autres étangs au pied du pic de Pé Pélat (alt. 2.482 m. ; traverser deux fois le torrent après avoir laissé sur la gauche deux jasses; contourner à droite l'étang Blanc dans un cirque borné de gauche à droite par le Pic de l'Etang-Blanc

Cl. Vie Elégante et Touristique — Photo Marcaillou d'Aymeric

Lac Blanc de Siguer (2.400 m.).

(alt. 2.078 m.), le pic de Thoumas (alt. 2.743 m.) et le pic de Bagnels (alt. 2.702 m.) ; atteindre la jasse du port (alt. 2.500 m.) d'où l'on gagne le col vers le Sud (7 h. depuis Siguer) : mauvais sentier pour les mulets. Gagner Lo Serrat (8 h. 45) par la vallée de Rialp et de là Andorre-Vieille par la route déjà indiquée à l'itinéraire 2.

C. - VALLÉE D'ASTON (Les Cabannes à Soldeu).

Cet itinéraire, permet comme les suivants, d'atteindre Soldeu, dans la région orientale de l'Andorre, par le Port de Fontargente (alt. 2.252 m.). Depuis Les Cabannes, sur la voie ferrée de Toulouse à Ax-les-Thermes, on gagne Aston, petit village à 2 kil. dont on va remonter sans cesse le torrent jusqu'à Fontargente, Fontaine sul-

fureuse de St-Martin ou des Fromages (0 h. 45) ; après Séguerbech, traverser le Sirbal et prendre à gauche la gorge où l'Aston coule en cascades (1 h. 30) ; après le pont Clavières (2 h. 30), laisser à droite les vallées de Clavières, puis de Quioules et suivre la direction S. E. Cabane de Tresbegades (3 h. 45) ; franchir le Rieutort (4 h. 30), après avoir traversé le Pla de Peyres, où l'on trouve des cabanes de bergers ; après un crochet à gauche depuis les jasses de Garseing, on atteint les lacs de Fontargente (6 h. 45) entre lesquels passe le sentier du col (7 h.) : Port de Fontargente (alt. 2.252 m.), au pied du Pic Noir de Joucla (alt. 2.766 m.). On descend sur Soldeu par la vallée d'Incles, parsemée de bordes et de cortals (9 h.).

Pour donner une idée au touriste des cols qui permettent, plus ou moins commodément du reste, de passer par cette vallée ou les vallées adjacentes en Andorre, en voici la liste : Port de Ransol (alt. 2.550 m.), Port-Vieux de la Coume d'Ose (alt. 2.600 m.), Port de la Portaneille (alt. 2.500 m.), à droite du Port de Fontargente qui aboutissent à Soldeu par de Val de Ransol, à l'Ouest du Val d'Incles ; à gauche de Fontargente, port de Joucla (alt. 2.600 m.) par Mérens, la vallée du Mourgouillou et les étangs de l'Albe ; port de la Cabanette (alt.2.600 m.) par l'Hospitalet ; le vallon de Sisca .

D. - HAUTE VALLÉE DE L'ARIÈGE (Ax-les-Thermes)

1. - Ax-les-Thermes à Soldeu par la vallée du Nagear, les cols de Beil et de Fontargente.

D'Ax les Thermes à Savignac, route nationale nº 20 (3 kilm.).
A Savignac, prendre au Sud le vallon du Nagear, dont on remon-

Cl. Boulloc

AX-LES-THERMES. - Vue générale

te la rive gauche ; en face (S.-E.), se dresse Pointe-Couronne, au-dessus du Bois de Las Planes ; la vallée tourne vers l'Ouest, en laissant à droite les granges de Savignac. — 2 h. : la vallée tourne brusquement et se rétrécit : à droite, bois des Esquiers ; à gauche, flancs de Manseille recouverts par les bois de la Griole. — 3 h. : Passer sur la rive droite du torrent et laisser à droite la gorge d'Embizon ; descendre du pic Espaillat (2264 m.). — 4 h. : Revenir sur la rive gauche du Nagear et remonter le ravin, par où s'écoulent les eaux du Lac Blau, entre les pics Redoun (S.) et de la Lauzatte (N.) ; pentes très raides. — 5 h. : Col de Beil ; dévaler en direction S.-O. et rejoindre, en 30 minutes, le sentier de Fontargente (voir itinéraire C.).

2. - Mérens à Soldeu par la vallée du Mourgouillou et le col de l'Albe.

D'Ax les Thermes à Mérens, route nationale nº 20 : 9 kilm.
A Mérens, prendre au S.-O. la vallée du Mourgouillou, que l'on franchit bientôt sur la passerelle Gazeil (1245 m.) ; arriver par les éboulis aux granges de la Ferrère (1400 m.), en longeant à gauche la sapinière de Loubac (1540 m.) et la fontaine des Fièvres (1560 m.) sur la rive droite, puis, par le jasse Leuillasse, le Lac de Comté (1715 m.) ; 3 h. de Mérens. Remonter le vallon rétrici, par la source de la Fountanasse (1860 m.), la jasse des Estagnols (1935 m.), la fontaine de Guerre 1965 m.), les fountanals de Bétamala (2000 m.) et le Lac Vidal (2085 m.), le splendide lac de Couart (2230 m.) : 4 h. 15 de Mérens. Gagner, dans l'autre cuvette rocheuse, les deux étangs de l'Albe que domine le pic de l'Albe (2764 m.) : 5 h. De là, monter la crête frontière jusqu'au Port de l'Albe (2764 m.) : 6 h. de Mérens. Descendre alors par une petite vallée tributaire du ruisseau d'Incles où l'on trouve le sentier du Port de Fontargente : 4 h. 30 du col à Soldeu.

3. - L'Hospitalet à Soldeu par le Sisca et le col de la Cabanette.

D'Ax les Thermes à l'Hospitalet route nationale nº 20 : 18 kilm.
A l'Hospitalet, remonter la vallée granitique de Sisca, en contournant à gauche le Roc de Garrouch ; laisser à droite la vallée du ruisseau de Pédourès ; contourner à droite le massif de Néressole (2634 m.) : jasses du Four (1975 m.), orrhys del Couladé (2070 m.) et du Pla de la Bésine (2080 m.) ; 2 h. 45. — On atteint le Lac de Sisca (2160 m.) que dominent les crêtes dentelées : massifs de l'Albe (N.), d'Ascobes (O.), du Siscarrou et de la Cabanette (S.-O.). De là, gagner, en direction Sud-Sud-Ouest, le Port de la Cabanette (2600 m.), à 6 h. de l'Hospitalet, et dévaler en Andorre par la vallée d'Incles d'où l'on rejoint bientôt le sentier de descente venant du Port de Fontargente. (4 h. 30 du Port de la Cabanette à Soldeu).

4. - L'Hospitalet à Soldeu par le Port Dret (Alt. 2537 m.).

D'Ax les Thermes à l'Hospitalet, route nationale n° 20 : 18 kilm. A l'Hospitalet, prendre le sentier qui traverse l'Ariège et longe sa rive gauche ; torrent de Paloumero (0 h. 20), limite entre la France et l'Andorre, descendre à travers les pâturages de la Soulane que l'on va remonter avec le sentier bordant l'Ariège. Au ruisseau de St-Joseph (1 h. 30) prendre à droite le vallon (alt. 1.785 m. au départ) qui monte au port Dret, entre le massif de la Cabanette (alt. 2.841 m.) à droite et les pics Ortafa (alt. 2.585 m.) et Maia (alt. 2.640 m.) à gauche ; se guider sur les poteaux télégraphiques ; sentier inaccessible aux mulets. Depuis le port (3 h.) descendre sur Soldeu (4 h. 30) en suivant toujours la ligne télégraphique.

Photo Daspet

PAS DE LA CASA

Frontière de l'Ariège et de l'Andorre. — L'Ariège à sa source.

II. - Visite de l'Andorre par la route

La lacune actuelle du chemin andorran entre Soldeu et Encamp ne permet pas la visite du pays uniquement avec l'automobile. Dès lors le touriste, qu'attirent ces sites grandioses et sauvages, doit aller avec sa voiture jusqu'à Soldeu et de là gagner à pied (avec ou sans mulet) Encamp où il trouvera, de même du reste qu'à Las Escaldas et à Andorre-Vieille, des moyens de transport

modernes, nécessaires à la continuation de son voyage : plusieurs services d'autobus vers la Seo d'Urgel et nombreuses autos de louage. L'automobile pourra soit attendre son propriétaire à Soldeu, si le retour s'effectue par la même route, soit gagner Bourg-Madame et aller attendre son propriétaire à La Seo d'Urgel (Espagne), si, comme nous l'y engageons, le visiteur tient à voir toute l'Andorre.

Nous conseillons donc de suivre en cinq jours l'itinéraire suivant, qui servira de plan à notre texte de documentation ci-après :

1re jour. — Ax-les-Thermes à Soldeu (déjeuner) — Canillo. Encamp (dîner et coucher) : automobile et à pied.

2e jour. — Encamp, Las Escaldas ou Andorre-Vieille (déjeuner). Visite d'Andorre-Vieille dans l'après-midi. Coucher à Andorre-Vieille ou Las Escaldas : autobus et à pied ou avec auto de louage.

3e jour. — Andorre-Vieille ou Las Escaldas, Gorges de Sant Antoni, La Massana, Ordino (déjeuner), retour par le même chemin à Andorre-Vieille (dîner et coucher) : à pied, avec ou sans mulet.

4e jour. — Andorre-Vieille, Sant Julia de Loria, La Seo d'Urgel (déjeuner). L'après-midi, visite de la Seo d'Urgel (dîner et coucher) : autobus.

5e jour. — La Seo d'Urgel, San Vicens, Martinetto, Bellver, Puycerda, Bourg-Madame (déjeuner), Col de Puymorens, Ax-les-Thermes : autobus espagnol, autocars axéens et chemin de fer du Midi.

Le touriste peut du reste écourter l'excursion en supprimant le 3e Jour et en envoyant, depuis Soldeu, sa voiture le chercher à Andorre-Vieille par le col de Puymorens, Bourg-Madame, Puycerda, La Seo d'Urgel et Sant Julia de Loria (116 kil. de trajet total).

L'Andorre est enfin accessible au touriste par plusieurs ports des Pyrénées dont la liste et l'itinéraire lui seront fournis par les Syndicats d'initiatives : des Vallées d'Andorre (Adresse postale : S.I. d'Andorre, à Andorre-Vieille, par Porté : Pyrénées-Orientales), d'Ax-les-Thermes (Ariège) et de Foix (Ariège), ainsi que par l'Union Thermale et Touristique de l'Ariège (adresse postale : à Foix, Ariège).

Première journée

Ax-les-Thermes - Soldeu - Canillo - Encamp

D'Ax les Thermes à l'Hospitalet, : 18 kilm. par Mérens.

A l'Hospitalet, suivre la N. 20 jusqu'au lacet de la Llatte (1790 m.), embranchement de la route d'Andorre, à gauche. Suivre le flanc septentrional du massif de Fontfrède jusqu'au Pas de la Casa (2085 m.) frontière des deux pays ; à gauche, vastes vallonnements de la Soulane d'Andorre où paissent de nombreux trou-

peaux de moutons et de chevaux sauvages. Arrêt, après le pont sur l'Ariège naissante ; à droite vaste cirque granitique au pied duquel s'étale le Lac de Font-Frède, source de l'Ariège. S'engager dans les lacets de la route du Col de Fraymiquel ou d'Embalire (prudence aux tournants). En haut du col (2409 m.), vaste panorama sur tout le pays andorran : remarquer, dans la descente, sur la droite, le cirque des Pessons où naît le Valira del Orien parmi un chapelet de 18 lacs dans un site granitique que pare la maigre végétation des pins à crochet. Au bas du col, suivre la route jusqu'à Soldeu par les bordes de Soldeu et de Régi. (36 km. depuis Ax-les-Thermes).

SOLDEU. — Hameau de la paroisse de Canillo : alt. 1825 m. Bureau télégraphique français relié à Porté (Pyrénées-Orientales). Hôtel Bonell dit l'Ostet. (36 kil. d'Ax).

A partir de ce point et pour toute partie de l'excursion d'Andorre qui ne comportera par de route, nous indiquerons les distances en heures.

Au fond du village, prendre le sentier en lacets qui descend en pente assez forte vers Palinquera (alt. 1.715 m.) et la jonction du Valira del Orien avec le Riu d'Incles, venu du Port de Fontargente (alt. 2.252 m.) dont on aperçoit fort bien la coupure au bout de la vallée verdoyante, peuplée de métairies (bordas) et de troupeaux.

Dès lors suivre le sentier rocailleux qui longe le cours encaissé et tumultueux du torrent ; de l'autre côté, des bois de pins et de sapins font contraste avec les champs cultivés et les prairies de la rive que l'on suit (0 h. 20. de Soldeu).

A gauche, Chapelle de Sant Péré (alt. 1700 m.). Un peu plus loin, s'étagent sur la droite les hameaux de Lo Tarter, La Costa, Ransol, l'Aldosa, sur les croupes ensoleillées des massifs d'En-Tor et de Pedregosa (1 h. 10).

A droite, cascade du Salt de les Moles (20 m. de chute), sur des roches d'un rouge sombre du plus curieux effet. Un peu plus loin, sur une légère croupe à gauche du sentier, chapelle de Sant Joan de Casellas (alt. 1560 m.), type d'église romane andorrane, à haut clocher carré percé de plusieurs étages de fenêtres géminées. (1 h. 35).

CANILLO. — (paroisse d'Andorre) : 1 h. 45 de Soldeu ; alt. 1.562 m. bâti en amphithéâtre au pied d'âpres roches grises qui le surplombent à pic et sur lesquelles son haut clocher carré encadré de cyprès se détache au soleil. Auberge Mandico, à l'entrée du village. Le Valira va buter contre la montagne à droite et former jusqu'à Encamp des gorges impressionnantes. Dès lors le sentier, après avoir franchi le torrent sur un pont de bois en face d'une très vieille chapelle, escalade à gauche le versant opposé du massif de Tossal de la Portella (alt. 2457 m.), en montée assez rapide. Remarquer à gauche avant le hameau de Prats (alt. 1555 m. une très vieille croix à sept branches, au bord de la route. Passé ce hameau, la route descend continuellement jusqu'à Encamp, dominant presque à pic les gorges sauvages du Valira, au pied du vaste massif d'Estanyo alt. 2.912 m.). Casamanya (alt. 2.702 m.), Bony de las Néras (alt. 2.228 m.). Une autre croix, dite « Croix de Méritxell » sur un versant rocheux, de proportions originales.

MERITXELL. — (alt. 1.527 m.) 2 h. 15 de Soldeu un peu en contrebas du sentier : célèbre pèlerinage andorran et église patronymique du pays. Pour visiter, s'adresser au gardien, appelé l'Ermite (pourboire) ; à voir : vieille croix en fer forgé à l'entrée ; dans l'église : autels avec fresques du Moyen-Age (à gauche), chœur avec chapelle surélevée derrière l'autel principal et vierge du Miracle curieuse statue de bois du IXe siècle ; nombreux ex-voto ; le chœur surtout brille de dorures, selon la mode du pays.

Photo Darpet

LA VIERGE MIRACULEUSE DE MERITXELL
(Vierge en bois, du IXe s., en bas, sur l'autel)

Descendre sur Encamp, dont on aperçoit le large vallon couronné de cimes neigeuses, en laissant à droite les villages de Méritxell (alt. 1520 m.), Molléres (alt. 1.480 m.) et le hameau de Los

Bons (alt. 1.336 m.), dont les ruines de la Tour des Mores et la chapelle romane dominent le village aux toits d'ardoises, tassé sur un versant de la vallée. Traverser sur un pont de bois le Riu d'Ensagents, descendu à gauche du massif de l'Alt del Grio (alt. 2.859 m.) et suivre le sentier encaissé qui mène à la Mosquera, hameau principal d'Encamp.

ENCAMP. — (alt. 1.261 m.) : 3 h. de Soldeu paroisse d'Andorre, formée de 5 petits hameaux : Los Bons, Trémal, Encamp, Vila et La Mosquera, le plus important où se trouve l'hôtel et le bureau de poste français avec télégraphe sur Porté (Pyrénées-Orientales) et téléphone andorran sur Andorre-Vieille. Hôtel de l'Oros, tenu par Benito Mas (eau courante froide dans les chambres). Centre touristique important. A voir : 1° église d'Encamp, à svelte clocher roman, carré, percé de 5 étages de croisées. — 2° Chapelle et Tour de Mores, à Los Bons (0 h. 15 de La Mosquera). — 3° Etang d'Engolasters avec curieuse chapelle de Sant Miguel, à 1.649 m. d'altitude, sur un promontoire montagneux qui domine toutes les vallées du Valira et constitue le plus remarquable belvédère de l'Andorre (1 h. 15 de montée depuis La Mosquera et 1 h. de descente sur Encamp ou sur Las Escaldas). — 4° Ascensions dans les massifs montagneux des environs.

Pêche à la truite dans le Valira.

Deuxième journée

Encamp - Les Escaldas - Andorre-Vieille (7 km.).

Prendre la route qui longe le cours du Valira des Orieu ; bientôt la vallée se rétrécit et de vastes éboulis rocheux à gauche dégringolent vers le torrent. Route en lacets, parfois étroite et de pente un peu forte par endroits, sans aucun danger du reste ; prudence aux tournants. Peu à peu, devant le touriste, apparaît dans l'échancrure de la vallée la fertile plaine d'Andorre-Vieille, dominée par les escarpements grisâtres du Puig d'Anclar (alt. 2.317 m.). On franchit bientôt le Riu Madriu et l'on entre à Las Escaldas.

LAS ESCALDAS. — (hameau de la paroisse d'Andorre-Vieille) (1 h. d'Encamp) ; alt. 1.053 m., célèbre par les eaux thermales qui sourdent du sol dans le village même (chaudes et sulfureuses analogues aux eaux d'Ax-les-Thermes) et qui sont utilisées dans 4 établissements, servant aussi d'hôtels, fréquentés l'été par une clientèle surtout espagnole. — Hôtels : Fr. Pia ; Font, Montanya ; Serra-Parilla ; Paulet.

A voir : 1° croix de pierre sur la place. 2° église. 3° Vallée du Riu Madriu, très pittoresque. 4° Chapelle Sant Miguel d'Engolasters et lac d'Engolasters (alt. 1.649 m. ; 1 h. 30 de marche et retour, si l'on veut, par la Mosquera (Encamp). 5° Le pont des Escalls (alt. 1.048 m.) dans un défilé très pittoresque du Valira del Nort.

Continuer à suivre la vallée qui s'ouvre sur un vaste cirque dans lequel s'étale la plaine d'Andorre-Vieille ; champs cultivés et végétation rappellent de plus en plus le climat méditerranéen (chêne-vert, mûrier, thym, serpolet, tabac, marjolaine). Remarquer à droite la « Tabacalera » ou Manufacture des Tabacs, vaste édifice aux façades claires sur le vert des prairies.

LAS ESCALDAS
(Au fond, le Puig d'Anclar)

Photo Daspet

ANDORRE-VIEILLE — (2 h. d'Encamp) capitale de l'Andorre ; alt. 1.029 m. ; située à la jonction du Valira del Orien suivi depuis Soldeu, et du Valira del Nort ; elle présente des rues étroites et tortueuses, avec une grande place au centre du village, où sont ouverts les principaux magasins ; ses toits d'ardoise sont tapis sur l'escarpement oriental du Puig d'Anclar (alt. 2.317 m.) dont les cimes déchiquetées et dénudées donnent au paysage un aspect fort curieux, par contraste avec la végétation du bas de la vallée. Libraire : M. Amadeo Rossell. — Bureau de renseignements du S.I. sur la grand'place. Andorre-Vieille vaut la peine de consacrer à sa visite une demi-journée, d'autant plus que le touriste peut s'y reposer de ses fatigues et se préparer aux excursions des jours suivants.

A visiter :

I. — Casa de la Vall, ou Palais du Gouvernement, édifice du XVIe siècle (1580), situé dans une position presque fortifiée, sur un ressaut rocheux qui borde le village au Sud-Est ; avec sa tourelle en échauguette, ses fenêtres étroites et son architecture massive, il offre un aspect plus militaire que civil. S'adresser, pour la visite, à l'huissier dont la maison touche au portail du palais (pourboire). Le portail d'entrée est surmonté d'un écusson de marbre blanc portant les armoiries d'Andorre ; écartelé, au premier de la mitre

et de la crosse sur champ d'argent (évêché d'Urgel) ; au troisième, des 4 pals de gueules sur champ d'or (Catalogne) ; au deuxième des 3 pals de gueules du Comté de Foix et au quatrième des vaches de Béarn, le tout sur champ d'or. — Deux inscriptions : dessus : DOMVS CONSILII SEDES IVSTITIAE ; dessous : VIRTVS VNITA FORTIOR et quatre vers latins. Sur le côté gauche du portail, on remarque une pierre ancienne fixée au mur, portant grossièrement sculptées les vieilles armes d'Andorre. L'édifice comprend un rez-de-Chaussée, et 2 étages ; le bas est occupé par les anciennes écuries ; un escalier étroit mène au 1er étage. A droite, après un couloir, salle de classe avec sur les murs d'admirables fresques du XVIe siècle, représentant des scènes de la Passion à gauche réfectoire des conseillers avec cuisine, puis salle du Conseil et chapelle.

ANDORRE VIEILLE

La salle du Conseil porte, accroché au mur, les capes grises des conseillers et leurs tricornes ; une table modeste près de l'unique fenêtre, trois fauteuils et 2 rangs de chaises complètent l'ameublement ; à gauche près de la fenêtre, la fameuse armoire aux 6 serrures, pour les archives officielles des 6 paroisses, s'encastre dans le mur où sont clouées quelques photographies et deux anciennes cartes du pays. Face à la salle du Conseil, la chapelle, dédiée à Saint Armengol, évêque d'Urgel au XIe siècle, et nouvellement réparée. Le deuxième étage comprend les chambres des conseillers à raison d'un à deux lits par paroisse.

II. — Eglise : vaisseau roman du XIIIe siècle, assez obscure, avec six autels ornés de riches boiseries surchargées de dorures.

III. — Sur la place, près des Magasins Rossell une plaque de pierre porte de très antiques sculptures ; c'est la commémoration grossière du passage en Andorre du Christ et de la Vierge. Remarquer aussi les maisons à balcons appartenant à de riches notables.

Troisième journée

Andorre-Vieille ou Las Escaldas - Gorges de Sant Antoni La Massana - Ordino (2 h. 30)

Le départ de cet itinéraire peut être soit à Andorre-Vieille, d'où l'on s'engage tout droit au Nord dans la vallée du Valira del Nort, soit à Las Escaldas d'où l'on rejoint le chemin d'Ordino par Engordany et la pont des Escails (alt. 1.048 m.), dans une gorge profonde du torrent.

L'on s'engage d'abord dans une série de défilés où le contraste entre les versants est d'un très grand pittoresque : à gauche la montagne descend jusqu'au Valira del Nort en d'énormes éboulis rocheux, d'un rouge sombre où croît une maigre végétation ; à droite des prairies et des champs cultivés mettent encore quelque gaîté dans le paysage ; mais leur verdure va décroître et bien vite, au bout de quelque temps de marche, les deux côtés du ravin ont pris un caractère sauvage. Le Valira del Nort coule à la manière d'un torrent dans son lit qu'encombrent par places des entassements d'arbres arrachés à ses rives ou coupés par les habitants pour être transporté par lui aux périodes de crue ; il arrose par endroits quelques prairies étroites dont la fertilité met une note claire dans ce paysage sombre : ce sont là les Gorges de Sant Antoni, si célèbres par leur caractère grandiose et leur aspect sauvage.

PONT DE SANT-ANTONI — (Alt. 1.115 m.), (0 h. 45 d'Andorre-Vieille) précédent la chapelle du même nom ; type du vieux pont andorran à une seule arche en dos d'âne. Après l'avoir franchi on continue à monter pour atteindre l'entrée opposée des gorges ; le sentier surplombe à pic le gouffre où mugit le Valira del Nort ; c'est là un des coins les plus pittoresques des gorges. A leur sortie la vallée s'ouvre plus largement ; des hameaux et des bordes égaient le paysage et la vue s'étend plus loin sur les hauts massifs montagneux ; à droite sur une croupe verdoyante du Pic Bony de las Néras (alt. 2.228 m.) le petit village d'Anyos (alt. 1.307 m.) et sa chapelle ; à gauche, de plus en plus visible à mesure qu'on s'élève, Sispony (alt. 1.315 m.) Champs, prairies et bois remplissent la vallée à travers laquelle serpente le sentier ; le Valira del Nort coule plus apaisé dans le fond. Tout à coup, à un tournant, l'horizon s'éloigne et les hautes-chaînes frontières du Viedessos dressent leurs cimes neigeuses, vers lesquelles la vallée semble monter. (1 heure).

LA MASSANA — (paroisse d'Andorre) : (1 h. 45 d'Andorre-Vieille) ; alt. 1242 m. ; une allée d'arbres à gauche y conduit depuis le sentier ; remarquer les peintures sur bois sur l'autel de la Vierge et les animaux sculptés sur les colonnes torses. A gauche s'ouvre vers le Nord-Ouest le Vallon d'Ariusall. Reprendre le sentier, franchir le torrent et contourner à droite le mamelon qui sépare la vallée d'Arinsal de la vallée de Llorts. La route surplombe

le torrent ; à gauche de grands éboulis schisteux s'étagent à perte de vue ; à droite, des champs coupés de bois s'étalent au soleil ; çà et là, quelques fargas (ou forges à la catalane) abandonnées donnent une certaine tristesse au paysage. On traverse le Valira (alt. 1215 m.) et après quelques minutes de marche, précédé d'une allée d'arbres, on atteint Ordino.

ORDINO — (paroisse d'Andorre) (2 h. 30 d'Andorre-Vieille) ; (alt. 1.304 m.) bâti en amphithéâtre au pied du pic de Casamanya (alt. 2.702 m.) dans un site verdoyant et cultivé. Auberges.

A voir : église romane qui domine le village ; intérieur orné de jolis autels ; sur la place, anneau de fer où l'on exposait les voleurs, jardins de Plandolit aux allées de buis géants taillés, ornées d'anciens marteaux pilons de forges à la catalane.

D'ordino, on peut aller :

I. — Sur la vallée du Viedessos par la haute-vallée du Valira del Nort (La Cortinada, Lloris, L'o Serrat, et les Cols del Rat et de Siguer).

II. — Sur Canillo par le col d'Ordino (alt. 1981) : 3 h. de marche.

Le retour sur Andorre-Vieille s'effectue par le même sentier qu'à l'aller.

Quatrième journée

Andorre-Vieille à La Seo d'Urgel, par Santa-Coloma et Sant-Julia de Loria (24 km).

Quitter Andorre-Vieille par la grand'place et suivre la route large et bien tracée qui descend vers le sud, à travers les champs cultivés et les boquetaux.

SANTA-COLOMA — (1 k. 500) chapelle et petit hameau à droite de la route ; la chapelle, du XIe siècle, est une des plus originales de l'Andorre, à cause de la forme ronde de son haut clocher, percé de fenêtres géminées. Dominant le site, se dressent sur un pic rocheux les ruines du Castel de San Vicens.

La vallée se resserre bientôt et, peu après le pont antique de la Margineda à gauche la route franchit le Valira et passe sur sa rive gauche. A droite remarquer le hameau de Xuvall à l'entrée du Riu d'Os. (5 kil. 500).

SANT-JULIA DE LORIA — (paroisse d'Andorre) 7 kil. d'Andorre-Vieille (alt. 939 m.) la plus commerciale et la mieux bâtie ; église curieuse et vieilles rues. Continuer sa route : à droite sur l'escarpement du chainon montagneux qui se hérisse depuis le départ, vieilles bâtisses sarrazines de la Séca, sur le Puig d'Olivesa (alt. 1.010 m.) ; à gauche on franchit une série de torrents : le Riu d'Auvinya (jolie cascade, depuis la route), et le Riu Runer, qui sert de frontière entre l'Andorre et l'Espagne, un peu après la

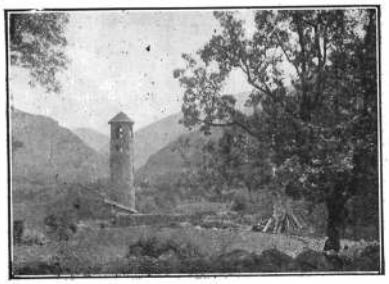

Photo Daspet

Clocher de Santa Coloma (IXe s.).

borda d'Arcabell. Un peu plus loin, poste de carabiniers à la Farga de Moles (alt. 822 m.). (6 kil.).

Dès lors on voyage en territoire espagnol ; d'abord la vallée reste étroite jusqu'à Anserall (alt. 750 m.), puis s'élargit bientôt sur une jolie plaine entourée de hautes montagnes, la conque d'Urgel à la végétation méditerranéenne et au climat plus doux. (11 kil.).

LA SEO D'URGEL — (3 k. 100) 24 kil. d'Andorre-Vieille (alt. 705 m.) ; capitale de la province et siège de l'épiscopat dont le titulaire est co-prince d'Andorre.

A voir :

I. — Eglise à trois nefs, XIe siècle) dédiée à St Odon, ornée de belles chapelles, des châsses remarquables et un cloître ; apparence plutôt d'une forteresse.

II. — Palais épiscopal, surmonté de tours à créneaux.

III. — Grand séminaire.

IV. — Place et rue principale à arcades latérales.

V. — Fontaine ornée de chapiteaux sculptés.

VI. — Ses forts, à l'Ouest de la ville : Citadelle, au-dessous du confluent de la Sègre et du Valira ; Castillo, plus au Nord et Torre de Salsona à l'extrémité du rocher du côté de l'Andorre. Hôtels : Andria ; Grand Hôtel Mundial (J. Gardiel).

Cinquième journée

La Seo d'Urgel - San Vicens - Martinetto - Bellver - Puycerda Bourg-Madame - Ax-les-Thermes (106 km.).

Un service quotidien d'autobus relie La Seo à Puycerda.

Dans la matinée quitter la Seo d'Urgel et remonter la vallée de la Sègre dans une série de gorges. A gauche sur un mamelon, village de Torrès, près du débouché du ruisseau Bésaran. Au Nord contreforts de la montagne d'Estimariu ; au Sud la Sierra del Cadi. A droite village d'Alas, et un peu plus loin d'Arseguel.

SAN VICENS. — (16 kil. d'Urgel) : station thermale aux eaux sulfureuses. Entrer dans le défilé de Bar et franchir la Sègre sur un pont de bois (alt. 850 m.). Villages : à droite, Toloriu (alt. 1.190 m.) ; à gauche Aristot (Alt. 1.210 m.), à peu de distance du défilé de l'Estreit de Mullet, d'où l'on descend sur Martinetto.

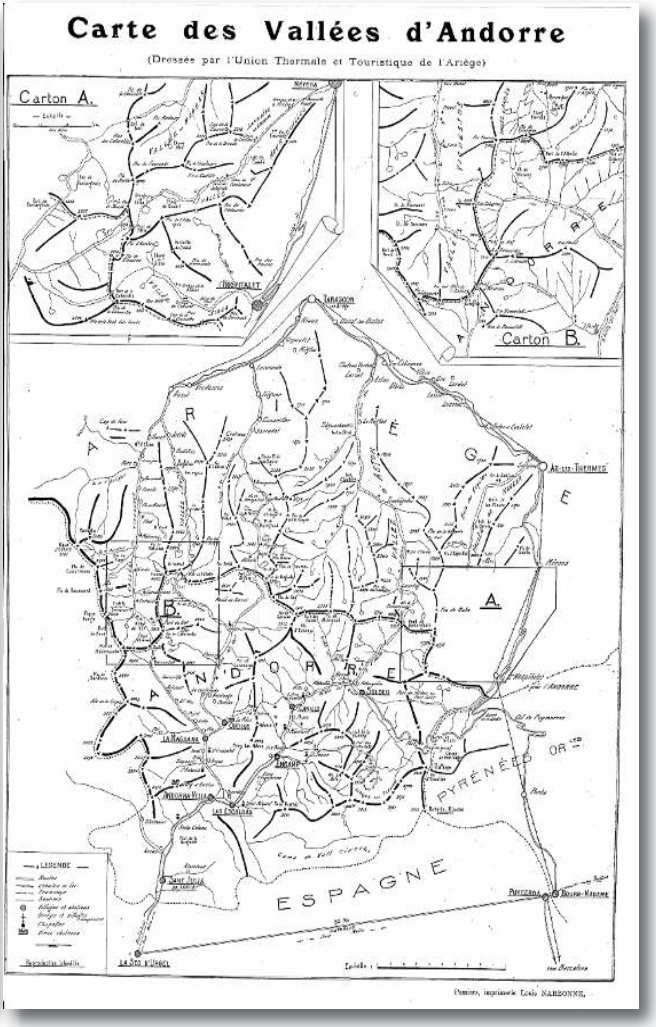
MARTINETTO. — (alt. 990 m.). (9 kil. de San Vicens ; 25 kil. d'Urgel). Au Sud on aperçoit la gorge que domine Montella (alt. 1.160 m.) ; la vallée s'élargit ; les cultures commencent à se montrer et l'on monte à Bellver, village pittoresque sur un monticule dominant la rive gauche de la Sègre. De là gagner Puycerda par Isobol, N.-D. de las Quadres et Bolvir.

PUYCERDA. — (alt. 1.190 m.), bâtie en amphithéâtre, présente le type accompli de la ville espagnole. Hôtels : Grand Hôtel Tixaire ; Funda de Europa etc.

On peut déjeuner à Puycerda où Bourg-Madame et rentrer à Ax-les-Thermes dans l'après-midi soit en automobile ou en autocar par Bourg-Madame (1 kilm.) le Col de Puymorens (20 kil.), l'Hospitalet (28 kil.), et Mérens (15 kil.) ; on atteint Ax les Thermes, par les gorges de l'Ariège (54 kilm.) depuis Puycerda, soit par le chemin de fer du Midi.

Col de Puymorens (20 kil.), l'Hospitalet (28 kil.), et Mérens (45 kil.); on atteint Ax-les-Thermes par les gorges de l'Ariège (54 kil. depuis Puycerda).

Imp Louis NARBONNE, 6, place des Jacobins, Pamiers (Ariège).

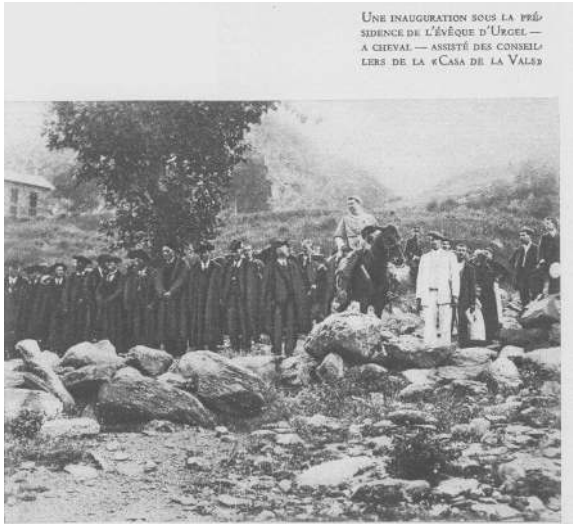
LE MIROIR DU MONDE
23 Janvier 1932 — 18, rue d'Enghien, Paris (10e) — Téléphone : Provence 15-21 — Le Numéro : 2 Francs

LA PITTORESQUE VALLÉE D'ANDORRE

1932

LES ROUTES SONT ENCORE, EN ANDORRE, IMPRATICABLES OU PRESQUE. C'EST POURQUOI L'ANE EST UN MOYEN DE TRANSPORT INDISPENSABLE

UNE INAUGURATION SOUS LA PRÉSIDENCE DE L'ÉVÊQUE D'URGEL — A CHEVAL — ASSISTÉ DES CONSEILLERS DE LA «CASA DE LA VALL»

1934

29 Juliol 1934

ELS DARRERS ESDEVENIMENTS RELACIONATS AMB ANDORRA

Boris de Skossirev, que es fa anomenar ell mateix príncep d'Andorra. — (Fotografia Grafinform)

Un record del 1933: la intervenció armada de França, que s'hauria reproduït inevitablement, si Boris hagués entrat a Andorra. (Fotografia Puig Farran)

1935

55e année. — Tome CVI. — N° 1. N° 2734. Samedi 5 Janvier 1935.

LE GÉNIE CIVIL

REVUE GÉNÉRALE HEBDOMADAIRE DES INDUSTRIES FRANÇAISES ET ÉTRANGÈRES

Abonnement annuel : France et Colonies, 120 fr. — Étranger : pays à tarif postal réduit, 180 fr. ; autres pays, 240 fr. — Le numéro : 3 fr.

Administration et Rédaction : 5, rue Jules-Lefebvre, Paris (9e).

SOMMAIRE. — **Travaux publics** : L'aménagement des chutes d'eau et la construction des routes en Andorre, p. 1 ; René Philippe. — **Chimie industrielle** : Les gaz de combat, p. 8 ; Luis Blas. — **Moteurs thermiques** : La suralimentation des moteurs Diesel, p. 12 ; Gautier. — **Mécanique** : La mesure de la rugosité des surfaces, p. 15. — **Variétés** : Propriétés mécaniques des verres, p. 17 ; Louis Longchambon : — Le calcul des probabilités et ses applications, p. 18 ; Emile Borel ; — La déshydratation de l'alcool par le procédé à l'anhydride, p. 19 ; — L'étude de l'équilibrage des machines à piston au moyen de vecteurs tournants symétriques, p. 20 ; G. Delanghe ; — Locomotive à vapeur, type C + C, pour voie métrique, système Sentinel, à commande individuelle des essieux, p. 20.

Sociétés savantes et industrielles : Académie des Sciences (17 décembre 1934), p. 22 ; — Société des Radioélectriciens (19 décembre 1934), p. 23 ; — Institut technique du Bâtiment et des Travaux publics (7 novembre 1934), p. 23.

Bibliographie : Revue des principales publications techniques, p. 23 ; — Ouvrages récemment parus, p. 28.

Annonces : Informations diverses.

TRAVAUX PUBLICS

L'AMÉNAGEMENT DES CHUTES D'EAU et la construction des routes en Andorre

Des travaux importants viennent d'être réalisés en Andorre pour améliorer les moyens d'accès à ce pittoresque pays, et pour en exploiter les richesses naturelles, principalement les forces hydrauliques. Nous nous proposons de décrire ces travaux ; auparavant, nous donnerons quelques précisions sur la situation physique, économique et politique de l'Andorre.

L'Andorre. — Situation physique et économique. — Les Vallées d'Andorre sont situées, en presque totalité, sur le versant méridional des Pyrénées, entre la France et l'Espagne, au sud et à l'ouest des départements de l'Ariège et des Pyrénées-Orientales et au nord de la province de Lérida. Elles s'étendent sur 25 km du Nord au Sud et 30 km de l'Ouest à l'Est, en direction de l'Hospitalet. Le terrain, très mouvementé, s'étage entre la cote 840, au Sud, vers Arcabell et la cote 2946 sur les crêtes pyrénéennes. Il est creusé de trois vallées principales : le Valira del Orient et le Valira del Nord, qui se réunissent en amont d'Andorre-la-Vieille pour former le Gran Valira, affluent du Sègre. Les cours d'eau qui coulent au fond de ces vallées reçoivent un nombre considérable d'affluents.

La population, inférieure à 5000 habitants, est répartie en 24 hameaux, dépendant des 6 paroisses d'Andorra la Vella, San Julia de Loria, Encamp, Canillo, La Massana et Ordino.

Fig. 1. — L'aménagement des chutes d'eau en Andorre : Vue de l'usine d'Escaldes et de sa conduite forcée.

La principale richesse du pays tient à ses pâturages et à ses cultures, au fond des grandes vallées. L'industrie, à peu près nulle, se limite à quelques scieries et métiers à foulon.

Le commerce est peu important et se fait, presque en totalité, avec l'Espagne, notamment avec la Seo de Urgel ; il porte surtout sur le bétail et les bois en grume.

Situation politique. — On qualifie souvent l'Andorre de République indépendante ou de République soumise au protectorat de la République française et de l'évêché d'Urgel. C'est une erreur.

L'Andorre est, en réalité, une Seigneurie soumise à deux seigneurs, de nationalités différentes, appelés improprement co-princes : le président de la République française et l'évêque d'Urgel. Ceux-ci, maîtres héréditaires des Vallées, y dictent les lois et y rendent la justice ; les eaux, les mines, etc., leur appartiennent ; les services publics, postes, télégraphes, téléphones, monnaies, etc., dépendent uniquement de leur volonté.

Ils reçoivent, tous les deux ans, des Andorrans, la « quistia » ou tribut, qui est de 960 francs pour le Président de la République française et de 450 pesetas pour l'évêque d'Urgel.

Administration de la justice. — Chaque co-prince est représenté pour les affaires politiques et administratives par un « délégué permanent », le préfet des Pyrénées-Orientales pour la France, le vicaire général pour la Mitre.

Pour l'administration de la justice et les rapports directs avec les Andorrans, chaque co-prince est représenté par un viguier, qui choisit à son tour un bayle, sur

une liste de six candidats présentés par le Conseil général des Vallées.

Le droit andorran résulte des usages locaux, de la coutume et des décrets des co-princes; il est extrêmement complexe et n'a jamais été codifié.

Administration locale. — Depuis 1868, l'administration locale est confiée au Conseil général, aux Conseils de paroisses et aux Conseils de quarts.

Le Conseil général comprend 24 membres : six consuls majors, six consuls menors et douze conseillers, élus pour quatre ans, en nombre égal par les six paroisses. A sa tête est un syndic procureur général, détenteur du pouvoir exécutif, assisté d'un vice-syndic. Le Conseil général se réunit en session ordinaire deux fois par an, à Pâques et à Noël, et en session extraordinaire sur la demande de tout particulier prenant à sa charge tous les frais de la session, y compris l'entretien des conseillers.

Chaque paroisse possède un conseil ou comû, composé de 12 conseillers élus pour quatre ans, qui élit à son tour dans son sein pour deux ans un consul major (maire) et un consul menor (adjoint). Le comû se divise lui-même en sections ou quarts, ayant chacun ses conseillers spéciaux : les Escaldes, par exemple, sont un quart d'Andorra la Vella.

Concessions hydro-électriques. — Un pays riche en ressources hydrauliques et minières, à proximité de grands centres industriels, et soumis à un régime politique, administratif et judiciaire aussi singulier, devait tenter les esprits entreprenants. Aussi le Conseil des Vallées fut-il fréquemment sollicité d'accorder les concessions les plus générales et, parfois, les plus inattendues : monopoles de banque, de jeux, de publicité, d'exploitations minières, d'aménagement de chutes, de production et de transport d'énergie électrique, de titres nobiliaires, etc. Les forces hydro-électriques, en particulier, ne cessèrent d'attirer les convoitises.

Les co-princes opposèrent leur veto à la plupart de ces entreprises.

Concession Pradiers. — Une première concession avait été accordée à un ingénieur de Toulouse, M. Pradiers, par le Conseil des Vallées, le 11 avril 1911, et ratifiée par les co-princes, les 24 décembre 1911 et 11 avril 1912. Elle fut transférée à la Société « Le Nickel » le 5 avril 1919. M. Pradiers était autorisé à faire deux prises d'eau principales, une sur le Valira del Orient, l'autre sur le Valira del Nord, en des points à déterminer par la suite, et une troisième prise sur le Gran Valira, près de Santa Coloma, pour conduire les eaux sur la paroisse de Santa Julia. Les travaux devaient être terminés dans le délai de six ans.

Le concessionnaire devait payer une redevance annuelle de 1,50 peseta par cheval-vapeur et construire une route de la frontière espagnole aux Escaldes, en passant par Santa Julia et Andorra, en prolongement de la route espagnole de la Seo de Urgel à la frontière andorrane.

Le concessionnaire, n'ayant rempli aucune de ses obligations, fut déchu de ses droits par décrets des co-princes des 29 juillet 1927-19 avril 1928.

Concessions Caminals et Jary. — En 1916, le Conseil des Vallées avait accordé à M. H. Caminals y Tomer une concession en vue de l'établissement d'une usine dans la plaine des Escaldes, utilisant la chute disponible sur le Madriu, affluent de rive gauche du Valira del Orient, et d'une usine utilisant la chute du Gran Valira, en aval de la seconde usine de la concession Pradiers.

En janvier 1928, il avait traité avec M. P. Jary qui, en échange des mêmes avantages et de divers autres privilèges, devait construire des routes et les entretenir, dans des conditions assez mal définies, que les co-princes n'acceptèrent pas.

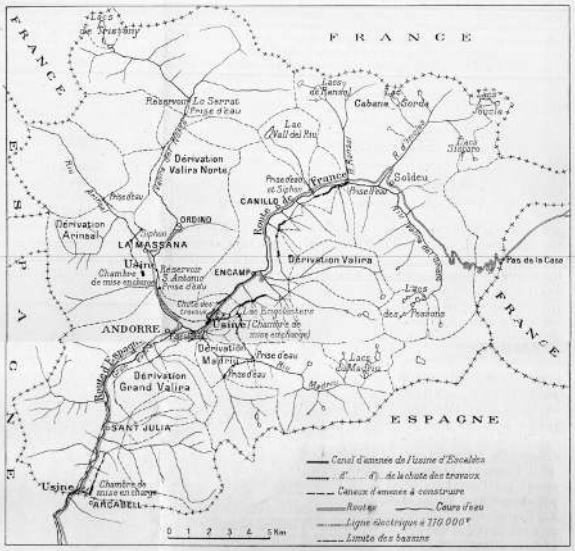

Fig. 2. — Carte des vallées d'Andorre.

Concession Boussac-Quintero. — A la fin de la même année, une nouvelle concession sur les eaux et les mines ayant été accordée par le Conseil, en contre-partie de la construction de quelques tronçons de routes, les co-princes refusèrent encore leur approbation et, pour mettre un terme à ces incidents, ils arrêtèrent les clauses et conditions de cahiers des charges auxquelles le Conseil dut se conformer pour ses conventions futures.

A ce moment, les besoins sans cesse croissants de la Catalogne en énergie électrique, l'insuffisance des centrales hydrauliques en période d'étiage des cours d'eau, le coût élevé de l'énergie d'origine thermique, donnaient à penser que la production de l'Andorre trouverait un débouché facile et rémunérateur à Barcelone.

En effet, la Catalogne (provinces de Gerona, Barcelona, Lérida et Tarragona) et la région avoisinante renferment une population de 4 à 5 millions d'habitants, alimentés en énergie électrique par des centrales hydro-électriques situées à des distances de 130 à 250 km de Barcelone, et des centrales thermiques à Barcelone même, fonctionnant, en général, pendant les périodes d'étiage des cours d'eau :

En 1932, la puissance installée se décomposait comme suit :

Usines thermiques	kW.	84 000
— hydrauliques		284 000
Ensemble	kW.	368 000

et les quantités d'énergie produites et consommées étaient les suivantes :

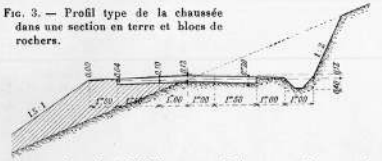
Produits	millions de kWh.	900
Consommés	—	700

En présence de cette situation et de l'accroissement régulier de la consommation, de nouveaux demandeurs, MM. Boussac et Quintero, se présentèrent, envisageant l'aménagement hydro-électrique de six chutes en Andorre : celles de Soldeu (10 000 ch), d'Escaldes (30 000 ch), du Riu Madriu (13 000 ch), de Llorts (6 250 ch), de Sispony (12 000 ch), et d'Arcabell (28 000 ch).

La dépense totale était évaluée à 84 millions de pesetas, dont 54 pour les trois chutes des Escaldes, Sispony et Arcabell.

Le Conseil des Vallées, en conformité des directives des co-

Fig. 3. — Profil type de la chaussée dans une section en terre et blocs de rochers.

princes, n'accorda à MM. Boussac et Quintero, que la concession de l'exploitation de trois chutes (fig. 2), savoir :

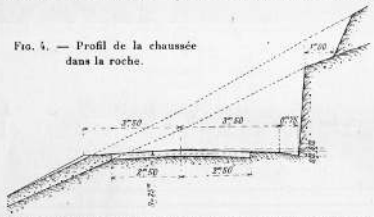
La chute d'Arcabell, sur le Gran Valira, d'une hauteur brute de 300 mètres, avec un débit maximum dérivé de 10 m³/s ;

La chute d'Escaldes sur le Valira del Orient et le Riu Madriu, d'une hauteur brute de 540 mètres, avec un débit maximum dérivé de 6 m³/s ;

La chute de Sispony, sur le Valira del Nord et le Riu Arinsal, d'une hauteur brute de 330 mètres environ, avec un débit dérivé de 4 m³/s.

En contre-partie de cette concession et des autres avantages

Fig. 4. — Profil de la chaussée dans la roche.

attribués (monopole de la publicité, privilège pendant dix ans des recherches minières), les concessionnaires doivent :

Rectifier et améliorer les routes du Pas de la Casa à Soldeu et des Escaldes à Encamp ;

Construire des routes d'Andorre la Vella aux Escaldes, d'Encamp à Soldeu et d'Andorra la Vella à Ordino par la Massana ;

Payer une redevance annuelle de :

8 000	pesetas de	1935 à 1940 ;
13 000	—	1941 à 1945 ;
23 000	—	après 1945.

Ces sommes étant augmentées d'une peseta par cheval au-dessus de 25 000 chevaux constants.

Les travaux doivent être achevés en :

4 ans 1/2	pour la	première chute ;
5 ans 1/2	—	deuxième —
6 ans 1/2	—	troisième —

Les Vallées se sont réservé, à concurrence de 10 % de la puissance disponible, l'énergie nécessaire à l'éclairage, aux besoins domestiques et à l'industrie exclusivement destinée aux besoins locaux, aux tarifs maximums suivants :

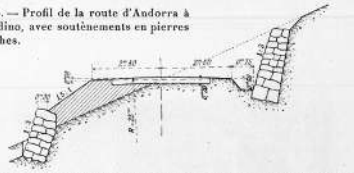
Eclairage et besoins domestiques : le kWh . . .	0,10	peseta
Industries destinées aux besoins locaux	0,05	—

Les routes doivent être toutes terminées dans le délai de 3 ans 1/2. Les conditions de leur construction sont définies par un cahier des charges inspiré des instructions techniques ministérielles françaises. Leur entretien est à la charge du concessionnaire jusqu'au jour où fonctionneront les usines des trois chutes ; à partir de ce moment, les redevances spécifiées pour les forces hydrauliques doivent être affectées par priorité à cet entretien. Le Conseil envisage d'établir des péages, si ces ressources spécialisées sont insuffisantes.

La durée de la concession est de 75 ans, à partir de la date de la mise en service de la première usine construite ; à l'expiration de ce délai ou en cas de déchéance, toutes les installations doivent faire retour à l'Andorre. La convention a été ratifiée par décrets du 22 août 1929 du Président de la République française et du 5 septembre 1929 de l'évêque d'Urgel.

En 1930, aux concessionnaires s'est substituée une Société

Fig. 5. — Profil de la route d'Andorra à Ordino, avec soutènements en pierres sèches.

anonyme au capital de 10 millions de pesetas-or, dénommée « Forces hydro-électriques d'Andorra S. A. » (F. H. A. S. A.), dont les statuts ont été approuvés le 19 juin 1930, et dont le siège social est à Andorra la Vella. Ces statuts stipulent que la moitié du capital social sera français et ne donnera lieu qu'à la délivrance d'actions nominatives ; que la moitié du Conseil d'administration sera française et sera désignée par l'Assemblée des porteurs d'actions de la part française ; que le Président du Conseil sera français, l'Administrateur-délégué espagnol ; que les souscriptions andorranes seront prises par moitié sur la part française et par moitié sur la part espagnole.

Le contrôle technique et financier de la construction et de l'exploitation de la concession est assuré par un Inspecteur

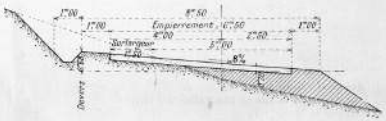

Fig. 6. — Profil type dans les courbes.

général et deux Ingénieurs en chef des Ponts et Chaussées de France, désignés d'un commun accord par les co-princes.

Aménagement routier. — Comme on le voit sur la carte (fig. 2) les routes construites en Andorre desservent les deux vallées principales du territoire.

La plus importante prolonge la route de 10 km de longueur antérieurement établie par la Mitre, de la frontière espagnole à Andorra la Vella, en passant par San Julia. Partant d'Andorre, à la cote 1 030 environ, elle remonte le cours du Valira del Orient par Escaldes (cote 1 052) jusqu'au delà d'Encamp (cote 1 261), s'élève par plusieurs lacets sur le flanc est de la vallée, atteint Canillo (cote 1 533), puis Soldeu (cote 1 827) ; de là, elle emprunte l'ancienne route de France, élargie et rectifiée, franchit le col d'Envalira (cote 2 407), puis redescend sur le versant nord des Pyrénées jusqu'à Pas de la Casa (cote 2 000), frontière française ; sa longueur est de 33^{km} 2. L'Administration française a, de son côté, amélioré et homogénéisé la jonction avec la route nationale n° 20 et le col de Puymorens. Ainsi se trouve réalisée une route internationale reliant la région de Toulouse et les départements de l'Ariège et des Pyrénées-Orientales à la région d'Urgel, et aux provinces de Gerona, Lérida et Barcelone.

La seconde route remonte la vallée du Valira del Nord et assure la liaison d'Andorra la Vella avec La Massana (cote 1 238) et Ordino (cote 1 302) ; sa longueur est de 8^{km} 1.

Les caractéristiques techniques sont celles des routes françaises modernes de montagne : pour la route principale, assimilée à une route nationale, la largeur de la plate-forme est de 7 mètres et celle de l'empierrement de 5 mètres (fig. 3 et 4) ; pour la route d'Ordino, traitée comme un chemin vicinal, la largeur de la

plate-forme est de 5 mètres et celle de l'empierrement de 3m 50 (fig. 5).

La chaussée empierrée a 0m 20 d'épaisseur quand elle n'a pas de fondation, ou 15 cm quand elle repose sur une fondation de 0m 15 en moellons posés de champ. Son bombement est de 0m 12.

Dans les courbes de rayon inférieur à 300 mètres, le dévers transversal varie de 4 à 8 %. L'élargissement de la chaussée dans les courbes inférieures à 30 mètres est inversement proportionnel au rayon ; il est de 1 mètre pour un rayon de 15 mètres ; dans les courbes de rayon inférieur à 15 mètres, il est uniformément de 1m 50 ; ces rayons inférieurs à 30 mètres sont, d'ailleurs, exceptionnels. Le maximum des déclivités est de 0m 08 par mètre (fig. 6), et exceptionnellement, de 10 %.

Fig. 7. — Vue du pont sur le Mereij.

Les ponts (fig. 7) sont calculés pour résister aux deux systèmes de surcharges suivants :

Trottoirs : 400 kg/m² ;

Chaussées : 1° surcharge uniforme : $p = 820 - 4\,L$, où L est la portée de la travée exprimée en m ;

2° Convois de deux camions de 16 tonnes, dont 12 tonnes sur l'essieu arrière, placés dans la situation la plus défavorable.

Sur *la route de France*, les principaux ouvrages d'art sont les suivants :

	Portée.
Pont sur le Gran Valira. . . . . mètres.	2 × 12
Pont de Molleres sur le Riu Valira del Orient.	20
Pont sur le Mereij (fig. 7).	27

La section transversale de ces ouvrages comporte une chaussée de 5 mètres de largeur et deux trottoirs de 0m 60 chacun.

Dans les escarpements rocheux, la plate-forme n'a que 6m 75 de largeur, dont 0m 75, côté montagne, en forme de revers pavé accessible aux véhicules ; côté vallée, est établi une murette de 0m 80 de hauteur avec bute-roues de 0m 20 de largeur et 0m 15 de hauteur.

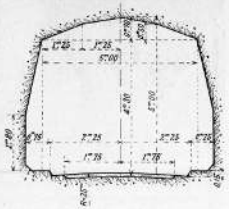

Fig. 8. — Coupe transversale d'un tunnel en roche dure.

De part et d'autre de ces étranglements, des épanouissements ont été aménagés pour le croisement des véhicules.

Sur *la route d'Ordino*, les ponts présentent une chaussée de 4m 50 de largeur et deux trottoirs de 0m 75 au minimum ; les plus importants sont les suivants :

	Portée.
Pont d'Escalls, sur le Valira Nord . . . . . mètres.	6 + 15
— de S. Antonio, sur le Valira Nord.	6 + 15
— de Montaner, sur le Montaner	20

Les tunnels, au nombre de trois (fig. 8 et 9), d'une longueur totale de 126 mètres, présentent les caractéristiques suivantes :

Largeur totale . . . . . mètres.	6
Hauteur sur l'axe.	5
Hauteur sur 5 mètres de largeur	4,30

Dans les agglomérations, des plans de traverses ont été dressés et les alignements à suivre pour les constructions ont été approuvés par le Conseil général des Vallées.

Aménagement hydro-électrique. — A. — Chute produisant l'énergie nécessaire aux travaux. — Les travaux ont commencé par la plus importante des chutes, celle des Escaldes.

Pour alimenter ses installations de chantier, la F. H. A. S. A. a créé une chute supplémentaire, considérée d'abord comme provisoire, mais dont elle se propose de demander la concession comme prise partielle de la chute d'Arcabell. Un canal de 1460 mètres de longueur amène l'eau du Valira, sur la rive droite, au droit de la centrale des Escaldes. La chute est de 42 mètres, le débit du canal d'amenée de 2 m³/s. Le diamètre de la conduite forcée est de 85 cm.

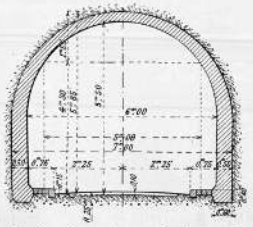

Fig. 9. — Coupe transversale d'un tunnel en roche décomposée.

L'usine a été construite pour recevoir deux groupes de turbines et d'alternateurs, avec appareils et transformateurs correspondants. Un seul groupe a été monté. Il comprend une turbine de 340 ch actionnant un alternateur triphasé de 240 kW à 6 000 volts et 50 périodes.

B. — Chute des Escaldes. — La chute des Escaldes est actuellement aménagée ; mais elle n'est qu'incomplètement alimentée, car la prise d'eau du Riu Madriu n'est pas encore commencée.

Régime hydraulique. — Le régime des cours d'eau à capter a été établi au moyen de trois stations de jaugeage ; l'une sur le Valira, près de la prise de Ransol ; la deuxième en amont de l'usine, la troisième sur le Riu Madriu, à Escaldes.

L'étendue des bassins versants est de 152 km², savoir :

Prise principale de Ransol. . . . . km².	83
Prises auxiliaires	32
Madriu	37

Les précipitations annuelles ont atteint en moyenne au cours des cinq dernières années : à Soldeu 1 mètre et à Escaldes 0m 83.

Le débit moyen des trois plus mauvais mois est de 1,45 m³/s.

Pour améliorer le débit d'étiage, de nombreux lacs supérieurs seront aménagés en réservoirs, avec barrages de retenue, déversoirs et conduites évacuatrices.

Finalement, les débits moyens utilisables paraissent devoir être : sans les lacs supérieurs 2,80 m³/s, et avec les lacs supérieurs 3,20 m³/s.

Les canaux d'amenée ont été prévus pour les débits maxima suivants : pour Valira 4 m³/s ; pour Madriu 2 m³/s.

Le niveau actuel du lac étant pris comme niveau moyen d'exploitation, la hauteur statique de la chute est de 481 mètres, et la hauteur nette, de 464 mètres.

Puissances. — Les puissances escomptées sont les suivantes :

Puissance disponible.	Sans régularisation.	Avec régularisation.
—	—	—
Permanente . . . . kW.	5 000	9 100
Moyenne . . . . . —	10 450	12 160
Maximum . . . . . —	37 200	37 200
Energie totale . . . kWh.	84 850 000	98 450 000

Ces chiffres font ressortir l'importance de l'aménagement des lacs supérieurs.

Dérivation Valira. — *Prise principale ou de Ransol*. — Le barrage sur le Valira est constitué par un déversoir en maçonnerie de 30 mètres de longueur, arasé à la cote (1641) ; sur la rive gauche est disposée une vanne de fond de 2m 50 de largeur, et 2 mètres de hauteur, surmontée d'un clapet de 2m 50 sur 0m 50 pour l'évacuation des corps flottants.

Un guide-eau établi dans le lit du torrent dirige les eaux vers la vanne de chasse et permet le dégagement du seuil de la prise d'eau. Celle-ci, située sur la rive gauche, est constituée par deux ouvertures noyées de 2m 50 de largeur sur 1m 20 de hauteur, avec seuil à la cote (1 639,50).

Prises secondaires. — Toutes les prises d'eau secondaires comportent un barrage fixe en maçonnerie, avec vannes de chasse et guide pour le désengravement (fig. 11 et 12), une prise d'eau accolée au moyen d'un déversoir noyé, un bassin de décantation, enfin, un canal d'adduction au canal d'amenée, avec, le cas échéant, un dispositif d'amortissement au débouché dans ce canal.

Canal d'amenée. — Le canal d'amenée a 10965 mètres de longueur. Il se développe à flanc de coteau sur la rive gauche du Valira, en recoupant une douzaine de torrents dont il collecte les eaux. Il comporte 32 tunnels, d'une longueur totale de 6807 mètres, partiellement ou totalement revêtus. Les sections ont été calculées pour un débit de 4 m³/s, la pente moyenne étant de 0,0015 (1m 50 par kilomètre).

Les caractéristiques de la section sont les suivantes :

Largeur maximum . . . . . mètres.	1,60
— radier	1,30
Hauteur.	1,85
Epaisseurs de revêtement.	0,10 à 0,40

Le franchissement du ruisseau d'Ensagents s'effectue sur un pont canal comportant trois travées de 8 mètres de portée et 1m 20 de flèche, avec voûtes surbaissées en béton reposant sur deux piles et deux culées en maçonnerie de granit.

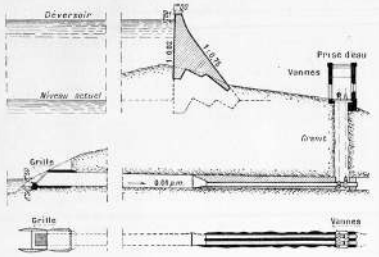

Fig. 11 et 12. — Coupe verticale et plan d'un barrage et d'un ouvrage de prise d'eau secondaire.

La bâche a 1m 50 de largeur et 1m 80 de hauteur sous la couverture ; celle-ci est en béton armé et contrevente les murs latéraux.

Dérivation Madriu. — Cette dérivation, qui n'est pas encore commencée, partira du Riu Perafita ; sa longueur sera de 4000 mètres, dont 2500 en souterrain. Les sections seront calculées pour un débit de 2 m³/s.

Lac d'Engolasters. — Le lac d'Engolasters est un lac glaciaire situé à la cote (1 615), sur un massif granitique, au pied de la Tossa Braibal. Il n'a ni émissaires ni affluents. Sa surface est de 62 500 m² ; sa profondeur maximum de 17 mètres ; son volume naturel de 523 250 m³. Son bassin versant est voisin de 0,20 km². Il reçoit environ 180 000 mètres cubes d'eau de pluie par an ; son niveau ne varie jamais de plus de 0m 50 ; les précipitations atmosphériques qui ne s'évaporent pas s'échappent vers les Escaldes.

Barrage d'Engolasters. — Si la moraine d'asssiette du lac fortement enserrée dans une formation rocheuse paraît à l'abri de tout glissement, on ne saurait fonder le barrage de retenue sur ce rocher, puisqu'il se trouve à des profondeurs comprises entre 50 et 100 mètres.

Le barrage (fig. 13) sera arasé à la cote (1 625), avec une revanche de 1 mètre au-dessus du plan d'eau maximum. Sa longueur en couronnement sera de 160 mètres, sa hauteur maximum au-dessus du terrain naturel sera de 12m 50. Il est constitué : en partie par des blocs granitiques extraits de la moraine, cassés et rangés à la main de façon à réduire les vides au minimum ; en partie par du béton dosé à 150-200 kg de ciment par mètre cube. La partie bétonnée affecte la forme d'un triangle inférieur amont dont le sommet est à la cote (1 620) ; elle enrobe une galerie de visite de 1m 60 de largeur et de 2 mètres de hauteur, dont le point le plus bas est à la cote (1 614) et qui se relève à ses extrémités, en suivant le terrain. Dans le radier de cette galerie sont disposés des drains verticaux de 40 mm de diamètre

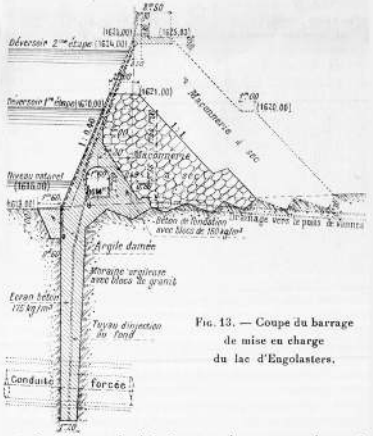

Fig. 13. — Coupe du barrage de mise en charge du lac d'Engolasters.

espacés de 5 mètres, destinés à rompre les sous-pressions et à permettre d'arrêter les infiltrations éventuelles par des injections de ciment.

La largeur en couronne du barrage est de 2m 50 ; le talus amont est incliné à 1 : 0,40, le talus aval à 1 : 1,00 ; celui-ci est recoupé par une risberme de 1 mètre de largeur, à la cote (1 620) ; la largeur totale maxima à la base est de 20m 30. L'écran souter-

rain ou parafouille a une profondeur maximum de 16 mètres, une largeur de 1m20 en pied, de 1m80 en tête ; il est constitué par du béton dosé à 175 kg de ciment par mètre cube. Entre sa face amont et le terrain naturel on a corroyé un massif d'argile de 2 mètres de profondeur et de 0m60 à 1m60 d'épaisseur.

Le masque d'étanchéité recouvrant la maçonnerie à sec est en béton armé : il a 0m50 d'épaisseur à la base, 0m25 au sommet et est dosé à 350 kg de ciment 20/25. Il repose sur le corps du barrage par l'intermédiaire d'une couche de maçonnerie de ciment.

Les joints de dilatation, au nombre de 8, sont espacés de 12m50 ; ils sont fermés par des lames de cuivre en forme de Z.

Le volume utilisable entre le niveau minimum 1 605 mètres et le niveau naturel 1615 mètres est de 423500 m³ ; si la retenue est élevée jusqu'à 1624 mètres, le volume utilisable sera de 1157300 m³.

Canal de décharge. — Pour évacuer les eaux des déversoirs, on a utilisé une rigole naturelle du massif en granit qui descend du lac vers le Valira.

Le canal de décharge comprend trois parties :

Un canal supérieur maçonné, en tranchée ;

La rigole existante en granit, rectifiée en plan et en profil ;

Un canal inférieur maçonné en tranchée, puis voûté pour traverser la route et débouchant tangentiellement dans le Valira.

Vidange. — La vidange du lac se fera par la conduite forcée ; chacune des turbines peut, en effet, grâce à ses déflecteurs, débiter 3,33 m³/s sans tourner.

Conduite forcée. — A l'extrémité du lac d'Engolasters, vers Escaldes se trouve la prise d'eau, avec seuil à 1602 mètres, formée par un entonnoir qui unit la grille de 4 × 7 mètres avec la conduite de 1m90 de diamètre. La conduite forcée, dont la pente est comprise entre 31 % et 77 % traverse le plateau sud de la moraine du lac par un tunnel de 247 mètres de longueur, jusqu'au premier massif d'ancrage et tourne de là, en ligne droite, vers l'usine ; sa longueur en projection horizontale est de 855 mètres, soit 980 mètres de longueur développée. Avant le troisième massif d'ancrage, elle traverse un saillant de granit par un tunnel de 69 mètres de longueur ; après le quatrième massif, elle franchit le torrent Tresoles sur un pont de 61 mètres de longueur.

Le diamètre de la conduite varie de 1m90 en haut à 1m40 en bas, diminuant par échelons de 1m70 et 1m55. Elle est construite en tuyaux d'acier soudés, de 8 à 35 mm d'épaisseur, et à sa base en tuyaux auto-frettés.

Le poids total de la conduite est de : 1 107 tonnes.

A 60 mètres de la grille d'entrée, la conduite est munie d'une vanne papillon automatique de 1m90 de diamètre, pouvant être manœuvrée, soit à la main, soit électriquement depuis l'usine ; les organes correspondants sont placés dans un puits.

Le collecteur est pourvu d'une vanne de vidange ; les embranchements aux turbines comportent des appareils Venturi indicateurs, compteurs et enregistreurs.

La conduite forcée a été fournie par les Etablissements Bouchayer et Viallet, de Grenoble.

Funiculaire. — Du côté Escaldes de la conduite forcée, la plate-forme de cette dernière est élargie et porte un funiculaire qui a été installé pour le montage des tuyaux et pour le transport des matériaux de construction.

Ce matériel a été fourni par la Société des Usines L. de Roll (de Berne). Le câble est formé de 6 × 19 fils de 2 mm — 31 mm de diamètre total — poids : 3,32 kg/m — 55 tonnes de résistance à la rupture ; il a été fourni par les Câbleries d'Angers.

Centrale. — La place disponible entre la route de France et le Valira a été aménagée par des murs de soutènement et contient (fig. 10) :

La salle de machines, normale à la route, avec annexe pour les appareils ;

Le bâtiment de l'atelier et des bureaux le long de la route, contenant : au-dessous les magasins et le garage, et au-dessus les appartements pour le personnel.

La cour formée par ces édifices et le mur extérieur contient le poste de transformation.

Le canal de fuite passe le long du magasin ; il formera la tête du canal d'amenée de la chute d'Arcabell ; une tranchée couverte, le long de l'annexe, recevra plus tard le canal d'amenée du Valira nord de San Antonio.

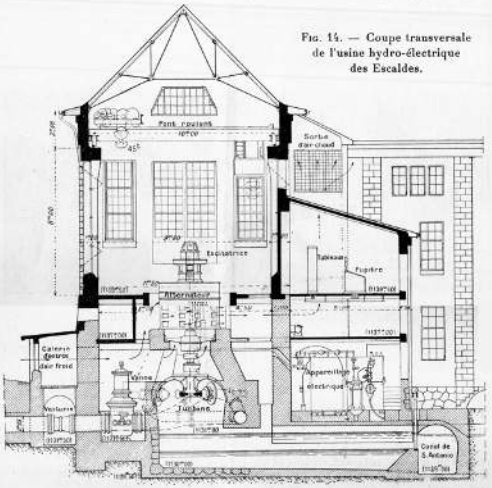

Fig. 14. — Coupe transversale de l'usine hydro-électrique des Escaldes.

La salle de machines (fig. 14) contient deux groupes turbo-alternateurs à arbre vertical ; un troisième groupe pompe-turbine-alternateur sera monté après la construction de la dérivation Madriu. La salle est desservie par un pont-roulant de 45 tonnes (construit par les Etablissements Berliat, de Grenoble), au-dessous duquel arrive la voie du poste de transformation.

L'atelier contigü à la salle des machines renferme toutes les machines-outils nécessaires à l'entretien des groupes.

Les turbines sont du type Pelton à axe vertical, avec trois injecteurs (fig. 15 et 16) ; elles ont les caractéristiques suivantes :

Débit maximum . . . . . l/s.	3 333
Hauteur statique variable entre . . . . . m.	490 et 471
Vitesse . . . . . t/mn.	600
Puissance minimum avec 460 mètres nette et pleine ouverture . . . . . ch.	17 500
Rendement à. . . . 2/4	3/4 4/4 charge
	87 % 88 % 87 % ± 1 %

Le régulateur limitera les écarts de vitesse, en cas de variation brusque de la charge :

de	1/4	2/4	4/4
à	3 %	8 %	20 %

il limitera les surpressions ou dépressions à moins de 10 % de la pression statique. En cas de décharge totale sans régulateur, la vitesse de l'emballement ne dépassera pas 1,8 fois la vitesse normale.

La turbine est séparée de la conduite forcée par un robinet-vanne de 800 mm ; elle décharge sur le canal de fuite avec niveau maximum à 1m80 au-dessous de la roue.

Les turbines ont été fournies par les Ateliers Neyret-Beylier et Piccard, de Grenoble ; les régulateurs et le pivot supérieur, par les Ateliers des Charmilles, de Genève.

Les alternateurs triphasés sont accouplés aux turbines et construits pour les caractéristiques suivantes :

Fréquence	p/s.	50
Tension nominale	volts.	6 300
Puissance effective	kVA.	16 700
Avec cos φ = 0,75	kW.	12 500

L'élévation de tension entre pleine charge et marche à vide à excitation constante sera :

pour : cos φ = 1,0. . . . . 22 %
cos φ = 0,8. . . . . 38 %

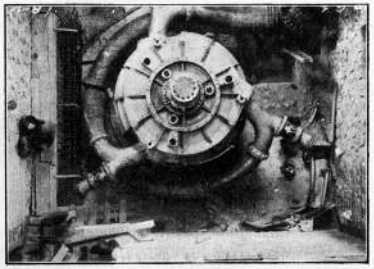

Fig. 15. — Vue prise (de haut en bas) pendant le montage d'une turbine.

L'excitation est produite par une dynamo montée au bout de l'arbre de l'alternateur.

Les rendements seront :

à	2/4	3/4	4/4 charge
cos φ = 1,0	96,7	97,5	97,8 %
cos φ = 0,8	96,2	97,0	97,3 %

La ventilation fonctionne avec un débit d'air de 13 m³/s. Le moment d'inertie du rotor est de 54 000 kg/m². L'alternateur est monté sur un support en béton armé dont l'anneau supérieur s'appuye par trois pieds sur l'anneau inférieur, qui entoure la bâche de la turbine et les tubulures d'entrée.

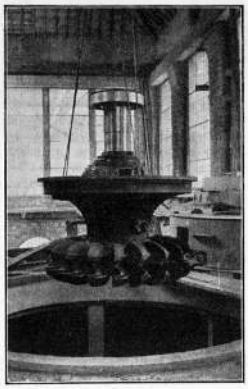

Fig. 16. — Vue de la roue d'une turbine en montage.

Les alternateurs proviennent de la Société Als-Thom, de Belfort.

L'étage intermédiaire renferme le groupe convertisseur, la batterie d'accumulateurs, et un téléphone automatique et de haute fréquence. Ce dernier, qui fonctionne avec des ondes dirigées par la ligne de 110 kV, assure la communication directe avec le poste de commande de la Société distributrice de Barcelone.

L'appareillage électrique a été fourni par les Etablissements Merlin et Gérin, de Grenoble.

Poste de transformation. — A la sortie de l'annexe se trouve le poste de transformation-élévateur à l'air libre (fig. 17) ; il comprend aujourd'hui les appareils suivants :

2 transformateurs de 6 à 113 kV ;
2 groupes de disjoncteurs ;
1 groupe de barres omnibus à 113 kV, avec les sectionneurs correspondants ;
1 départ de ligne à 110 kV ;

Tous les câbles sont suspendus sur trois groupes de portiques de poutres en I forgées ; les câbles sont logés dans des canaux souterrains.

Les transformateurs sont construits pour les caractéristiques suivantes :

Tension primaire	volts.	6 300
Tension secondaire en charge	—	113 000 ou 65 000
Fréquence	p/s.	50
Puissance	kVA.	16 000
Pertes à vide	kW.	59

Ils sont équipés avec protection Buchholz ; la réfrigération est assurée par un groupe moteur-ventilateur à démarrage automatique. Ils ont été fournis par la Société savoisienne de Constructions électriques.

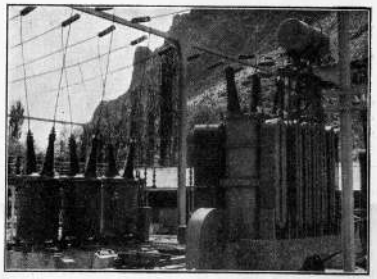

Fig. 17. — Vue partielle du poste de transformation de l'usine d'Escaldes.

L'appareillage du poste comprend les appareils suivants :

2 jeux d'interrupteurs automatiques à 112 kV, d'une puissance de 1 million de kilovoltampères ;
1 jeu de barres 112 kV, avec les sectionneurs correspondants ;
1 départ à 112 kV, pour 30 000 kVA.

Ce matériel a été construit par la Compagnie Electro-Mécanique, de Paris. Il est monté à l'air libre d'une façon analogue aux transformateurs.

Ligne de transport à Adrall, à 110 000 volts. — A la suite d'accords intervenus entre la F. H. A. S. A. et la Société Cooperativa de Fluido Eléctrico, de Barcelone, l'énergie produite en Andorre est livrée à la Cooperativa, à son poste d'Adrall.

La ligne de transport relie la centrale d'Escaldes au poste de transformation d'Adrall. Sa longueur totale est de 27 km, dont 12 km seulement en Andorre. Les pylônes sont métalliques (fig. 18) ; ils ont été calculés avec un coefficient de sécurité supérieur ou égal à 3,50. La portée normale est de 250 mètres. Les pylônes d'alignement ont une base en béton de 2m 10 ; ceux d'angle et d'ancrage ont quatre pieds, à 5 mètres de distance les uns des autres. Les pylônes ont pour hauteur : en alignement droit 24 mètres, en angle 24m 50, et les pylônes d'ancrage 26m 50.

La distance minimum entre conducteurs est de 3m 10. La longueur des consoles varie de 4m 80 à 7m 40.

Les câbles conducteurs, au nombre de six, sont en aluminium-acier. Les isolateurs sont du type suspendu ; la chaîne normale comporte sept éléments.

Les pylônes d'Andorre ont été fournis par les Etablissements Valette et Rouanet, de Béziers. Les isolateurs proviennent de la Compagnie Electro-Céramique, de Tarbes, le câble aluminium-

acier de l'Aluminium Ltd, et le câble acier des Tréfileries et Câbleries de Bourg.

Exécution des travaux. — La construction des routes a été entreprise dès l'octroi de la concession. Les travaux principaux ont été exécutés de 1930 à 1932 (le passage a été ouvert à Escaldes en 1930, à Canillo en 1931, à Soldeu en 1932, à Ordino en 1933).

L'aménagement de la chute d'Escaldes a commencé en 1930 par la chute dite des Travaux, qui fut mise en exploitation en août 1931. Disposant de force motrice, on attaqua alors les déblais de la conduite forcée, dont le funiculaire put fonctionner en juin 1932.

La dérivation du Valira a été construite en 1932-34.

Les montages furent entrepris au cours de l'automne 1933 et terminés en été 1934.

Fig. 18. — Vue d'un pylône de la ligne de transport de force d'Escaldes à Adrall.

Mise en service de l'usine d'Escaldes. — L'usine d'Escaldes a été mise en service partiel avec le premier groupe, le [illegible] le deuxième groupe, le 17 septembre. Actuellement, les travaux complémentaires destinés à augmenter la puissance de l'usine se poursuivent régulièrement. Depuis la mise en service, l'exploitation n'a donné lieu à aucun incident.

Prix de revient. — En moyenne, les prix de revient ont été les suivants :

Routes :		
Par kilomètre de route neuve	fr.	315 000
Ponts de 6 mètres de largeur et de 10 à 30 mètres de portée, le mètre linéaire de portée . . .	fr.	4 930
Tunnels de 6 × 5 mètres, le mètre linéaire. .	—	1 450
Centrale d'Escaldes (24 000 kW installés) :		
Par kilowatt installé :		
Travaux	fr.	1 005
Machines	—	305
Ensemble.	fr.	1 320
Poste de transformation, par kilowatt installé .	—	86
Ligne de transport à 110 000 volts :		
Par kilomètre	fr.	97 000

Conclusion. — Jusqu'en 1930, l'Andorre n'était accessible en tout temps que de l'Espagne. De France, on réussissait, en été, avec une automobile légère, à franchir le col d'Embalire et à atteindre Soldeu, mais de là le voyage ne pouvait se continuer vers Andorra qu'à pied ou à cheval, par un chemin muletier étroit et mal tracé. Les relations des Vallées avec la France étaient donc intermittentes et fort limitées.

Aujourd'hui, une route ouverte à tous les véhicules traverse entièrement l'Andorre et se ramifie vers Ordino ; déjà, les villages qui ne sont pas sur ce parcours projettent de s'y relier par des chemins ruraux.

Les Vallées sont littéralement envahies par les touristes pendant la belle saison ; ce mouvement ne s'éteindra pas entièrement en hiver, car il existe de magnifiques champs de ski sur les pentes méridionales des Pyrénées et on annonce la création prochaine d'un hôtel spécialement aménagé pour le tourisme d'hiver, desservi par des automobiles à chenilles. L'argent apporté par ces touristes ou dépensé par la F.H.A.S.A. en salaires, en approvisionnements, en indemnités, a subitement enrichi la population ; les constructions s'élèvent de toutes parts : maisons d'habitation, hôtels de tous ordres, garages, cinémas, etc., et le terrain, devenu rare, a acquis une valeur considérable.

L'équipement des chutes aura une influence moins rapide et moins brutale sur l'économie andorrane ; elle facilitera cependant, par la diffusion de l'énergie électrique, le développement de l'artisanat et des industries locales, notamment l'exploitation des bois ; elle accroîtra le confort et l'agrément ; elle facilitera, enfin, l'entretien des routes, les redevances payées par le concessionnaire étant affectées, par priorité, à cet entretien.

Il faut reconnaître, toutefois, que sous l'afflux de la civilisation moderne, le pays a perdu une partie de son pittoresque et que les caractères particuliers de l'habitation et du costume ont déjà disparu.

René Philippe,
Inspecteur général des Ponts et Chaussées, Délégué technique des Co-Princes.

1944

EDITION DE PARIS

COMBAT

DE LA RÉSISTANCE A LA RÉVOLUTION

2 fr.

4e année, n° 136 - Jeudi 16 Novembre 1944 — 100, rue Réaumur, Paris - GUT. : 80-60

Une unité française de gendarmerie assure l'ordre en Andorre

Le ministère des Affaires étrangères communique :

Le chef du gouvernement provisoire de la République a estimé nécessaire, en sa qualité de co-prince, d'envoyer à titre temporaire sur le territoire andorran des forces de police destinées à veiller au maintien de l'ordre.

En conséquence, une unité de gendarmerie, forte d'une centaine d'hommes, et commandée par un officier supérieur, a pénétré dans les Vallées le 14 novembre.

Cette mesure, conforme à de très nombreux précédents historiques, dont les derniers sont tout récents, s'inspire de la politique traditionnelle de la France à qui incombe la charge de maintenir l'ordre dans les Vallées.

Le général de Gaulle a tenu, par courtoisie, à aviser l'autre co-prince, l'évêque d'Urgel.

1947

Révélations sur l'affaire Durand (Voir en 2e page)

12 NOVEMBRE 1947 — Le numéro : 5 fr. — 33e ANNÉE — N° 1.412

Jouer rip...

Le Canard enchaîné

...à la mode de Caen

Rédacteur en chef : Pierre BENARD — JOURNAL SATIRIQUE PARAISSANT LE MERCREDI — Fondateur : Maurice MARÉCHAL

Deux nouveaux partis en France :

LE PARTI D'ANDORRE ET LE PARTI DE MONACO

Les crimes du parti andorran

Les méfaits du parti monégasque

L'aide à la France

La guerre froide

La glace rompue

Toute la lumière !

Les disparitions mystérieuses

1949

Pas de la Casa.

8

1950

SOIXANTE-SIXIÈME ANNÉE N° 49 — Le numéro : PRIX : 3 FRANCS (32 pages) — 3 DÉCEMBRE 1950

LE PATRIOTE ILLUSTRÉ

REVUE HEBDOMADAIRE

Après avoir évité deux guerres

ANDORRE

est en train de perdre son charme

HALTE ! DOUANE FRANÇAISE ! Les contrebandiers andorrans évitent naturellement ce chemin, mais les touristes n'ont pas le choix. C'est la seule route qui mène de France à Andorre. Elle n'est ouverte aux voitures que depuis 1932, avant il n'y avait ici qu'un sentier pour les chevaux et les mulets.

LE CONTROLE EST SEVERE. — Comme Andorre peut importer des produits de tous les pays sans payer de douane, tout y est meilleur marché qu'en France. Les touristes en profitent et achètent tout ce qu'ils peuvent, du bas nylon jusqu'au tabac andorran. Les douaniers français fouillent attentivement les valises. Vu leur nombre, les touristes font souvent la queue à la frontière.

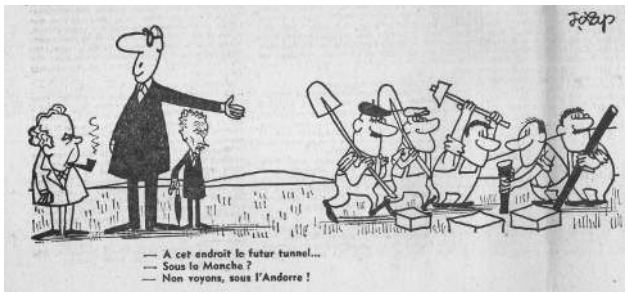

UN COUP D'ŒIL sur le passeport et on peut continuer. Il n'y a pas de contrôle de douane du côté andorran, le garde se contente de regarder le passeport.

1963

1967

1967

1967

1967

1967

Visite du Khan de Pakistan. — Mystère redoublé du Grand Trianon. — Décrédit inexpliqué de ce palais. — Lieu de supplices pour les Anglais. — Voyage en Andorre. — Embonpoint sur l'étiquette. — Santé du Roi.

La Cour

Grandes aventures de Charles le Co-

Andorran-la-pilule

— Co-prince..., c'est bien la première fois que je le vois partager quelque chose !

LA COURONNE A DEUX PLACES

— Eh bien ? Nous nous passons de ce curé d'Urgel.

André Ribaud.

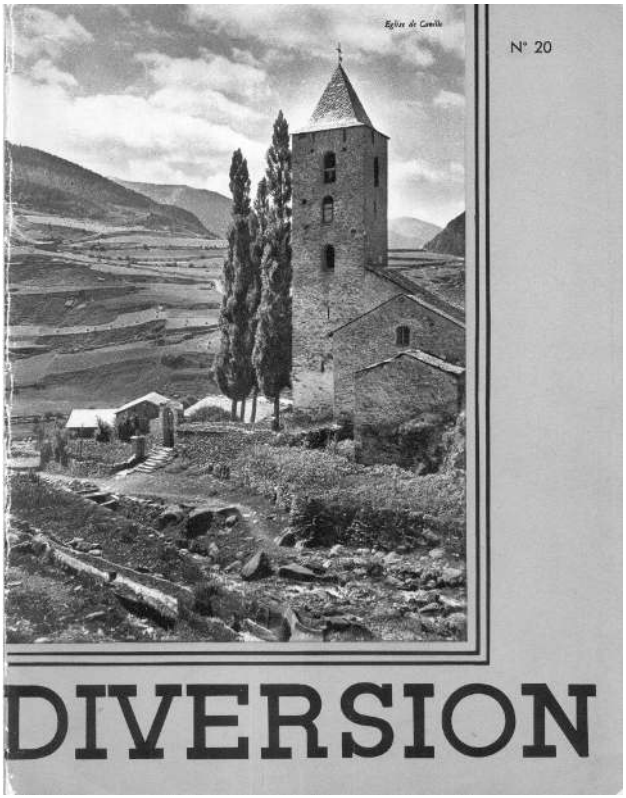
1967

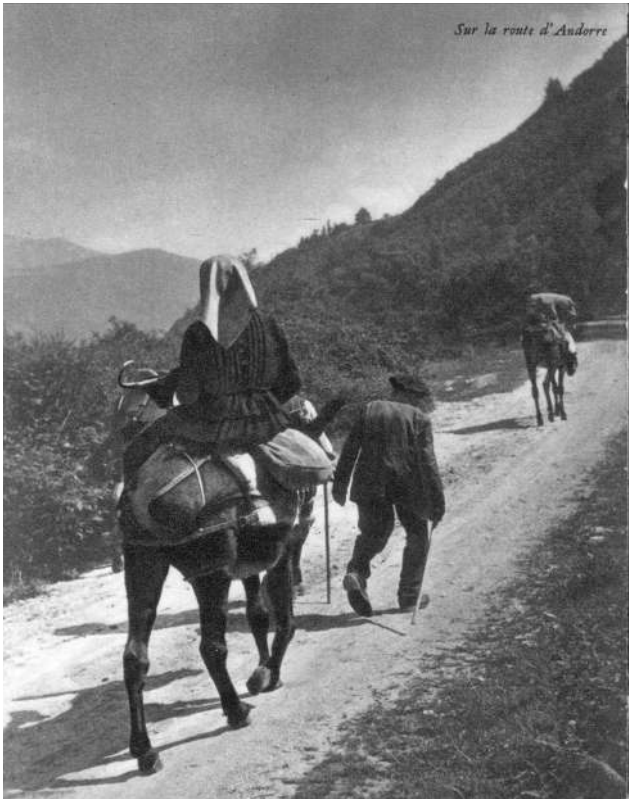
Bienvingut à notre Prince-sans-rire !

Et vive l'Andorre, de Sant-Julia à Dunkerque !

Gabriel Macé.

Sense data

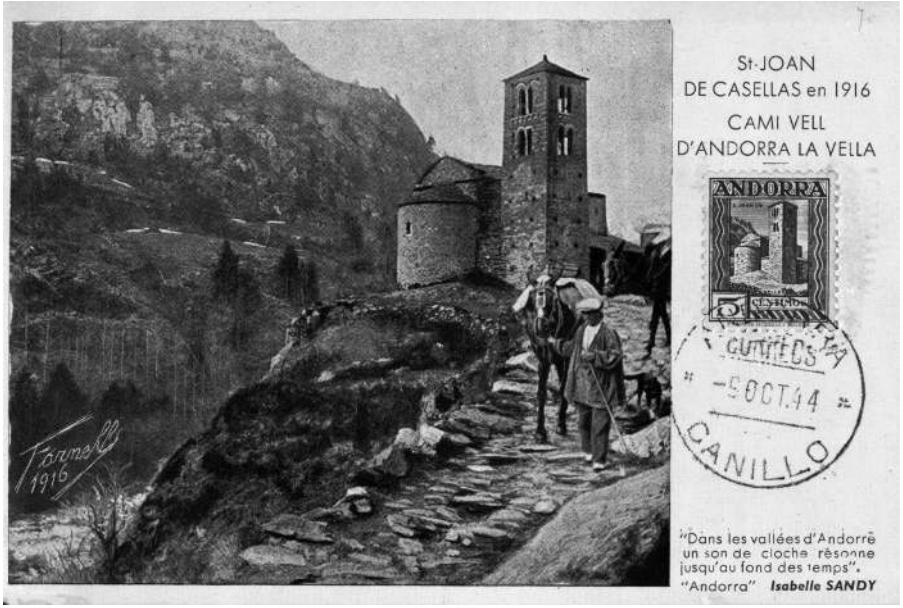

Fons Casa Gabatxó

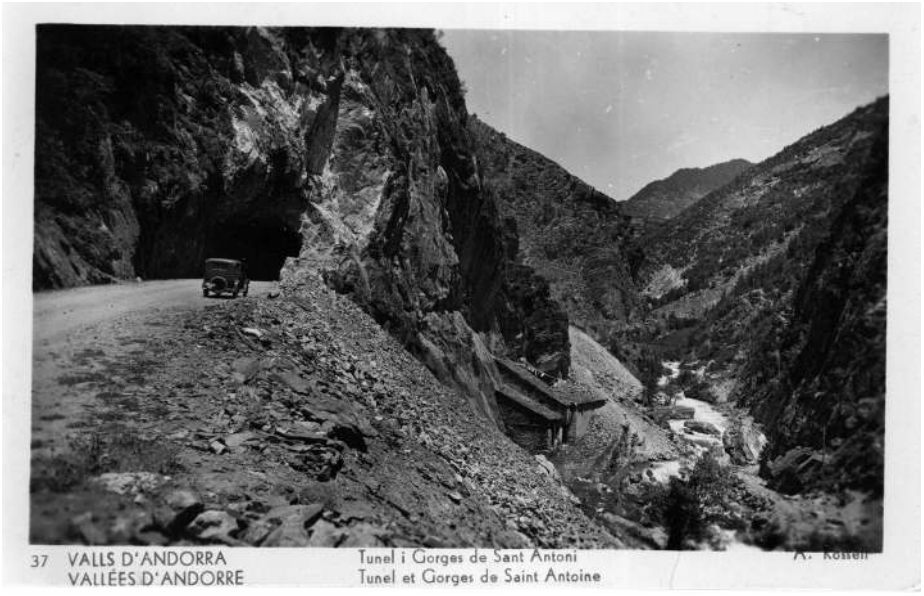
Postals i fotografies

Andorra. Soldeu (Parròquia de Canillo). Postal Fototípia Thomas, Barcelona

Sant Joan de Caselles el 1916, camí vell d'Andorra la Vella. Postal Fornells, 1916

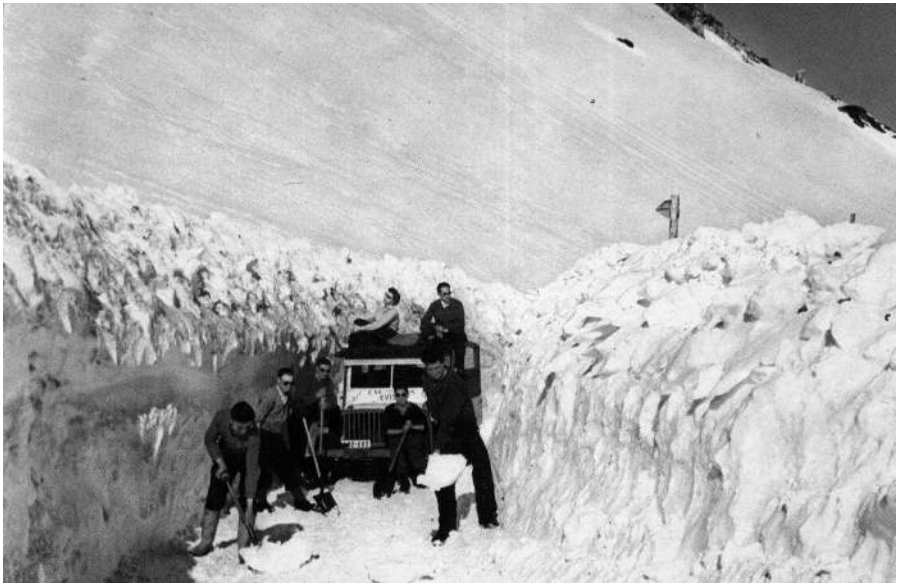
Tunel i gorges de Sant Antoni. Valls d'Andorra. Postal A. Rossell, enviada a França el 10/IX/1937

Soldeu Hotel Bonell. Postal APA-POUX-Albi

Miquel Farré i Casal,
de Casa Canaro,
carter de la Poste

Port d'Envalira,
solc de neu.
Postal Edicions
Àgata, Barcelona.
Fotografia R.
Ausias

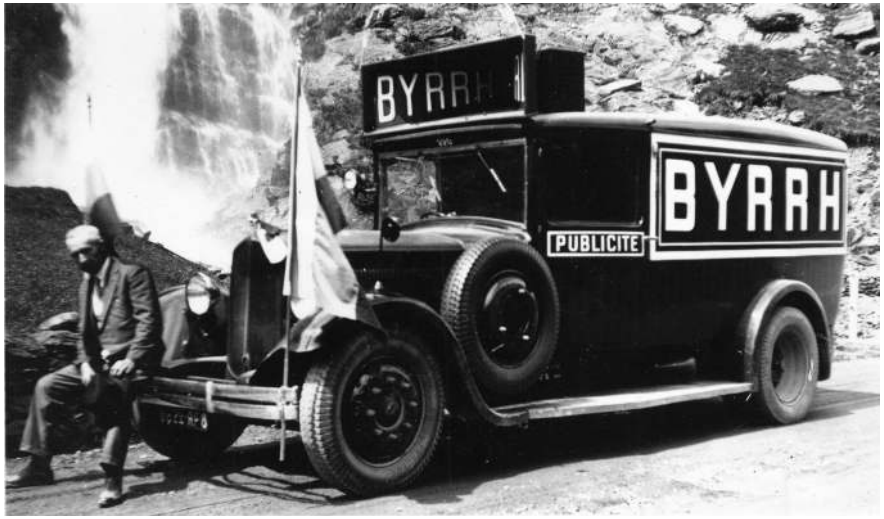

Pas de la Casa 14 de setembre de 1960. Col·lecció particular

Vehicle publicitari de les Caves Byrrh de Tuïr al port d´Envalira

Automòbil publicitari Byrrh a la cascada de Moles

Davant del café
La Glòria a Sant
Julià de Lòria

Papers de Recerca Històrica

Normes de presentació d'originals

1. Condició bàsica.
Els treballs que es presentin a Papers de Recerca Històrica han d'ésser inèdits, i no estar pendents de publicació.

2. Suport
Els originals s'han de presentar en dos suports:
- En paper imprès
- En document digital per correu electrònic

3. Tipus i elements del text
- Article. Extensió al voltant de quinze pàgines (uns 40.000 caràcters amb espais), a un espai i amb lletra Times New Roman de cos 12.
- Aportació. D'unes sis pàgines d'extensió.
- Ressenya. D'unes dues pàgines com a màxim.
El tractament de text preferent és Word o similar, junt amb una versió en pdf, si inclou imatges. Cal fer constar el/s nom/s de l'autor/s, el títol de l'article i el programa amb que s'ha editat.

S'acompanyaran d'un breu resum (3-4 línies, unes 60 paraules, màxim 350 caràcters amb espais) en català (per part de l'autor), i castellà, francès i anglès (pot fer-ho l'autor). S'inclouran 5 paraules clau.
Juntament amb el text cal lliurar algunes dades del currículum de l'autor, una fotografia i una adreça electrònica de contacte per a consultes, que apareixeran a la publicació, llevat d'oposició expressa.

4. Idioma
La llengua de publicació serà la catalana, però el lliurament del text pot ser en castellà francès, occità i anglès.

5. Material gràfic
Imatges i il·lustracions: preferiblement originals, fotografies o documents escanejats en suport digital. Si són imatges digitalitzades s'han de trametre en arxius amb resolució de 300 dpi com a mínim, en format jpg o tiff. Convenientment numerades, amb peu i crèdits de foto, i amb indicació clara de la situació dins el text.

6. Aspectes tècnics generals
Les notes i les referències bibliogràfiques dels articles, breus, se situen a peu de plana. Hauran d'estar justificades al llarg del text, numerades amb xifres aràbigues volades, i situades sempre posteriors als signes de puntuació.

Les referències bibliogràfiques dels llibres utilitzats han de citar-se segons els criteris que es dedueixen d'aquest exemple:
llibre: cognoms, nom, *Títol (en cursiva)*. Lloc d'edició. Editorial o entitat editora, any. Exemple: Gímenez, J.; Girondo, L.: *Càlcul a l'escola. Reflexions i propostes*. Barcelona. Graó, 1990. Col·lecció Guix, núm. 13.
Pel que fa a les referències d'articles publicats a revistes:
- Article d'una revista: cognoms, nom, "Títol del capítol en cometes" a Títol. Núm. Any. Pàgines. Exemple: Frega, A.: «Noves tecnologies en l'educació musical» a EUFONÍA. Didàctica de la música, núm. 4, 1996, p. 7-20.
- Els capítols de llibres i/o d'obres de varis volums: autor, "títol de l'article". A cognoms, nom, *Títol (en cursiva)*. Lloc d'edició. Editorial o entitat editora, any. Exemple: Trauth, E.: «Noves tecnologies en l'educació musical» a A. Kents (ed.): Enciclopèdia de l'educació. Barcelona, núm. 25 (supl. 7), 1998, p. 93-114.
Cal mencionar el DOI, cas de tenir-ne.
Fotografia: indicació de l'autor, l'any i la procedència
Document d'arxiu: nom de l'arxiu complet (indicant si és necessari l'abreviatura posterior. *Referència de la sèrie documental (en cursiva)*. Volum, capsa, lligall, altra referència.
Els cognoms dels autors en referències bibliogràfiques, en citacions en nota i en menció de l'autor a peu de text s'escriuen en versaletes amb la inicial en majúscula.

7. Adreça de lliurament
Els articles es poden fer arribar a la Societat Andorrana de Ciències (Secció d'Història). Centre Cultural La Llacuna, carrer Mossèn Cinto Verdaguer núm. 4, 2on pis 4a porta, Andorra la Vella o a l'adreça electrònica: sac@andorra.ad

8. Drets de publicació
La Societat Andorrana de Ciències queda autoritzada per l'autor del text a la reproducció o divulgació d'aquest en format paper, així com digital o altres per temps indefinit.

Consell de redacció de PRH